

ગૂર્જરગ્રંથરત્નકાચલિય
પ્રકાશક એસ. જે. શાહ
માદલપુર—અમદાવાદ

ક્રાપી ૧૦૦૦
પ્રથમાવૃત્તિ

શ્રીઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણાલય
મુદ્રક: પુરુષોત્તમદાસ શંકરદાસ
ટે. કર્ના-ડીઝ બીજ રીચીરોડ
અમદાવાદ

પ્રકાશકનું નિવેદન

દર્શન અને સાહિત્ય શાસ્ત્રના પ્રખર અભ્યાસી, જૈનશાસ્ત્રના મમતા અને નવા જાણના ઉત્તેજક પં. સુખલાલજીના આધ્યાત્મિક વિદ્યારામ-ચુલુરયાન (તત્ત્વજ્ઞાન) રાંધધી ગણુ નિબંધો ગૂજરાતી જનતા સમક્ષ અને ખાસ કરી જૈન પ્રવ્રત સમક્ષ મુકતાં આનંદ થાય છે. તેમાંનો એક લેખ તો ગૂજરાતીમાં લખાયેલો અને ગાડીના બે લેખો દિંદીમાં લખાયેલા અને તેનો મેં વ્યાખ્યાનિ અનુવાદ કરી અહીં આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. પહેલા લેખમાં ટિપ્પણીઓ ગૂજરાતી હતી અને ત્રીજા લેખમાં મુખ્ય ભાગે સંસ્કૃતમાં જ છે. જેનો સાર નિબંધમાં ઘોડો ઘણો આવી ગય છે.

મુખ્ય ભાગે જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના આ નિબંધોને ગૂજરાતી જનતા તરફથી અને ખાસ કરી જૈન જનતા તરફથી સારો સત્કાર મળશે તો હવે પછી આ લેખકના તેમજ જૈન સમાજના અગ્રગણ્ય લેખકો જેવા કે શ્રીમાન જિનવિજયજી, મુનિ શ્રી૦ હયાલુવિજયજી તેમજ પં૦ બેચર-દાસ. રા૦ પરમાનંદ કાપડીયા અને આજુ લુગલકિશોરજી મુખતાર જેવા વિદ્વાનોના ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય અને ઐતિહાસિક વિષયોને લગતા લેખોના સંગ્રહો બહાર પાડવા ધારણા છે.

નિબંધો બહાર પાડવાની રજા આપવા માટે અને તેનો ગૂજરાતી અનુવાદ એકવાર તપાસી જવા માટે પં. સુખલાલજીનો હું આભારી છું.

ભાષાંતર બેવાથી માંડી સુધારો વધારો કરવા, સૂચના આપવા અને છેવટનાં પ્રુફ બોધ દેવા સુધીનાં બધાં જ અગત્યનાં કામો માટે

અ્યાસિયો અને યોગવાશિષ્ઠના વાંચનારાઓ એ નથી બાણતા કે નશાત્રમાં પણ આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમનું નિરૂપણ બહુ જ ઉંડું ને વિસ્તૃત છે, તેઓને પણ આ પુસ્તિકા ઉપયોગી થશે. બૌદ્ધ અને જીવક દર્શનના અભ્યાસિયોની આપણે ત્યાં ખોટ છે. જ્ઞાન ગમે i હોય પણ તેને મેળવવામાં ચોકાવૃત્તિ હોવી જ ન જોઈએ. ટલે પ્રસ્તુત વિષયપરત્વે એ ભારતનાં પ્રાચીન દર્શનોનો અભ્યાસ વા માટે આ પુસ્તિકા થોડી ઘણી માર્ગદર્શક થશે. જે આટલી રણામાંથી થોડું પણ સિદ્ધ થયું તો ભાષાંતર કરાવવાનો અને તેના પ્રાશનનો ઉદ્દેશ સફળ થશે.

જૈનયુગના તંત્રીશ્રીએ આ નિબંધો પોતાના માસિકમાં કટકે કે છપાવવાનું કહ્યું હતું, પણ અભ્યાસિયો માટે એક જ પુસ્તિકામાં ધા નિબંધો હોય તો વધારે સગવડ ભરેલું છે એમ સમજી ભાષાંતર બુલાવ જગશીની પ્રકાશનની ઇચ્છાને મેં વધાવી લીધી. આશા ખું છું કે પ્રસ્તુત વિષયનો શોખ ધરાવનારાઓ આ નિબંધો વાંચની અને સમજવાની ધીરજ ફળવશે.

શ્રાવણ વદ ૧/૧૯૮૫
સુવર્ણગિરિ
જાલોર (મારવાડ)

}

૨૧-૮-૨૯

સુખલાલ

પરિભ્રમણી દર્શનપદ્ય સ્વામી ના નામના પદ્યો, ગુણો, ગદ્યો, વગેરે વિષયોમાં પરિભ્રમણને સ્થાન મળે છે. આમાંથી સમગ્ર જાણ મળી નેતા કાંઈ વિષયો ઉપર જ એક નથી પણ અને વાંચીને પરિભ્રમણ પદ્ય વિચાર સમજતાં મળીને સંખેય પદ્ય પદ્ય છે. તેથી જ નિયંધોમાં સારસીય પરિભ્રમણ તો પ્રાચીન છે જ આજ હોય છતાં એક વસ્તુ એ એ જાનમાં રાખવું છે કે જેને જાને જેનેનું અભ્યાસિયો અંદરેઅંદર એક બીજાની પરિભ્રમણ સમજી તે એ પરિભ્રમણ બંદને કારણે તેઓ એમાં ન જાય.

એક જ આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ જેવી વસ્તુને ભારતના અથા પ્રસિદ્ધ દર્શનોના વિચારકોએ કેવી કેવી રીતે દર્શાવી છે, અને પરિભ્રમણાભેદનો પડો ઉઠાવી લઈએ તો તે અધ્યાનાં વક્તવ્યની પાળ્યા એક જ વસ્તુ કેવી કેવી રીતે તરે છે. એ દર્શાવવાનો હેતુ હોવાથી ત્રણે નિયંધોમાં અથા જ ભારતીય દર્શનોના પ્રસ્તુત વિષય પરત્વેના વિચારો તુલનાત્મક દષ્ટિએ મુકવામાં આવ્યા છે. આ તુલનામાં વિસ્તારને ત્રણે જ અવકાશ દતો અને આજ પણ છે. છતાં અને એટલું લેખનું કદ દુકાળીને વધારેમાં વધારે વિચારો અને વસ્તુઓનો સમારક કરવા એવા ઉદ્દેશ નિયંધો લખતી વખતે હોવાથી એમાં કોઈને કાંઈક અધરાપણું જણાવાનો સંભવ છે. પણ આવા વિષયના અભ્યાસિયો જે ધીરજ કેળવી સમજવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો તેઓ ગમે તેટલા સરળ લખાણથી પણ પોતાની ભુદ્ધિ અને વિચારશક્તિ કેળવી ન શકે. તેથી હું આશા રાખું છું કે તેઓ પોતાની રસવૃત્તિ સાથે ધીરજને કેળવશે.

જેન પાઠશાળાઓ, બોર્ડિંગો વિદ્યાલયો અને ગુરુકુળોમાં ગુણસ્થાનનો વિષય શીખવવામાં આવે છે, પણ ત્યાંના શિક્ષકોને મોટે ભાગે જેનેતર દર્શનોમાં એ વિષયનું નિરૂપણ કેવું છે, એ માલૂમ નથી હોતું. તેથી જે એવા શિક્ષકો આ પુસ્તિકા જ્ઞેશે તો તેમના ગુરુપદની પ્રતિષ્ઠામાં વાસ્તવિક ઉમેરો થશે. કેટલાક પાતંજલ યોગદર્શનના

પરિભાષાની જટિલતા અમુક અંશે તો રહી જ ગયેલી. વળી આવ વિષયોમાં પરિભાષાને છોડી તદ્દન લૌકિક અને ગ્રામીણ શબ્દ વાપરીએ તેથી કાંઈ વિષયનું ઉંડાણ ઓછું નથી થતું અને ઘણીવાર પરિભાષા બદલ વિચાર સમજવો ઘણાને સહેલ પણ પડે છે તેથી આ નિબંધોમાં શાસ્ત્રીય પરિભાષા તો પુષ્કળ છે જ. આમ હોવા છતાં એક તત્ત્વ મેં એ ધ્યાનમાં રાખેલું છે કે જૈન અને જૈનેતર અભ્યાસિયો અંદરોઅંદર એક ખીજની પરિભાષા સમજી લે અને પરિભાષા ભેદને કારણે તેઓ ગોથાં ન ખાય.

એક જ આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ જેવી વસ્તુને ભારતના બધા પ્રસિદ્ધ દર્શનોના વિચારકોએ કેવી કેવી રીતે દર્શાવી છે, અને પરિભાષાભેદનો પડો ઉઠાવી લઈએ તો તે બધાનાં વક્તવ્યની પાછળ એક જ વસ્તુ કેવી કેવી રીતે તરે છે. એ દર્શાવવાનો હેતુ હોવાથી ત્રણે નિબંધોમાં બધાં જ ભારતીય દર્શનોના પ્રસ્તુત વિષય પરત્વેના વિચારો તુલનાત્મક દષ્ટિએ મૂકવામાં આવ્યા છે. આ તુલનામાં વિસ્તારને ઘણો જ અવકાશ હતો અને આજ પણ છે. છતાં બને એટલું લેખનું કદ ટુંકાવીને વધારેમાં વધારે વિચારો અને વસ્તુઓનો સમાસ કરવો એવો ઉદ્દેશ નિબંધો લખતી વખતે હોવાથી એમાં કાંઈને કાંઈક અધરાપણું જણાવાનો સંભવ છે. પણ આવા વિષયના અભ્યાસિયો જો ધીરજ ફળવી સમજવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો તેઓ ગમે તેટલા સરળ લખાણથી પણ પોતાની બુદ્ધિ અને વિચારશક્તિ ફળવી ન શકે. તેથી હું આશા રાખું છું કે તેઓ પોતાની રસવૃત્તિ સાથે ધીરજને ફળવશે.

જૈન પાઠશાળાઓ, ઓર્ડીંગો વિદ્યાલયો અને ગુરુકુળોમાં ગુણસ્થાનાનો વિષય શીખવવામાં આવે છે, પણ ત્યાંના શિક્ષકોને મોટે ભાગે જૈનેતર દર્શનોમાં એ વિષયનું નિરૂપણ કેવું છે, એ માલૂમ નથી હોતું. તેથી જો એવા શિક્ષકો આ પુસ્તિકા જોશે તો તેમના ગુરુપદની પ્રતિષ્ઠામાં વાસ્તવિક ઉમેરો થશે. કેટલાક પાતંજલ યોગદર્શનના

અભ્યાસિયો અને યોગવાશિષ્ઠના વાંચનારાઓ એ નથી જાણતા કે જૈનશાસ્ત્રમાં પણ આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમનું નિરૂપણ બહુ જ ઉંડું અને વિસ્તૃત છે, તેઓને પણ આ પુસ્તિકા ઉપયોગી થશે. બૌદ્ધ અને આજીવક દર્શનના અભ્યાસિયોની આપણે ત્યાં ખોટ છે. જ્ઞાન ગમે ત્યાં હોય પણ તેને મેળવવામાં ચોક્કાવૃત્તિ હોવી જ ન જોઈએ. એટલે પ્રસ્તુત વિષયપરત્વે એ ભારતનાં પ્રાચીન દર્શનોનો અભ્યાસ કરવા માટે આ પુસ્તિકા થોડી ઘણી માર્ગદર્શક થશે જ. જે આટલી ધારણામાંથી થોડું પણ સિદ્ધ થયું તો ભાષાંતર કરાવવાનો અને તેના પ્રકાશનનો ઉદ્દેશ સફળ થશે.

જૈનયુગના તંત્રીશ્રીએ આ નિબંધો પોતાના માસિકમાં કટકે કટકે છપાવવાનું કહ્યું હતું, પણ અભ્યાસિયો માટે એક જ પુસ્તિકામાં બધા નિબંધો હોય તો વધારે સગવડ ભરેલું છે એમ સમજી ભાઈ શંભુલાલ જગશીની પ્રકાશનની ઇચ્છાને મેં વધાવી લીધી. આશા રાખું છું કે પ્રસ્તુત વિષયનો શોખ ધરાવનારાઓ આ નિબંધો વાંચવાની અને સમજવાની ધીરજ કેળવશે.

આવણ વદ ૧/૧૯૮૫
સુવર્ણગિરિ
વલોર (મારવાડ)

}

૨૧-૮-૨૯

સુખલાલ

અમારી પુસ્તકાલયો

સર્વોચ્ચ ગ્રંથોના સંગ્રહોના નામો નીચેના પ્રમાણે

સંસ્કૃતપદ્યકાવ્યોના નામો પાંચ સંગ્રહોમાં (કોઈએ પાંચ સંગ્રહોમાંથી)

મદ્યપીઠ જ્ઞાનપીઠ મહેસાણા ખાતે પાંચ સંગ્રહોના નામો નીચેના પ્રમાણે

ભીંમેશ્વરી ખજાડાં તે સંગ્રહમાં (પાંચ સંગ્રહોમાં)

{ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા અને ગોપીય સુખ (પૂર્વકાવ્ય)
ભીંમેશ્વરી અને ગોપીય સુખ

ગોસાગરોની } ભગવદ્ગીતા ભાગ ૧, ૨, ૩
મન્મથનિર્મલ ભાગ ૧, ૨, ૩, ૪
પુસ્તકાલય સદાયક મહેસાણા

એન્ટર } ગોસાગર, દક્ષિણમુખિનિ પાત્રચક્ર, નવચક્ર,
ગૃહસ્થાન વિદ્યાપીઠ, રામાધ્યાયમંડલ, મન્મથ સાહિત્ય,
અસિતર એન્ટરપ્રિઝન ગોસાગરી, આર્દ્રનમન પ્રભાકર કા
નિર્ભયસાગર પ્રેસ, જૈન પ્રેસપ્રેસ.

જૈન દીક્ષા દો. વાડીલાલ ગોવીન્દાદ શાહ

જૈની એકર આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ અને આત્મિક દૃષ્ટિએ
વસ્તુઓ વિસ્તાર પૂર્વક સમજાવવામાં આવી છે જેઓ જૈન
જ્ઞાના પ્રખર અભ્યારી છે.

ઉપસમરેણિ અને હાપકરેણિનું પ્રમાણ.	૩૪
ઉપસમરેણિયામી આત્માની વજ્ર બુધિપ્રત્યે.	૩૪
હાપકરેણિયામી આત્માની વજ્ર બુધિપ્રત્યે.	૩૫
દશાંતરે બે રેણિના અંતરમાં રાખીકરણ.	૩૫
તેમનું મુજબમાન.	૩૬
ગોત્રનું ..	૩૬
બીજું ..	૩૮
ત્રીજું ..	૩૮
બહિરાશ્રમ આદિ વજ્ર આચરણપ્રત્યે અને તેમાં	
મુજબમાનેની બેઠવણી.	૪૦
મુજબમાનેમાં આવેલો સુખી.	૪૧
શુદ્ધ વિષયમાં રહેત અને કોનેવર હર્ષનિનું સામ્ય. ૪૧-૪૪	
યોગમયજામી વિચાર. ૪૪-૫૧	
મુજબમાન અને યોગના વિચારમાં અંતર શું છે ?	૪૪
યોગ કેને કહેવામાં આવે છે ?	૪૫
યોગની સરખાત કહારથી ધાવ છે ?	૪૫
યોગના બંદો અને તેનો આધાર.	૪૬
યોગના ઉપાસિ અને મુજબમાનેમાં યોગની બેઠવણી.	૪૮
ધૂતમેવ આદિ સંજ્ઞાની વ્યાખ્યા.	૪૯
યોગજન્ય વિનિવૃત્તિ.	૪૯
પૌરુષદંત્રનમાંનું વિષયમનનું વર્ણન.	૫૦
ઉપરના લેખમાં સંસ્કૃત પ્રાદેશ અને શૂદ્ધચાતી રિખણ. ૫૨-૭૦	

વિષયાનુક્રમ

૧ ભારતીય દર્શનોમાં આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ.	૧-૧૮
વૈદિક દર્શન.	૫
બૌદ્ધ દર્શન.	૬
જૈન દર્શન.	૭
આશ્વક દર્શન.	૮
ઉપરના લેખના ટિપ્પણો.	૯-૧૮
૨ ગુણસ્થાનનું સામાન્ય સ્વરૂપ.	૧૯-૨૨
૩ ગુણસ્થાનનું વિશેષ સ્વરૂપ.	૨૩-૭૦
વ્યાખ્યા.	૨૩
ગુણસ્થાનની કલ્પનાનો આધાર.	૨૪
મોહની બે શક્તિઓનું કાર્ય અને તેનું બળાબળ.	૨૪
પહેલું ગુણસ્થાન.	૨૫
ત્રિભેદનો ક્રમ અને તેની વિષમતા.	૨૬
ત્રિભેદની વિષમતાને સમજાવનાર દૃષ્ટાંત.	૨૭
પહેલા ગુણસ્થાનની અંતિમ સ્થિતિનું	
તથા આક દષ્ટિઓનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન.	૨૮
ત્રણ કરણનું સ્વરૂપ.	૨૯
કરણોના બળાબળને સમજાવવા માટે દૃષ્ટાંત.	૩૦
ચોથું ગુણસ્થાન.	૩૧
પાંચમું ,,	૩૨
છઠ્ઠું ,,	૩૨
સાતમું ,,	૩૩
આઠમું ,,	૩૪

ભારતીય દર્શનોમાં આધ્યાત્મિક

વિકાસક્રમ

દર્શન એટલે તત્ત્વવિદ્યા. અત્યારે દેશબેદની દૃષ્ટિએ દર્શન બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગય છે. યુરોપીય અને ભારતીય. યુરોપીય દર્શનનું ધ્યેય મુખ્ય ભાગે અમુક વિષયોની ચર્ચા કરી તેનું વાસ્તવિક જ્ઞાન મેળવવા પૂરતું છે; ત્યારે ભારતીય દર્શનનું ધ્યેય તે તે વિષયોનું વાસ્તવિક જ્ઞાન મેળવવા ઉપરાંત છેવટે તે દ્વારા મોક્ષ મેળવવા સુધીનું છે. આ કારણથી ભારતીય દર્શનોના પ્રતિપાદન વિષયનું ક્ષેત્ર સંસાર અને તેની પરની સ્થિતિ સુધી લંબાએલું છે. તેમાં મોક્ષનું સ્વરૂપ શું? તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો કયાં અને કેટલાં? મોક્ષના અધિકારી આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે? સંસાર એટલે શું? છત્યાદિ અનેક આધ્યાત્મિક વિષયોની ચર્ચા પ્રધાનપદ ભોગવે છે.

મોક્ષ એટલે આધ્યાત્મિક વિકાસની પૂર્ણતા. આવી પૂર્ણતા કાંઈ એકાએક પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, કારણ તેને પ્રાપ્ત કરવામાં અમુક વખત વ્યતીત કરવો પડે છે, તેથી જ મોક્ષ મેળવવા માટે આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાન્તિનો ક્રમ સ્વીકારવો પડે છે. તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓના હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે જ એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે આ આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાન્તિનો ક્રમ કેવા પ્રકારનો હોય છે? આનો ઉત્તર સ્વતંત્ર રીતે આપવા કરતાં તે સંબંધમાં આર્ય દર્શનોના જે સિદ્ધિ સિદ્ધિ વિચારો મળી આવે છે તેનું સંક્ષેપમાં એકત્ર પ્રદર્શન કરી દેવું એ વિશેષ ઉપયોગી છે. એમ ધારી પ્રસ્તુત લેખમાં તે વિચારોનો સંગ્રહ કરવાનો ઉદ્દેશ રાખેલો છે. આ ઉપરથી વાચકને સિન્ન સિન્ન દર્શનોની આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાન્તિના ક્રમ સંબંધી વિચારસરણી જાણવાની તક મળશે, અને તે ઉપર સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવશે.

(જ) આત્મા સ્વામી સુખ અને પૂર્ણજ્ઞાન માટે તૃપ્તો છે. તેમજ તે દુઃખ કે અજ્ઞાનને વ્યર્થ પસંદ કરતો નથી. છતાં તે દુઃખ અને અજ્ઞાનના વચનમાં ગામાં આવે છે, તેનું શું કારણ ? આ એક મુદ્દ પ્રશ્ન છે. પણ તેનો ઉત્તર સત્યજ્ઞાને સ્ફુરેલો છે. તે એ છે કે “ સુખ અને જ્ઞાન મેળવવાની સ્વાભાવિક તૃપ્તિથી આત્માનું પૂર્ણાનંદ અને પૂર્ણજ્ઞાનમય સ્વરૂપ સાચીન થાય છે; કારણકે તે ત્યાં સુધી પૂર્ણાનંદ અને પૂર્ણજ્ઞાન ન મેળવે ત્યાં સુધી સતોષ પામી શકતો નથી. છતાં તેના ઉપર અજ્ઞાન અને રાગદ્વેષના એવા પ્રબળ અંશકારો છે કે જેને લીધે તે ખરા સુખનું ભાન કરી શકતો નથી. અગર કાંઈક ભાન થયું તો પણ તે ખરા સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરી શકતો નથી. ” અજ્ઞાન એ ચેતનાના સ્ફુરણનું વિરોધી તરફ છે. તેથી ત્યાં સુધી અજ્ઞાનની તીવ્રતા હોય ત્યાં સુધી ચેતનાનું સ્ફુરણ અત્યંત મંદ હોય છે. તેને લીધે ખરા સુખ અને ખરા સુખના સાધનનો બાલ જ રચા પામતો નથી. આ કારણથી આત્મા પોતે મોટા વિષયમાં સુખ મળવાની ધારણાથી પ્રયત્ન કરે છે અને તેમાં કંઈક નિરાશ થવાથી બીજા વિષય તરફ વળે છે. બીજા વિષયમાં નિરાશ થતાં વળી ત્રીજા વિષય તરફ ફેરે છે. આ રીતે તેની રિયલિટી વચનમાં પડેલ લાકડાના જેવી કે પટોળીઆમાં ઉડતા લાલુખલા જેવી થઈ જાય છે. આવી કટપરંપરા અનુભવતાં કાંઈક અજ્ઞાન જોણું થાય છે. તો એ રાગદ્વેષની તીવ્રતાને લીધે સુખની ખરી દિશામાં પ્રયાણ કરી શકાતું નથી, અજ્ઞાનની સદૃઢ મંદતાથી ઘણીવાર એવું ભાન થાય છે કે સુખ અને દુઃખનાં બીજા બાલ જગતમાં નથી, છતાં રાગદ્વેષની તીવ્રતાને પરિણામે પૂર્વ પરિચિત વિષયોને જ સુખ અને દુઃખનાં સાધન માની, તેમાં દર્શ અને વિશાદનો અનુભવ થયા કરે છે. આ રિયલિટી ચોક્કસ લક્ષ્ય વિનાની હોવાથી, દિશાનો ચોક્કસ નિશાન ક્યાં સિવાય વદાણુ દંધારનાર ખસારીની રિયલિટી જેવી છે. આ જ રિયલિટી આધ્યાત્મિક અવિદ્યાનું કારણ છે.

વૈદિક દર્શન

ઉપનિષદ અને અન્ય ગ્રંથોમાં આધ્યાત્મિક વિચારની પ્રધાનતા દેવાથી તેમાં વિકાસક્રમને સમતા વિચારે મળી આવે એ સ્વાભાવિક છે. પર્તા વૈદિક સાદિન્યમાં યોગદર્શન ઉપરનું આત્મ લાભ અને યોગદાશિષ એ બે મુદ્દા એવા છે કે જેમાં આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમ વ્યવસ્થિત રીતે સંશોધન આપેલાયેલો છે; ત્યારે અન્ય ગ્રંથોમાં તેટલો પૂર્ણ રીતે નથી. તેથી એ બે ગ્રંથોમાંથી જ વૈદિક દર્શનની ને સંબંધી માન્યતા અંગે જણાવીશું.

યોગ દર્શનમાં મદર્શિ પતંજલિએ યોગના સાધનરૂપે યોગનું વર્ણન કરેલ છે. યોગ એટલે આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમની જમિદારી. જે જમિદારમાં યોગનો આરંભ થાય છે, તે જમિદારી માંડી અને ને યોગ કમલ પટ ધતાં ધતાં જે જમિદારમાં પૂર્ણ દશાએ પહોંચે છે ત્યાં સુધીની ચિત્તની જમિદારી આધ્યાત્મિક વિકાસક્રમમાં આવી જાય છે. યોગનો આરંભ થયા પહેલાંની જમિદારી એ આધ્યાત્મિક અવિકાસની જમિદારી છે.

આ પ્રકારના સ્વકારના અભિપ્રાયને સ્પષ્ટ કરવા માટે આપ્ય-કાર મદર્શિ બાંધે ચિત્તની પાંચ જમિદારી બતાવી છે. (૧) ક્ષિપ્ત (૨) મદ (૩) ચિદ્ધિમ (૪) એકાગ્ર અને (૫) ઊનિરુદ્ધ. આ પાંચમાં પહેલી બે એટલે ક્ષિપ્ત અને મદ જમિદારી અવિકાસક્રમ છે. ત્રીજી ચિદ્ધિમ જમિદાર એ અવિકાસ અને વિકાસનું સંમિશ્રણ છે. પણ તેમાં વિકાસ કરતાં અવિકાસનું બળ ઘણું વધારે છે. ચોથી એકાગ્ર જમિદારમાં વિકાસનું બળ વધે છે. અને તે સંવિશેષ વધતાં પાંચમી નિરુદ્ધ જમિદારમાં પૂર્ણ દશાએ પહોંચે છે. તેથી આ રીતે લાખ્યકારની વિચારસરણીનું સંક્ષેપમાં પ્રગટનું કરીએ તો સાર એટલો જ નિકળે છે કે ક્ષિપ્ત, મદ અને ચિદ્ધિમ એ ત્રણ જમિદારીમાં અવિકાસ કાળ દેાય છે; ત્યારે છેલ્લી બે એકાગ્ર અને નિરુદ્ધ જમિદારીમાં વિકાસક્રમ અથવા

આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાન્તિનો ક્રમ હોય છે. ૪ આ પાંચ ભૂમિકાઓ
બાદની સ્થિતિ એ મોક્ષકાળ.

યોગવાસિષ્ઠમાં ચેતનની સ્થિતિના સંક્ષેપથી એ ભાગ કરવા
આવ્યા છે. (૧) અજ્ઞાનમય અને (૨) જ્ઞાનમય. અજ્ઞાનમય સ્થિતિ
ઝોટલે અવિકાસ કાળ અને જ્ઞાનમય સ્થિતિ ઝોટલે વિકાસકાળ. આ
વિકાસકાળ પછી મોક્ષકાળ આવે છે. અજ્ઞાનમય સ્થિતિના સાત
વિભાગ કરી તેને સાત અજ્ઞાન ભૂમિકાઓના નામથી ઓળખાવ્યા
છે. જેમકે (૧) બીજન્નગ્રત (૨) જગ્રત (૩) મહાજગ્રત (૪)
જગ્રતસ્વપ્ન (૫) સ્વપ્ન (૬) સ્વપ્નજગ્રત (૭) અને સુષુપ્તક. ૫ જ્ઞાન
સ્થિતિના પણ સાત ભાગ કરી તેને સાત ભૂમિકાઓના નામથી ઓળખાવ્યા
છે. જેમકે (૧) શુભેચ્છા (૨) વિચારણા (૩) તનુમાનસા (૪)
સત્વાપત્તિ (૫) અસંસક્રિત (૬) પદાર્થભાવની અને (૭) તુર્યગાદ. ૬
સાત અજ્ઞાન ભૂમિકાઓમાં અજ્ઞાનનું પ્રાપ્ત્ય હોવાથી તે અવિકાસ
કાળમાં ગણાવી નેહાયે. તેથી ઉલટું સાત જ્ઞાન ભૂમિકાઓમાં ક્રમશઃ
જ્ઞાનવૃદ્ધિ થતી હોવાથી તે વિકાસક્રમના કાળમાં ગણાવી નેહાયે.
જ્ઞાનની સાતમી ભૂમિકામાં વિકાસ પૂર્ણકલાએ પહોંચે છે. તેથી
ત્યારબાદની સ્થિતિ તે મોક્ષકાળ છે.

બૌદ્ધ દર્શન

બૌદ્ધ સાહિત્યના મૌલિક ગ્રંથો પિટકના નામે
ઓળખાય છે. પિટકમાં અનેક જગાએ આધ્યાત્મિક
વિકાસના ક્રમનું વ્યવસ્થિત અને સ્પષ્ટ વર્ણન છે.
તેમાં વ્યક્તિની છ સ્થિતિઓ કરવામાં આવી છે.
તે આ પ્રમાણે (૧) અંધપુત્રુજ્જન, (૨) કલ્યાણપુત્રુજ્જન, (૩)
સોતાપન્ન (૪) સકદાગમી, (૫) આપપાતિક, અને (૬) અરહાન્ત.
જેમાં પહેલી સ્થિતિ એ આધ્યાત્મિક અવિકાસનો કાળ છે. બીજી
સ્થિતિમાં વિકાસનું સ્કુરણ અલ્પાંશે અને અવિકાસનો પ્રભાવ
અવિશેષ હોય છે. ત્રીજીથી છઠી સુધીની ચારે સ્થિતિઓમાં ઉત્તરોત્તર

આધ્યાત્મિક વિકાસ જ વધતો જાય છે અને તે વિકાસ છટ્ટી સ્થિતિમાં પૂર્ણ ક્ષણે પહોંચે છે. ત્યાર બાદ નિર્વાણતત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આ બોદ્ધ વિચારસરણીનું પૃથક્કરણ કરીએ તો એમ કહી શકાય કે મહેશ્વી બે સ્થિતિઓ એ અવિકાસકાળ છે. ત્રીજીથી છટ્ટી સુધીની ચાર સ્થિતિઓ વિકાસકાળ છે અને ૭ સ્થિતિઓ પછી નિર્વાણકાળ છે.

જૈન દર્શન

જૈન સાહિત્યના પ્રાચીન ગ્રંથો જે આગમના નામથી જાણખાય છે, તેમાં સુદ્ધાં આધ્યાત્મિક વિકાસના ક્રમ સંબંધી વિચારો વ્યવસ્થિત રીતે મળી આવે છે. તેમાં આત્મિક સ્થિતિના ચૌદ વિભાગો કરવામાં આવ્યા છે જે ૮ ગુણસ્થાનને નામે જાણખાય છે. તે આ પ્રમાણે (૧) લ્પિથ્યાદષ્ટિ (૨) સાસ્ત્રાદન (૩) સમ્યક્મિથ્યાદષ્ટિ (૪) અવિરત સમ્યક્દષ્ટિ (૫) દેશવિરતિ (વિરતાવિરત) (૬) પ્રમત્તસંયત (૭) અપ્રમત્તસંયત (૮) અપૂર્વકરણ (નિવૃત્તિઆદર) (૯) અનિવૃત્તિઆદર (૧૦) મુક્તમસંપરાય (૧૧) ઉપચાંતમોહ (૧૨) ક્ષીણમોહ (૧૩) સયોગકેવલી (૧૪) ૧૦ અયોગકેવલી. પ્રથમ ગુણસ્થાન એ અવિકાસકાળ છે. બીજા અને ત્રીજા એ બે ગુણસ્થાનમાં વિકાસનું સહજ સ્પુરણ હોય છે. તેમાં પ્રબળતા અવિકાસની જ હોય છે. ચોથાથી વિકાસ ક્રમશઃ વધતાં વધતાં તે છેવટે ચૌદમા ગુણસ્થાને પૂર્ણ ક્ષણે પહોંચે છે અને ત્યારબાદ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. જૈન વિચારસરણીનું પૃથક્કરણ એટલું જ કરી શકાય કે પહેલાં ત્રણ ગુણસ્થાનો એ અવિકાસકાળ છે, અને ચોથાથી ચૌદમા સુધીનાં ગુણસ્થાનો વિકાસ અને તેની વૃદ્ધિનો કાળ છે; ત્યારબાદ મોક્ષકાળ છે.

આ પ્રાચીન જૈન વિચારને હરિભદ્રસૂત્રિએ બીજી રીતે પણ વર્ણવ્યો છે. તેઓના વર્ણનમાં બે પ્રકાર છે.—પહેલા પ્રકારમાં અવિ- અને વિકાસક્રમ બન્નેનો સમાવેશ કરેલ છે ૧૧. અવિકાસ કાળને

દિગ્વિષયો

પૃષ્ઠ ૧-૨ ૧ તે તે દર્શનના મુખ્ય મંથે દર્શનાં આ બાબત આપોઆપ જાણ્યામ આગે છે. ઉદાહરણ તરીકે જુઓ ન્યાયદર્શનનું પહેલું મુખ્ય, યોગદર્શનનું પહેલું મુખ્ય, સાંખ્યદર્શનનું પહેલું મુખ્ય. અને વેદાન્ત-દર્શનનું પહેલું તથા પેદ્યનું મુખ્ય. તે બે પ્રમાણે કૌનદર્શન માટે જુઓ તત્ત્વમર્મસિદ્ધિમનું પહેલું મુખ્ય.

૨ જુઓ દીપનિકાવ, અમરગ્ગલસુત.

પૃષ્ઠ ૫, ૩ જે ચિત્ત દર્શનમાં રક્તેશુબ્ધી જાદુલતાથી અનેક દિગ્વિષયોમાં પ્રેરતું હોવાથી અત્યંત અશિષ્ટ દોષ છે. તે દિશ્ન. (૨) જે ચિત્ત તમેશુબ્ધી પ્રાપ્તતાથી નિગ્રહતિવાળું અને તે મદ. (૩) જે ચિત્ત અશિષ્ટતા વિશેષ દોષા જતાં, ક્યારેક ક્યારેક પ્રચરત વિષયોમાં શિષ્ટતા અનુભવ તે વિદિશ્ન. (૪) જે ચિત્ત એક તાન-શિષ્ટ જન. જ્ય તે એકાગ્ર. (૫) જે ચિત્તમાં તમામ શક્તિઓનો નિરોધ થઈ ગયો હોય અને માત્ર સંસ્કારો બાકી રહ્યા હોય તે નિરુદ્ધ.

પૃષ્ઠ ૬, ૪ આ પાંચ ચિત્તોમાં પહેલાં બે તો અનુદ્યો રક્તેશુબ્ધી અને તમેશુબ્ધી જાદુલતાને લીધે નિઃશ્રેયસપ્રાપ્તિમાં તેજુ ચર્ચ શકનાં નથી એટલું જ નહિ બહુ ને ઉદ્ધતાં નિઃશ્રેયસનાં બાધક છે, જેથી તે યોગદોષિમાં ગણાયા યોગ્ય નથી અર્થાત્ તે બે ચિત્તની શિષ્ટિઓમાં આખ્યાતિમક અવિદ્યા દોષ છે. વિદિશ્ન ચિત્ત ક્યારેક ક્યારેક સાસ્ત્રિક વિષયોમાં સમાધિ મેળવે છે ખરું, પણ તે સમાધિ સામે અશિષ્ટતા એટલી બધી હોય છે કે જેથી તે પણ યોગદોષિમાં ગણાયા યોગ્ય નથી. એકાગ્ર અને નિરુદ્ધ એ બે જ ચિત્ત વખતે જે સમાધિ હોય છે તે યોગ કહેવાય છે. એકાગ્ર ચિત્ત વખતે જે યોગ હોય છે તે, સમ્પ્રજ્ઞાન અને નિરુદ્ધ ચિત્ત વખતે જે યોગ હોય છે તે અસમ્પ્રજ્ઞાન.

૫ (૧) પહેલી ભૂમિકામાં અદંતમમતા બુદ્ધિની વ્યવસ્થા નથી હોતી, માત્ર તેની અગ્નિની ગીચ રૂપે યોગ્યતા હોય છે, તેથી તે બીજાનગત કહેવાય છે. આ ભૂમિકા વનસ્પતિ જેવા પ્રકાર નિકાલમાં માની શકાય. (૨) બીજી ભૂમિકામાં અદંતમમતા બુદ્ધિ અદ્યપાંશે જલગે છે તેથી તે જાગત કહેવાય છે. આ ભૂમિકા પ્રાટ, પતંગ, પથ, પક્ષીમાં માની શકાય. (૩) ત્રીજી ભૂમિકામાં અદંતમમતા બુદ્ધિ નિશેષ પુષ્ટ હોય છે, તેથી તે મદાગ્નગત કહેવાય છે. આ ભૂમિકા મનુષ્ય, દેવ આદિ નિકાલમાં માની શકાય. (૪) ચોથી ભૂમિકામાં જગત અવસ્થાના મનોરાજ્ય-પ્રમતો સમાવેશ થાય છે. જેમકે એકને બદલે બે ચંદ્ર દેખાવા, છીપમાં રૂપાનું ભાન અને કાંઠવામાં પાણીની બુદ્ધિ. આ હેતુથી આ ભૂમિકા જગતસ્વપ્ન કહેવાય છે. (૫) પાંચમી ભૂમિકામાં નિદ્રા વખતે આવેલ સ્વપ્નનું જગ્યા બાદ જે ભાન થાય છે, તેનો સમાવેશ છે. તેથી તે સ્વપ્ન કહેવાય છે. (૬) છઠી ભૂમિકામાં વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ચાલુ રહેલ સ્વપ્નનો સમાવેશ થાય છે. આ સ્વપ્ન શરીરપાત થયા છતાં પણ ચાલુ રહે છે, તેથી તે સ્વપ્નજગત કહેવાય છે. (૭) સાતમી ભૂમિકા ગાઢ નિદ્રાની હોય છે, જેમાં જડ જેવી સ્થિતિ થઈ જાય છે અને કર્મો માત્ર વાસનારૂપે રહેલાં હોય છે, તેથી તે સુષુપ્તિ કહેવાય છે. ત્રીજીથી સાતમી સુધીની પાંચ ભૂમિકાઓ સ્પષ્ટપણે મનુષ્ય નિકાલમાં અનુભવાય છે. જુઓ યોગવાસિષ્ઠ, ઉત્પત્તિ પ્રકરણ, સર્ગ ૧૧૭

૬ (૧) હું મુઠ્ઠા જા માટે રહું? હવે તો શાસ્ત્ર અને સત્જ્ઞાન દ્વારા કાંઈક આત્માવલોકન કરીશ એવી વૈરાગ્ય પૂર્વક જે ઇચ્છા તે શુભેચ્છા (૨) શાસ્ત્ર અને સત્જ્ઞાનના મંસર્ગપૂર્વક વૈરાગ્યાભ્યાસને લીધે જે સદાચારમાં પ્રવૃત્તિ થવી તે વિચારણા. (૩) શુભેચ્છા અને વિચાર-ણાને લીધે જે ઇન્દ્રિયોના વિપયોમાં આસક્તિ ઘટે છે તે તતુમાનસા કહેવાય છે, કારણ કે તેમાં સંકલ્પ વિકલ્પ ઝાઝા થાય છે. (૪) તથા ભૂમિકાઓના અભ્યાસથી ચિત્ત સુદ્ધામાં પણ વિરતિ થવાથી

સત્ય અને શુદ્ધ એવા આત્મામાં જે સ્થિતિ થવા પામે છે તે સત્ત્વાપત્તિ (૫) પૂર્વની ચાર ભૂમિકાઓના અભ્યાસથી અને સમાધિના અસંગરૂપ પરિપાકથી એવી અવસ્થા થાય છે, કે જેમાં ચિત્તની અંદર નિરતિશય આત્માનંદનો ચમત્કાર પુષ્ટ થએલ હોય છે તે અસંસક્રિત ભૂમિકા (૬) પાંચ ભૂમિકાઓના અભ્યાસથી પ્રગટ થએલ આત્મારામ સ્થિતિને લીધે એક એવી દશા પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યાંને આશ્ચર્યંતર બધા પદાર્થોની ભાવના છૂટી જાય છે. દેહયાત્રા દ્વક્ત બીજાના પ્રયત્નને લઇને આવે છે તે પદાર્થભાવની ભૂમિકા (૭) ૭ ભૂમિકાઓના અભ્યાસને લીધે જેદભાવનું ભાન બીજાકુલ શમી જવાથી જે એક માત્ર સ્વભાવનિદ્રા પ્રાપ્ત થાય છે તે તુર્યાંગા. આ સાતમી તુર્યાંગાવસ્થા હવન્મુક્તમાં હોય છે. વિદેહ મુક્તનો વિષય ત્યાર બાદની તુર્યાતીત અવસ્થા છે. જુઓ યોગવાસિષ્ઠ, ઉત્પત્તિ પ્ર૦ સ૦ ૧૧૮ તથા નિર્વાણ પ્ર૦ સ૦ ૧૨૦

૭. પુથુજ્જન એટલે સામાન્ય મનુષ્ય, તેના અંધ પુથુજ્જન અને કલ્યાણ પુથુજ્જન એવા બે ભેદો છે. યથા—

દુવે પુથુજ્જના વુત્તા વુદ્ધેનાદિચ્ચવંધુના ।

અંધો પુથુજ્જનો ઇકો કલ્યાણેકો પુથુજ્જનો ॥

મલ્લિઝમનિકાય, મૂળ પરિચાય, મુત્તવણુના.

આ બંનેમાં સંયોજના (બંધન) તો દશે હોય છે. છતાં અંતર એટલું જ કે પહેલાંને આર્યદર્શન અથવા સત્સંગ પ્રાપ્ત થએલ નથી હોતાં, જ્યારે બીજાને પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે. આ બંને નિર્વાણમાર્ગથી પરાક્રમ્ય હોય છે. (૨) નિર્વાણમાર્ગને પ્રાપ્ત થયેલાના ચાર પ્રકાર છે. જેણે ત્રણ સંયોજનાનો ક્ષય કર્યો હોય તે સોતાપન્ન. (૩) જેણે ત્રણનો ક્ષય અને પછીની બેનું શૈથિલ્ય કર્યું હોય તે સકદાગામી. (૪) જેણે પાંચનો ક્ષય કર્યો હોય તે આપ્યાતિક. (૫) જેણે દશે સંયોજનાનો ક્ષય કર્યો હોય તે અરહા. (૬) સોતાપન્ન વધારેમાં વધારે સાતવાર મનુષ્ય—

લોકમાં અવતરે છે, ત્યાર બાદ અવશ્ય નિર્વાણ પામે છે. સકદાગામી એક જ વાર મનુષ્યલોકમાં આવે છે, પછી નિર્વાણ પામે છે. આપપાતિક પ્લહલોકમાંથી જ નિર્વાણ પામે છે. અરહા તે સ્થિતિમાંથી જ નિર્વાણ મેળવે છે. દશ સંયોજનાઓ માટે જુઓ અંગુત્તરનિકાય, પૃ. ૧૭ પુટનોટ ૧૩ તથા મન્નિઝમનિકાય તથા જુદ્ધ, ધર્મ આણિ સંઘ મરાહી પૃ. ૯૯.

પૃ ૭ ૮ ગુણુસ્થાન—ગુણ એટલે આત્માની ચેતના સમ્યક્ત્વ, આરિત્ર વીર્ય આદિ શક્તિઓ. સ્થાન એટલે તે શક્તિઓની શુદ્ધતાની તરતમ ભાવવાળી અવસ્થાઓ. આત્માના સહજ ગુણો વિવિધ આવરણોથી સંસારદશામાં આવૃત હોય છે. જેમ જેમ આવરણોની વિરક્તતા કે ક્ષયનું પ્રમાણ વધતું જાય છે, તેમ તેમ તે સહજ ગુણો વિકાસ પામી પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રગટ થતા જાય છે. આવરણોની વિરક્તતા કે ક્ષયનું પ્રમાણ જેટલું વિશેષ તેટલી ગુણોની શુદ્ધિ વિશેષ અને આવરણોની વિરક્તતા કે ક્ષયનું પ્રમાણ જેટલું ઓછું તેટલી ગુણોની શુદ્ધિ ઓછી. આ રીતે આત્મિક ગુણોની શુદ્ધિના પ્રકરણ કે અપકરણવાળા અસંખ્યાન પ્રકારો સંભવે છે. પણ સંક્ષેપમાં તેને ચૌદ ભાગમાં વહેંચી નાખેલા છે, જે ગુણુસ્થાન કહેવાય છે. ગુણુસ્થાનની કલ્પના મુખ્યત્વે મોહનીય કર્મની વિરક્તતા અને ક્ષયને આધારે કરવામાં આવી છે. મોહનીય કર્મની મુખ્ય બે શક્તિઓ છે. પહેલી શક્તિનું કાર્ય આત્માના સમ્યક્ત્વ ગુણને આવૃત કરવાનું છે જેથી આત્મામાં તાત્વિક રચિ કે સત્ય દર્શન થવા પામતું નથી. બીજી શક્તિનું કાર્ય આત્માના આરિત્ર ગુણને આવૃત કરવાનું છે, જેથી આત્મા તાત્વિક રચિ કે સત્ય દર્શન થવા છતાં પણ નરનુસાર પ્રવૃત્તિ કરી સ્વરૂપલાભ કરી શકેલા નથી. સમ્યક્ત્વની પ્રતિબલ્લક એવી મોહનીયની પ્રથમ શક્તિ દર્શનમોહનીય અને આરિત્રની પ્રતિબલ્લક એવી મોહનીયની બીજી શક્તિ આરિત્રમોહનીય કહેવાય છે. આ બેમાં દર્શનમોહનીય પ્રબળ છે. કારણ કે જ્યાં સુધી તેની

વિરક્તતા કે ક્ષય ન થાય ત્યાં સુધી આનિ
નથી. દર્શનમોહનીયનું બળ ઘટ્યું એટલે
નિર્જળ થઇ છેવટે સર્વથા ક્ષીણ થવાનું
પ્રધાનતમ અને બલવત્તમ મોહનીય જ છે.
જ્યાં સુધી મોહનીયની શક્તિ તીવ્ર હોય ત
તીવ્ર જ રહે છે અને તેની શક્તિ ઘટતાં
મંદ થતું જાય છે. આ જ કારણથી ગુણ
કર્મના તરતમ ભાવને આધારે કરવામાં =

૯ જુઓ સમવાયાંગ ૧૪ મો સમવ

૧૦ (૧) જે અવસ્થામાં દર્શન મે
સમ્યક્ત્વ ગુણ આવૃત્ત થયેલો હોવાથી આત્મ
શક્તિ નથી જેથી તેની દૃષ્ટિ મિથ્યા (સત્ય |
મિથ્યાદૃષ્ટિ. (૨) અગીઆરમા ગુણસ્થાનથી
સ્થાન ઉપર આવતાં વચ્ચે બહુ જ થોડા
ગ્રામ થાય છે તે અવસ્થા સાર્વાદન. આ
માટે છે કે તેમાં પતનો-મુખ આત્માને
આસ્વાદ હોય છે. જેવી રીતે મિષ્ટાન્નના
વખતે એક વિલક્ષણ સ્વાદ હોય છે. આ
નમુખ આત્માને જ હોય છે. (૩) હીંચકે
અવસ્થામાં આત્મા દોલાયમાન હોય છે;
દર્શન કરી શકતો નથી કે સર્વથા મિથ્ય
શકતો નથી અર્થાત્ તેની સંશયાળુ જેવી
અવસ્થા સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ. આ ગુણ
વિષય પ્રથમ જેટલું તીવ્ર રહેતું નથી, પણ
અવસ્થામાં દર્શનમોહનીયનું બળ કાંતો બિ
વિરક્ત થઇ જાય છે, અને કાંતો બિ
જેને લીધે આત્મા અસંદિગ્ધપણે સત્ય

અવસ્થા અવિરતસમ્યક્દષ્ટિ. આનું અવિરત નામ ઝોટલા માટે છે કે તેમાં ચારિત્રમોહનીયની સત્તા સવિશેષ હોવાથી વિરતિ (ત્યાગવૃત્તિ) ઉદય પામતી નથી. (૫) જે અવસ્થામાં સસદર્શન ઉપરાંત અલ્પાંશે પણ ત્યાગ વૃત્તિનો ઉદય થાય છે, તે દેશવિરતિ. આમાં ચારિત્ર-મોહનીયની સત્તા અવશ્ય ઘટેલી હોય છે અને તેની કમીના પ્રમાણમાં ત્યાગવૃત્તિ હોય છે. (૬) જે અવસ્થામાં ત્યાગવૃત્તિ પૂર્ણ રીતે ઉદય પામે છે છતાં વચ્ચે વચ્ચે પ્રમાદ (સ્ખલન) સંભવે છે, તે પ્રમત્તસંયત. (૭) જે અવસ્થામાં પ્રમાદનો જરાયે સંભવ નથી તે અપ્રમત્તસંયત. (૮) જે અવસ્થામાં પહેલાં ક્યારે પણ નહિ અનુભવેલ આત્મશુદ્ધિનો અનુભવ થાય છે અને અપૂર્વ વીર્યોદ્ધાસ-આત્મિક સામર્થ્ય પ્રગટે છે, તે અવસ્થા અપૂર્વકરણ. આનું બીજું નામ નિવૃત્તિઆદર પણ છે. (૯) જે અવસ્થામાં ચારિત્રમોહનીય કર્મના શેષ રહેલ અંશોને સમાવવાનું કે ક્ષીણ કરવાનું કામ ચાલતું હોય છે, તે અવસ્થા અનિવૃત્તિઆદર. (૧૦) જે અવસ્થામાં મોહનીયનો અંશ લોભ રૂપે જ ઉદયમાન હોય છે, પણ બહુ સૂક્ષ્મ પ્રમાણમાં, તે અવસ્થા સૂક્ષ્મ-સંપરાય. (૧૧) જે અવસ્થામાં સૂક્ષ્મ લોભ મુદ્દાં શમી જાય છે, તે ઉપશાંતમોહનીય. આ ગુણુસ્થાનમાં દર્શનમોહનીયનો સર્વથા ક્ષય સંભવે ખરો, પણ ચારિત્રમોહનીયનો તેવો ક્ષય નથી હોતો, માત્ર તેના સર્વાંશે ઉપશાંતિ હોય છે. આને લીધે જ મોહનો ફરી ઉદ્રેક થતાં આ ગુણુસ્થાનથી અવશ્ય પતન થાય છે અને પ્રથમ ગુણુસ્થાન સુધી જવું પડે છે. (૧૨) જે અવસ્થામાં દર્શનમોહનીય અને ચારિત્ર-મોહનીયનો સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે, તે ક્ષીણમોહનીય. આ સ્થિતિથી પતન સંભવતું જ નથી. (૧૩) જે અવસ્થામાં મોહના આત્યંતિક અભાવને લીધે વીતરાગ દશા પ્રગટવા સાથે સર્વજપાણું પ્રાપ્ત થાય છે, તે અવસ્થા સયોગ ગુણુસ્થાન. આ ગુણુસ્થાનમાં શારીરિક, માનસિક અને વાચિક વ્યાપાર હોય છે. એથી આને જીવન્મુક્તિ કેહી શકાય (૧૪) જે અવસ્થામાં શારીરિક માનસિક, વાચિક પ્રવૃ-

તિનો પણ અભાવ થઇ જાય છે, તે અયોગ ગ્રાહ્યમાન. આ ગુણ
રચાન છેલ્લું છે. તેથી સરીરપાત થતાં જ તેની સમાપ્તિ થાય છે
અને ત્યાર બાદ ગુણરચાનાલીત-વિરેદ શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ
માટે જુઓ કર્મમંથ ખીલો.

૧૧ જુઓ યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય.

પૃ. ૮ ૧૨ દષ્ટિ એટલે દર્શન અથવા બોધ. આના બે પ્રકાર છે.
પહેલામાં સત્ શક્તિ (તાત્ત્વિક રચિતો) અભાવ હોય છે ત્યારે
બીજામાં સત્ શક્તિ હોય છે. પહેલો પ્રકાર યોગદષ્ટિ અને બીજો
યોગદષ્ટિ કહેવાય છે. પહેલામાં આત્માનું વશળ સંસારપ્રવાદ તરફ
અને બીજામાં આધ્યાત્મિક વિકાસ તરફ હોય છે. તેથી યોગદષ્ટિ એ
સદ્દષ્ટિ કહેવાય છે. જેમ સમેધ રાત્રિ, અમેધ રાત્રિ સમેધ દિવસ અને અમેધ
દિવસમાં અનુક્રમે અતિમંદતમ, મંદતમ, મંદતર અને મંદ આકુષ્ઠ જ્ઞાન
હોય છે. તેમાં ૫ પ્રકારિષ્ટ અને પ્રત્યક્ષ પુરુષના બેદથી, બાળ અને
તરુન પુરુષના બેદથી, તેમજ ચિદ્રત નેત્રવાળા અને અચિદ્રત નેત્રવાળા
પુરુષના બેદથી આકુષ્ઠ જ્ઞાનની અસ્પષ્ટતા કે સ્પષ્ટતા તરતમભાવે હોય
છે; તેની રીતે યોગદષ્ટિની દશામાં સંસારપ્રવાદનું વશળ છતાં
આવરણના તરતમભાવે જ્ઞાન તારતમ્યવાળું હોય છે. આ યોગદષ્ટિ ગમે
તેથી હોય તો એ તે આધ્યાત્મિક વિકાસની દષ્ટિએ અસદ્દષ્ટિ જ છે.
ત્યારબાદ ત્યારથી આધ્યાત્મિક વિકાસનો આરંભ થાય છે, પછી
જલે તેમાં બાહ્ય જ્ઞાન ઓછું હોય છતાં, ત્યારથી સદ્દષ્ટિ શરૂ થાય
છે. કારણ કે તે વખતે આત્માનું વશળ સંસારેન્દ્રિય ન રહેતાં
બોધેન્દ્રિય થઇ જાય છે, આ સદ્દષ્ટિ (યોગદષ્ટિ) ના વિકાસના
તારતમ્ય પ્રમાણે આઠ બેદો છે. આ આઠ બેદોમાં ઉત્તરોત્તર બોધ
અને વીર્યની સવિશેષ વ્યવૃત્તિ થાય છે. પહેલી મિત્રા નામક દષ્ટિમાં
બોધ અને વીર્યનું બળ તૃણામિની પ્રભા જેવું હોય છે; બીજી તારા
દષ્ટિમાં છાણના અગ્નિની પ્રભા જેવું; ત્રીજી બક્ષા દષ્ટિમાં સાકડના
અગ્નિની પ્રભા જેવું; ચોથી દીપ્રા દષ્ટિમાં દીવાની પ્રભા જેવું; પાંચમી

સ્થિર દષ્ટિમાં રત્નની પ્રભા જેવું; છટ્ટી કાન્તા દષ્ટિમાં નક્ષત્રની પ્રભા જેવું; સાતમી પ્રભા દષ્ટિમાં સૂર્યની પ્રભા જેવું; અને આઠમી પરા દષ્ટિમાં ચંદ્રની પ્રભા જેવું હોય છે.

તે દે આમાંની પહેલી ચાર દષ્ટિઓમાં સ્પષ્ટપણે મેય આત્મ-સ્વરૂપનું સંવેદન નથી હોતું; દ્વિતી છેલ્લી ચાર દષ્ટિઓમાં જ તેવું સંવેદન હોય છે. છતાં પ્રથમની ચાર દષ્ટિઓને સદ્દષ્ટિમાં ગણવાનું કારણ એ છે કે તે સ્થિતિમાં આવ્યા પછી આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાંતિનો માર્ગ નિશ્ચિત થઈ જાય છે. યોગના યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ આઠ અંગોને આધારે સદ્દષ્ટિના આઠ વિભાગો સમજવાના છે. પહેલી દષ્ટિમાં યમની સ્થિરતા, બીજીમાં નિયમની એમ અનુક્રમે આઠમીમાં સમાધિની સ્થિરતા મુખ્યપણે હોય છે.

૧૩ જુઓ યોગગિંદુ.

૧૪ યોગ એટલે જેનાથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવો ધર્મવ્યાપાર. અનાદિ કાળયુગમાં ત્યાં સુધી આત્માની પ્રવૃત્તિ સ્વરૂપ-પરાદ્મુખ હોઈ લક્ષ્યગ્રસ્ત હોય છે, ત્યાં સુધીની તેની બધી ક્રિયા શુભાશય વિનાની હોવાથી યોગક્રાંતિમાં આવતી નથી. ત્યારથી તેની પ્રવૃત્તિ બદલાઈ સ્વરૂપોન્મુખ થાય છે, ત્યારથી જ તેની ક્રિયામાં શુભાશયનું તત્ત્વ દાખલ થાય છે અને તેથી તેવો શુભાશયવાળો વ્યાપાર ધર્મવ્યાપાર કહેવાય છે અને તે પરિણામે મોક્ષજનક હોઈ યોગ નામને પાત્ર બને છે. આ રીતે આત્માના અનાદિ સંસારકાળના બે ભાગ થઈ જાય છે. એક અધાર્મિક અને બીજો ધાર્મિક. અધાર્મિક કાળમાં ધર્મની પ્રવૃત્તિ હોય, તો પણ તે ધર્મ ખાતર નથી હોતી, કેવળ ‘લોકપક્ષિત’ (લોકરંજન) ખાતર હોય છે. તેથી તેની પ્રવૃત્તિ ધર્મક્રાંતિમાં ગણવા યોગ્ય નથી. ધર્મ ખાતર ધર્મની પ્રવૃત્તિ ધાર્મિક કાળમાં જ શરૂ થાય છે. તેથી તે બધી પ્રવૃત્તિ યોગ કહેવાય છે. જુઓ યોગગિંદુ.

૧૫ ત્યારે ધોડા કે પડ્યા ત્યાગ સાથે સાચીવ તરવચિંતન
 ય છે અને મૈત્રી, કરુણાદિ ભાવનાઓ વિશેષ સિદ્ધ થઈ જાય છે,
 પારે તે રિયતિ અધ્યાત્મ કહેવાય છે. (૧) ત્યારે મન સમાધિપૂર્વક
 સતત અધ્યાસ કરવાથી અધ્યાત્મવચે સવિશેષ પુષ્ટ થાય છે. ત્યારે
 હેલાયના કહેવાય છે. ભાવનાથી અશુભ અધ્યાસ ટળે છે, શુભ અધ્યા-
 સની અનુકૂળતા વધે છે અને સુંદર ચિત્તની વૃદ્ધિ થાય છે. (૨)
 ત્યારે ચિત્ત ક્ષુભ શુભ વિષયને જ આલંબીને રહેલું હોય છે, અને
 તેથી તે રિયર દીપક જેવું પ્રકાશમાન હોય સ્વદગ બોધવાળું બની
 જાય છે ત્યારે તે ધ્યાન કહેવાય છે. ધ્યાનથી દરેક કામમાં ચિત્ત
 આત્માધીન થઈ જાય છે, ભાવ નિકળ થાય છે, અને બંધનોનો
 નિવ્વેદ થાય છે. (૩) અજ્ઞાનને લીધે ઈષ્ટ અનિષ્ટ રૂપે દરપામેલી
 વસ્તુઓમાંથી ત્યારે વિવેકને લીધે ઈષ્ટ અનિષ્ટપણાની ભાવના નષ્ટ
 થાય છે ત્યારે નેત્રી રિયતિ સમતા કહેવાય છે. (૪) વાસનાના સંજ-
 મથી ઉત્પન્ન થનારી વૃત્તિઓના નિર્મળ નિર્ગંધ કરવા ને વૃત્તિસંકલ્પ,
 ભુઓ મોગખિંદુ રૂપે. ૩૫૭ થી ૩૬૫.

૧૬ મલિનમનિષ્ઠ નામના પ્રાચીન યૌદ્ધમંથના સામગ્રીકલ્પસુત
 પ્રકરણમાં આશ્વક સંપ્રદાયના નેતા મંબલી ગોરાગનો ઉલ્લેખ છે;
 મૂળમાં તેના કેટલાક વિચારો આપેલા છે; આ મંથની કુદ્યાપદ્મ
 સુમંગલવિલાસિની ગ્રીકમાં આશ્વક દર્શનની આઠ પાવરીઓનું
 વર્ણન છે જે આ પ્રમાણે: (૧) જન્મ દિવસથી, સાત દિવસ સુધી
 ગર્ભનિષ્કમણુજન્ય હુએને લીધે પ્રાણી મંદ (મોગુદ) રિયતિમાં
 રહે છે. આ પહેલી મંદ બૃમિકા. (૨) દુર્ગતિમાંથી આવીને જે બાળકે
 જન્મ લીધેલો હોય છે તે વારંવાર રૂપે અને વિકાસ કરે છે, તેમ
 જ સુગતિમાંથી આવી જન્મ લીધેલ બાળક સુગતિનું સ્મરણ કરી
 દારવ કરે છે, આ ખિડુ (કીડ) બૃમિકા. (૩) માયાપના લાય
 કે પગ પકડીને અગર ખાટલો કે જાળો પકડીને બાળક જમીન ઉપર
 પગ માંડે છે, તે પકડીમંસા બૃમિકા. (૪) પગથી સ્વતંત્ર રીતે ચાલ-

માનવમાંથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે આપણે જાણી શકીએ છીએ
 (અર્થાત્ આપણે જાણી શકીએ છીએ કે આપણે જાણી શકીએ છીએ) એ
 વિચાર સંપ્રદાય પાસેથી આપણે જાણી શકીએ છીએ (આપણે જાણી શકીએ છીએ)
 આપણને મેલી જ્ઞાન પ્રકારમાંથી આપણે જાણી શકીએ છીએ (આપણે જાણી શકીએ છીએ)
 મેલી જ્ઞાન (આપણે જાણી શકીએ છીએ) આપણે જાણી શકીએ છીએ (આપણે જાણી શકીએ છીએ)
 જમણી જિંદગી એ પાન (પાન) ગમિયા.

આ આર ભૂમિકાઓનાં નામ અને નવી આપણા બુદ્ધિને
 આપણે છે. બુદ્ધિઓના વર્ણનમાં આપણે છે. આ પાંચમા આર ભૂમિકા
 કદાચ આશ્ચર્યક સંપ્રદાય અગર તેનું આધિન્ય પાડે પાડે દશે તે ઉપર
 રજી તેને આ નામો મળ્યાં હશે. પણ એટલું નો આપણે જાણીએ
 કે બુદ્ધિઓની આ આપણા બુદ્ધિસંગત નથી. કારણ એ છે કે તેને
 એ આપણામાં આપણના જન્મથી માંડી પૌત્રવંશકાળ સુધીનું આપણ
 દારિક વર્ણન છે જે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાથે બંધબેસતું નથી
 તેનો અર્થ અર્થ ને સંપ્રદાય પ્રમાણે શો દશે ને અન્યારે સાધનતા
 અભાવે કદી ન શકાય, પણ એ ભૂમિકાઓનાં નામ અને તેમાં રહેલ
 આધ્યાત્મિક વિકાસના ક્રમનો સંબંધ વિચારતાં એમ જણાય છે કે
 આ ભૂમિકાઓનો જન્મ સાથે કશે સંબંધ નથી. તે દ્વારા કદાચ
 અજ્ઞાનની પ્રવળતાઓ અને જ્ઞાનની ક્રમશઃ વૃદ્ધિનો જ ભાવ સૂચ
 વવાનો આશય હોય તેમ જણાય છે. આની પુષ્ટિમાં એટલું જ કદાચ
 શકાય કે આશ્ચર્યક દર્શન એ પ્રાચીન કાળમાં શ્રમણપંથોમાંનું
 એક ખાસ દર્શન હતું અને તેનો સંપ્રદાય મોટો હતો તેની સ્થિતિમાં
 તેના આધ્યાત્મિક ઉત્ક્રાન્તિને લગતા વિચારો અન્ય શ્રમણપંથને
 અગર પ્લાહલુપંથને મળતા હોય તે વધારે સંભવિત છે. પ્રો. હોર્નફે
 પોતાના ઉવાસગદસાઓના અનુવાદમાં ભા. પ પૃ. ૨૩ ઉપર બુદ્ધધર્મ
 પના ઉક્ત વિચારો આપ્યા છે.

(પુરાતત્ત્વ પુસ્તક ૧ માંથી ઉદ્ધૃત)

ગુણસ્થાનનું સામાન્ય સ્વરૂપ

ક્યારેક આત્મા અજ્ઞાનપૂર્ણ અવસ્થામાં રહેલો હોય છે. એ અવસ્થા તદ્દન શરૂઆતની હોવાથી હીન હોય છે. પોતાના સ્વાભાવિક ચેતના, ચારિત્ર આદિ ગુણોના વિકાસને લીધે આત્મા એ હીન અવસ્થાથી નીકળે છે અને ધીમે ધીમે તે શક્તિઓના વિકાસ પ્રમાણે ઉત્ક્રાન્તિ કરતો કરતો વિકાસની પૂર્ણ કળા-છેલ્લી હદ-મુધી પહોંચી જાય છે. શરૂઆતની તદ્દન નિષ્કૃષ્ટ અવસ્થાથી નીકળી વિકાસની છેલ્લી હદને પ્રાપ્ત કરવી એ જ આત્માનું પરમ સાધ્ય છે. એ પરમ સાધ્યની સિદ્ધિ થાય ત્યાં મુધી આત્માને એક પછી બીજી અને બીજી પછી ત્રીજી એવી અનેક ક્રમિક અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. એ અવસ્થાઓની શ્રેણી ‘વિકાસક્રમ’ અથવા ‘ઉત્ક્રાન્તિ માર્ગ’ કહેવાય છે. જેન પરિભાષામાં તેને ‘ગુણસ્થાનક્રમ’ કહેવામાં આવે છે; એ વિકાસક્રમ વખતની આત્માની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓનો સંક્ષેપ ચૌદ ભાગોમાં કરવામાં આવ્યો છે, જે ચૌદ ગુણસ્થાનના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. દિગંબર સાહિત્યમાં ‘ગુણસ્થાન’ ના અર્થમાં સંક્ષેપ, ઓગ્ર, સામાન્ય અને છવસમાસ એવા શબ્દોનો પણ પ્રયોગ દેખાય છે. ચૌદ ગુણસ્થાનમાં પહેલાની અપેક્ષાએ બીજામાં, બીજાની અપેક્ષાએ ત્રીજામાં એમ પૂર્વ પૂર્વના ગુણસ્થાન કરતાં ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનમાં વિકાસની માત્રા વધારે હોય છે. વિકાસની વધઘટના નિયમનો આધાર આત્મિક સ્થિરતાની વધઘટ ઉપર છે. સ્થિરતા, સમાધિ, અંતર્દૃષ્ટિ, સ્વભાવરમણ અને સ્વોન્મુખતા એ બધા શબ્દોનો મતલબ એક જ છે. સ્થિરતાનું તારતમ્યદર્શન અને ચારિત્રશક્તિની શુદ્ધિના તારતમ્યને આભારી છે, દર્શનશક્તિનો જેટલો અધિક વિકાસ, જેટલી અધિક નિર્મળતા તેટલો જ અધિક આવિર્ભાવ સદ્વિશ્વાસ, સદ્ગુણિ, સદ્ભક્તિ સત્પ્રદા અથવા તે સત્યાગ્રહનો સમજવો જોઈએ. દર્શનશક્તિના વિકાસ પછી ચારિત્રશક્તિના વિકાસનો ક્રમ શરૂ

4 3 2 1

• 2 •

$\frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) \delta(x-a) dx = f(a)$

1. The first group of authors (e.g., [1, 2]) considers the problem of the control of the motion of a mechanical system with a variable structure. The control is determined by the law of change of the structure of the system. The control is determined by the law of change of the structure of the system.

$\frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{-x^2} dx = \frac{1}{\sqrt{\pi}} \int_{-\infty}^{\infty} f(x) e^{-x^2} dx$

1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 26

[illegible]

$\frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} \right) = \frac{1}{4}$

[illegible]

મંદેના વિભાગની મીનતા બાજુ રાત્રી પ્રમાણમાં
અવ્યક્ત (ભૂમિકાઓ) રહી એક એક બેથી મંદેના કમળ વ્યક્તિઓ
દર્શનશક્તિના આધિભાવના સંભવ નથી મેળેના. ક્યાવના એ મંદે
ભાગની અભાવતા, મંદેના અવસ્થા અભાવ થતાં જ દર્શનશક્તિ પ્ર
સાધ છે, એ જ વખતે આત્માની દષ્ટિ બંધ છે, દષ્ટિના એ ઉ
પરે વિવેકબ્યાપિત, પ્રકૃતિપર્યાપ્તતાસાક્ષાત્કાર અને અભાવ
પણ કહે છે. એ શુદ્ધ દષ્ટિથી આત્મા જાણ-મેતનના બેદ વ
સંદેહે વાણી લે છે, એ તેના ચિકાસાક્રમની માથી ભૂમિકા છે.
ભૂમિકાથી તે અંતર્દષ્ટિ થતા વ્યય છે અને આત્મમંદિર

(તર્કમાન તાત્ત્વિક પરમાત્મ સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે. પહેલી ત્રણ ભૂમિકાઓમાં દર્શનમોહ અને અનંતાનુબંધી નામના ક્ષાયના સંસ્કારોની પ્રબળતાને લીધે આત્મા પોતાના પરમાત્મભાવને જોઈ શકતો નથી; તે વખતે તે બહિર્દષ્ટિ હોય છે. દર્શનમોહ આદિ સંસ્કારોના વેગને કારણે તે સમયે તેની દષ્ટિ એટલી અસ્થિર અને ચચલ બની જાય છે કે જેનાથી તે પોતામાં જ વર્તતા પરમાત્મસ્વરૂપ કે ઇશ્વરત્વનું દર્શન કરી શકતો નથી, ઇશ્વરત્વ તો અંદર જ રહેલું છે. પરંતુ તે છે અત્યંત સૂક્ષ્મ, તેથી સ્થિર કે નિર્મલ બુદ્ધિથી જ તેનું દર્શન કરી શકાય છે. ચોથી ભૂમિકાને-ચોથા ગુણસ્થાનને-પરમાત્મભાવનું કે ઇશ્વરત્વના દર્શનનું દાર કહેવું જોઈએ, અને એટલી હદ સુધી પહોંચેલા આત્માને અંતરાત્મા કહેવો જોઈએ. તેનાથી ઉલટું પહેલી ત્રણ ભૂમિકાઓમાં વર્તતા આત્માને બહિરાત્મા કહેવો જોઈએ, કારણ કે એ વખતે તે બહારની વસ્તુઓમાં જ આત્મત્વની આનંતિથી અહીંથી તહીં દોડ્યા કરે છે. ચોથી ભૂમિકામાં દર્શનમોહ તથા અનંતાનુબંધી સંસ્કારોનો વેગ તો નથી રહેતો પરંતુ ચારિત્રશક્તિને રોકનાર સંસ્કારોનો વેગ અવશ્ય રહે છે. તેમાંથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંસ્કારનો વેગ ચોક્કસ ભૂમિકાથી આગળ નથી વધતો. એથી પાંચમી ભૂમિકામાં ચારિત્રશક્તિનો પ્રાથમિક વિકાસ થાય છે. જેથી તે વખતે આત્મા યમ, યમ, નિયમ આદિ થોડો ઘણો સંયમ પાળવા શક્તિસ્થાત્રીય છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંસ્કાર-જેનો વેગ પાંચમી ભૂમિકાથી આગળ નથી-તો પ્રભાવ ધટતો જ ચારિત્રશક્તિનો વિકાસ નિર્ણય રીતે વધે છે જેને લીધે આત્મા બાહ્ય ભોગોને છોડીને પૂરો સંન્યાસી થઈ જાય છે. એ થઈ વિકાસની છટ્ટી ભૂમિકા. એ ભૂમિકામાં પણ ચારિત્રશક્તિનો વિરોધી સંલ્પલન નામનો સંસ્કાર (ક્ષાય) ક્યારેક ક્યારેક ઉદ્ભવે પામે છે; જેનાથી ચારિત્રશક્તિનો વિકાસ દબાતો તો નથી પણ તેની શુદ્ધિ યા સ્થિરતામાં અંતરાય આવે છે. જેવી રીતે કે વાયુના વેગથી દીપકની જ્યોતિની સ્થિરતા

તમાન તોત્તિવડ પરમાત્મ સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે. પહેલી ત્રણ ભૂમિકા-
માં દર્શનમોહ અને અનંતાનુબંધી નામના કંપાયના સંસ્કારોની
બળતાને લીધે આત્મા પોતાના પરમાત્મભાવને જોઈ શકતો નથી;
વખતે તે બહિર્દષ્ટિ હોય છે. દર્શનમોહ આદિ સંસ્કારોના વેગને
ારણે તે સમયે તેની દષ્ટિ એટલી અસ્થિર અને ચંચલ બની જાય
કે જોનાથી તે પ્રોત્સામાં જ વર્તતા પરમાત્મસ્વરૂપ કે ઇશ્વરત્વનું
ર્શન કરી શકતો નથી, ઇશ્વરત્વ તો અંદર જ રહેલું છે. પરંતુ તે
અત્યંત સૂક્ષ્મ, તેથી સ્થિર કે નિર્મલ બુદ્ધિથી જ તેનું દર્શન કરી
કાય છે. એથી ભૂમિકાને-એથા ગુણસ્થાનને-પરમાત્મભાવનું કે
શ્વરત્વના દર્શનનું દ્વાર કહેવું જોઈએ, અને એટલી હદ સુધી પહોં-
ંચા આત્માને અંતરાત્મા કહેવો જોઈએ. તેનાથી ઉલટું પહેલી ત્રણ
મિકાઓમાં વર્તતા આત્માને બહિરાત્મા કહેવો જોઈએ, કારણ કે
મે વખતે તે બહારની વસ્તુઓમાં જ આત્મત્વની બ્રાન્તિથી અહીંથી
હીં દોડ્યા કરે છે. એથી ભૂમિકામાં દર્શનમોહ તથા અનંતાનુ-
બંધી સંસ્કારોનો વેગ તો નથી રહેતો પરંતુ ચારિત્રશક્તિને રોકનાર
સંસ્કારોનો વેગ અવશ્ય રહે છે. તેમાંથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ
સંસ્કારોનો વેગ ચોક્કસ ભૂમિકાથી આગળ નથી વધતો. એથી પાંચમી
ભૂમિકામાં અનિર્ણયશક્તિનો પ્રાથમિક વિકાસ થાય છે. જેથી તે વખતે
માત્મા યમ, યમ, નિયમ આદિ થોડો ધણો સંયમ પાળવા
ક્ષિ-સ્થા તરફ છે. પ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંસ્કાર-જેનો વેગ પાંચમી
ભૂમિકામાં આગળ નથી-તો પ્રભાવ ધરતો જ ચારિત્રશક્તિનો વિકાસ
નિર્ણય રીતે વધે છે જેને લીધે આત્મા બાહ્ય ભોગને છોડીને પૂરે
ન્યાસી થઈ જાય છે. એ ધર્મ વિકાસની છઠી ભૂમિકા. એ
ભૂમિકામાં પણ ચારિત્રશક્તિનો વિરોધી કલન નામનો સંસ્કાર
કપાય) ક્યારેક ક્યારેક ઉદ્વેગ પામે છે, એથી ચારિત્રશક્તિનો
વિકાસ દબાવતો તો નથી પણ તેની અંતરાય
આવે છે. જેવી રીતે કે વાયુના

અને વિશેષતામાં. આત્મા ત્યારે સંતત્વજન નામના સંસ્કારોને દબાવે છે ત્યારે ઉત્ક્રાન્તિમાર્ગની સાતમી આદિ ભૂમિકાઓને ઉદ્ધવધી અગિયારમી ગારમી આદિ ભૂમિકા સુધી પહોંચી જાય છે. ગારમી ભૂમિકામાં દર્શનશક્તિ અને ચારિત્રશક્તિના વિરોધી સંસ્કારો સર્વ પ્રકારે નાશ પામે છે; જેથી એ જન્મે શક્તિઓ પૂર્ણ વિકસિત થઈ જાય છે. છતાં ય તે અવસ્થામાં શરીરનો સંબંધ રહેવાને લીધે આત્માની સ્થિરતા પરિપૂર્ણ થવા પામતી નથી. તે ચૌદમી ભૂમિકામાં સર્વથા પૂર્ણ થઈ જાય છે અને શરીરનો વિયોગ થયા પછી તે સ્થિરતા, તે ચારિત્રશક્તિ પોતાના યથાર્થરૂપમાં વિકસિત થઈને હંમેશાં એક સરખી જ રહે છે. એને જ મોક્ષ કહે છે. મોક્ષ કાંઈ બહારથી નથી આવતો, તે તો આત્માની સમગ્ર શક્તિઓનો સંપૂર્ણ આવિષ્કાર એ જ છે.

“ મોક્ષસ્ય નહિ વાસોઽસ્તિ ન ગ્રામાન્તરમેવ ચ ।

અજ્ઞાનહૃદયગ્રન્થિનાશો મોક્ષ इति स्मृतः ॥ ”

(શિવગીતા ૧૩, ૩૨)

એ જ વિદ્યાસની પરાકાષ્ઠા, એ જ પરમાત્મભાવનો અભેદ, એ જ ચૌદમી ભૂમિકામાં દેખાયેલ ધૃત્વરત્વનું તાદાત્મ્ય, એ જ સંપૂર્ણ જ્ઞાન, એ જ અલ્પભાવ, એ જ હવનું શિવ થવું ને એ જ ઉત્ક્રાન્તિમાર્ગગુણસ્થાનિ સાધ્ય. આ સાધ્ય સુધીમાં પહોંચવા માટે આત્માને વિરોધી રુચ્છે પહેલાં સાથે લડતાં ઝગડતાં, તેને દબાવતાં ઉત્ક્રાન્તિમાર્ગની જે જે ભૂમિકા પ્રકારે ઉપર આવવું પડે છે તે જ ભૂમિકાઓના ક્રમને ‘ગુણસ્થાનક્રમ’ સમજવો જોઈએ, આ ગુણસ્થાનનું સામાન્ય સ્વરૂપ છે.

ગુણસ્થાનનું વિશેષ સ્વરૂપ

—૦૦૦—

વ્યાખ્યા

ગુણો (આત્મશક્તિઓ)ના રચાનોને અર્થાત્
વિકાસની દૃષ્ટિ અવસ્થાઓને ગુણસ્થાન કહે છે.
જૈનશાસ્ત્રમાં ગુણસ્થાન એ પારિભાષિક શબ્દની
મતલબ આત્મિક શક્તિઓના આધિર્ભાવની ચલતી કિતરતી અવસ્થાઓ
એ છે. આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ નો શુદ્ધ ચૈતન્ય અને પૂર્ણાનંદમય
છે. પણ તેના ઉપર ત્યાં સુધી તીવ્ર આવરણરૂપ થત વાદ્યોની ઘટ્ટા
છવાયેલી દોષ ત્યાં સુધી તેનું અસલી સ્વરૂપ દેખાતું નથી. પરંતુ
આવરણો ક્રમશઃ ત્રિથિલ થવાથી અથવા નષ્ટ થવાથી
તેનું અસલ સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે. ત્યારે આવરણોની તીવ્રતા
વધારેમાં વધારે દોષ ત્યારે આત્મા પ્રાથમિક અવસ્થામાં અર્થાત્ તદ્દન
અવિકસિત અવસ્થામાં પડ્યો રહે છે, અને ત્યારે આવરણ બિલકૂલ
નાશ પામી જાય છે ત્યારે આત્મા વિકાસની ચરમ અવસ્થામાં અર્થાત્
શુદ્ધ સ્વરૂપની પૂર્ણતામાં વર્તતો થઈ જાય છે. જેમ જેમ આવર-
ણોની તીવ્રતા ઓછી થતી જાય છે, તેમ તેમ આત્મા પણ પૂર્વ પૂર્વની
અવસ્થાઓ મંડોને ધીમે ધીમે શુદ્ધ સ્વરૂપને પામતો પામતો ચરમ
અવસ્થા તરફ પ્રગતિ કરતો જાય છે. પ્રગતિ કરતી વખતે આ જે
અવસ્થાઓની વચમાં તેને અનેક ચલતી કિતરતી અવસ્થાઓનો અનુ-
ભવ કરવો પડે છે. પ્રથમ અવસ્થાને અવિકાસની અથવા તો
અધઃપતનની પરાકાષ્ઠા અને ચરમ અવસ્થાને વિકાસની અથવા
ઉદ્ધાંતિની પરાકાષ્ઠા સમજવી જોઈએ. આ વિકાસક્રમની મધ્યવર્તી ગંધી
અવસ્થાઓને અપેક્ષાએ ઉત્તત પણુ કહી શકાય અને અવનત પણુ
કહી શકાય. અર્થાત્ મધ્યવર્તી દોષ પણુ અવસ્થાને પોતાનાથી ઉપરની
અવસ્થાની અપેક્ષાએ અવનત અને નીચેની અવસ્થાની અપેક્ષાએ

ઉત્તમ પણ કહી શકાય. વિકાસને માર્ગે પ્રગતિ કરતો આત્મા વધુ ઉપર કહેલ પ્રકારની મંખ્યાતીત આધ્યાત્મિક ભૂમિકાઓનો અનુભવ કરે છે. પણ જૈનશાસ્ત્રમાં મંક્ષેપમાં વર્ગીકરણ કરીને તેના ૧૪ વિધ કરવામાં આવ્યા છે, જે ચૌદ ગુણસ્થાન કહેવાય છે.

કર્મનાં બધાં આવરણોમાં મોહનું આવરણ પ્રધાન છે; અર્થાત્ જ્યાં મુદ્ધી મોહ તીવ્ર અને બલવાન હોય ત્યાં જોઈ જીવન બધાં આવરણો તીવ્ર અને બલવાન રહેવાનું જ. તેથી ઉક્તનું મોહ નિર્ગળ થાય છે કે તરત જ અન્ય આવરણોની પણ તેથી જ દશા થાય છે. તેથી આત્માને વિકાસ કરવામાં મુખ્ય બાધક મોહ પ્રવચતા અને મુખ્ય સદાયક મોહની નિર્ગળતા સમજતી નોંધવો. આ કારણથી ગુણસ્થાનની અર્થાત્ વિકાસક્રમગત અવસ્થાઓની ક્રમશઃ મોહશક્તિની ઉત્કટતા, મંદતા તથા અભાવ ઉપર અવલંબેલી છે.

મોહની પ્રધાન શક્તિઓ બે છે, એમાંની પહેલી શક્તિ આત્માને દર્શન કરતાં અર્થાત્ સ્વરૂપ પરરૂપનો નિર્ણય અથવા જડ ચેતનનો વિવેક કરતાં અટકી છે; અને બીજી શક્તિ વિવેક પ્રાપ્ત કરી પાતક આત્માને તદનુસાર પ્રગતિ કરનાં અર્થાત્ અધ્યાસ (પરપરિગ્રહ) થી છટકી સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા અટકાવે છે. અવસ્થામાં કબજેને પગલે જંતુમાં આવે છે કે જાતે પાતક વગરનું વચ્ચે દર્શન (ગ્રાહ) થયા પછી જ એ વસ્તુને જડ અવસ્થા કે વસ્તુવત્તા અવસ્થા કરવામાં આવે છે, અને તે જ વસ્તુવત્તા છે. આધ્યાત્મિક વિકાસવાળી આત્મા માટે પણ મુખ્ય અવરણ એ જ વસ્તુવત્તા અથવા પરપરિગ્રહ અર્થાત્ દર્શન (મિત્રતા) નો અભાવ છે. આથી જ જાતે દર્શન થયું, એમાંથી પહેલા કાપને મોકલે છે અને પછી જ વસ્તુવત્તાને જાતે જાતે અને બીજા કાપને

ક્રનાર મોહની શક્તિ 'આરિઝમોહ' ને નામે જ્ઞેનશાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે. બીજી શક્તિ પહેલી શક્તિની અનુગામિની છે; અર્થાત્ ત્યાં મુધી પહેલી શક્તિ પ્રખલ હોય ત્યાં મુધી બીજી શક્તિ ક્યારે પણ નિર્જળ થતી નથી, અને ત્યારે પહેલી શક્તિ મંદ મંદતર અને મંદતમ યાય છે, ત્યારે બીજી શક્તિ પણ અતુકમે તેવી જ થવા લાગે છે. અથવા એમ જ કહો કે એકનાર આત્મા સ્વરૂપ દર્શન કરી લે તો તેને સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવાનો માર્ગ મળી જ જાય છે.

પહેલું ગુણુસ્થાન

અવિકસિત અથવા સર્વથા અધઃપતિત આત્માની અવસ્થા પ્રથમ ગુણુસ્થાન છે. એમાં ઉપર કહેલ મોહની બંને શક્તિઓ પ્રખલ હોવાને કારણે આત્માની આધ્યાત્મિક સ્થિતિ બિલકુલ પતિત બૃમિકા વખતે આધિભૌતિક ઉત્કર્ષ લેવા ગમે તેટલો કરી લે પણ તેની પ્રવૃત્તિ તાત્ત્વિક લક્ષ્યથી સર્વ પ્રકારે શૂન્ય હોય છે. જેની રીતે દિશાભ્રમવાળો મનુષ્ય પૂર્વે પશ્ચિમ માનીને ગતિ કરે છે અને પોતાના દષ્ટ સ્થાનમાં નથી પહોંચતો, તેની બધી મહેનત એક રીતે નિષ્ફળ જ જાય છે, તેવી રીતે પ્રથમ ભૂમિકાવાળો આત્મા પરરૂપને સ્વરૂપ સમજી તેને જ પ્રાપ્ત કરવા માટે દર ક્ષણે ઉત્કુહ રહે છે અને વિપરીત દર્શન અથવા મિથ્યાદષ્ટિના કારણભૂત રાગ દ્વેષના પ્રખલ આધાતોનો પાત્ર બનીને તાત્ત્વિક મુખથી વચિત રહે છે. એ જ ભૂમિકાને જ્ઞેનશાસ્ત્રમાં બહિરાત્મભાવ અથવા 'મિથ્યાદર્શન' કહેવાય છે. એ ભૂમિકામાં જોડા આત્મા વર્તમાન હોય છે તે બધાની આધ્યાત્મિક સ્થિતિ એક પ્રકારની નથી હોતી. અર્થાત્ બધાની ઉપર સમાન રીતે મોહની બંને શક્તિઓનું આધિપત્ય હોવા છતાં પણ તેમાં થોડો ધણો તરતમભાવ અવસ્થ હોય છે. મોહનો પ્રભાવ કોઇ ઉપર ગાઢતમ તો કોઇ ઉપર ગાઢતર અને કોઇ ઉપર તેનાથી પણ ઓછો હોય છે.

વિકાસ કરવો એ પ્રાયઃ આત્માનો સ્વભાવ છે. તેથી જાણતાં

**અંથિભેદનો ક્રમ
અને તેની
વિષમતા**

કે અજ્ઞાણતાં જ્યારે તેના ઉપર મોહનો પ્રભાવ ઝોહો થવા માંડે છે, ત્યારે તે આત્મા કાંઈક વિકાસની તરફ આગળ વધવા માંડે છે અને તીવ્રતમ રાગદ્વેષને કાંઈક મંદ કરતો છતો મોહની પ્રથમ શક્તિને છિન્ન ભિન્ન કરવા ગોચ આત્મગુણ મેળવી લે છે. એ સ્થિતિને જૈન શાસ્ત્રમાં ‘અંથિભેદ’ કહે છે. અંથિભેદ કરવો જલ્દી વિષમ છે. રાગદ્વેષનું તીવ્રતમ વિષ (અંથિ) જો એકવાર શિથિલ કે છિન્નભિન્ન થઈ જાય તો પછી સમજો કે ખેડા પારજ. કારણ કે અંથિભેદ થયા પછી મોહની પ્રધાન શક્તિ (દર્શન-મોહ) ને નયણી પડવામાં વાર લાગતી નથી અને એકવાર દર્શનમોહ શિથિલ થયો કે આરિત્રમોહની શિથિલતાનો માર્ગ સ્વાભાવિક રીતે જ ખુલ્લો થવા લાગે છે. એક તરફ રાગદ્વેષ પોતાના પૂર્ણ જલ્લનો પ્રયત્ન કરે છે અને બીજી તરફ વિકાસાભિમુખ આત્મા પણ તેના (દર્શનમોહાદિના) પ્રભાવને ઘટાડવા માટે પોતાના વીર્ય (જલ) નો પ્રયોગ કરે છે. આ આધ્યાત્મિક યુદ્ધમાં એટલે માનસિક વિકાર અને આત્માની લડાઈમાં ક્યારેક એક તો ક્યારેક બીજો વિજ્ય મેળવે છે. અનેક આત્માઓ એવા પણ હોય છે કે જેઓ લગભગ અંથિભેદ કરવા લાયક જલ્લ મેળવીને પણ અંતમાં રાગદ્વેષના તીવ્ર પ્રદારોથી ધમલ થઈ અથવા તેનાથી દાર ખાઈને પાછા પોતાની પ્રથમની સ્થિતિમાં આવી જાય છે અને અનેકવાર પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ રાગ દ્વેષ ઉપર વિજ્ય મેળવી શકતા નથી. અનેક આત્માઓ તો એવા પણ હોય છે કે જેઓ નથી દાર ખાઈને પાછા પડતા કે નથી વિજ્ય મેળવી શકતા. પરંતુ તેઓ લાંબા કાલગુની તે આધ્યાત્મિક યુદ્ધની સ્થિતિમાં જ પડ્યા રહે છે. કોઈ કોઈ આત્માઓ એવા પણ હોય છે કે જેઓ પોતાની શક્તિનો વ્યર્થાચિત્ર પ્રયોગ કરીને આધ્યાત્મિક યુદ્ધમાં રાગ

ચોથી પછીની અર્થોત્ પાંચમી આદિ બધી ભૂમિકાઓ સંખ્યા-
દષ્ટિવાળી જ સમજવી જોઈએ; કારણ કે તેમાં વિકાસ તથા દૃષ્ટિની
શુદ્ધિ ઉત્તરોત્તર વધતી જ જાય છે. ચોથા ગુણસ્થાનમાં સ્વરૂપનું
દર્શન થવાથી આત્માને અપૂર્વ શાંતિ મળે છે અને તેને વિશ્વાસ થાય
છે કે હવે મારો સાધ્યવિષયક ભ્રમ દૂર થયો; અર્થાત્ તે સમજે છે કે
અત્યાર સુધી હું જે પૌદ્ગલિક અને બાહ્ય સુખ માટે તકસી રહ્યો
હતા તે સુખ પરિણામે નીરસ, અસ્થિર અને તેથી જ પરિમિત છે.
પરિણામે ચુંદર, સ્થિર તથા અપરિમિત સુખ તો સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ-
માં જ છે. ત્યારે તે વિકાસગામી આત્મા સ્વરૂપસ્થિતિ માટે પ્રયત્ન
કરવા મંડે છે.

મોહની પ્રધાનશક્તિ અર્થાત્ દર્શનમોહને શિથિલ કરીને સ્વ-

પાંચમું ગુણસ્થાન

રૂપદર્શન કરી લીધા પછી પણ જ્યાં
સુધી તેની બીજી શક્તિ અર્થાત્ ચારિત્ર-

મોહને શિથિલ કરી ન શકાય ત્યાં સુધી સ્વરૂપસ્થિતિ પ્રાપ્ત થતી
નથી. એ માટે તે આત્મા મોહની બીજી શક્તિને મંદ કરવા પ્રયાસ
કરે છે. જ્યારે તે એ શક્તિને લેશમાત્ર શિથિલ કરે છે ત્યારે તેની
વિશેષ ઉત્ક્રાંતિ થઈ જાય છે. એમાં અંશમાત્ર સ્વરૂપસ્થિરતા (પર-
પરિણતિનો ત્યાગ) હોવાથી ચોથી ભૂમિકા કરતાં વધારે શાંતિ સાંપડે
છે એ દેશવિરતિ નામનું પાંચમું ગુણસ્થાન કહેવાય છે.

પાંચમા ગુણસ્થાનમાં વિકાસગામી આત્માને એમ વિચાર થવા

છઠું ગુણસ્થાન

લાગે છે કે જે અસ્પૃશ્ય ત્યાગથી જ આટલી અધિક
શાંતિ મળી તો પછી સર્વવિરતિ અર્થાત્

જડભાવના સર્વથા ત્યાગથી કેટલી વધારે શાંતિ મળે ? એ વિચારથી
પ્રેરાઈ તેમજ પ્રાપ્ત થએલ આધ્યાત્મિક શાંતિના અનુભવથી બલવાન
થઈને તે વિકાસગામી આત્મા ચારિત્રમોહને વધારે શિથિલ કરી

યતાં જ ઉપર આવી પાણીને ગંદું કરી નાખે છે; તેમ પહેલાં દયાવી દેવામાં આવેલો પણ મોહ આંતરિક યુદ્ધમાં થાકેલા એ પ્રથમ શ્રેણિવાળા આત્માઓને પોતાના બલથી નીચે પટકે છે. એકવાર સર્વથા દયાયા પછી પણ મોહ જે ભૂમિકાથી આત્માને હરાવી નીચે પાડી દે છે તે જ અગિયારમું ગુણસ્થાન છે. મોહને અનુક્રમે દયાવતાં દયાવતાં સર્વથા દયાવવા સુધીમાં ઉત્તરોત્તર વધારે વધારે વિશુદ્ધિવાળી એ ભૂમિકાઓ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. જે નવમું તથા દશમું ગુણસ્થાન કહેવાય છે. અગિયારમું ગુણસ્થાન અધઃપતનનું સ્થાન છે, કારણ કે તેને પ્રાપ્ત કરનાર આત્મા આગળ ન વધતાં એકવાર તો અવશ્ય નીચે પડે છે.

ખીજી શ્રેણિવાળા આત્માઓ મોહને ક્રમશઃ નિર્મૂળ કરતા કરતા

**ક્ષપકશ્રેણિગામી
આત્માની ત્રણ
ભૂમિકાઓ**

છેવટે તેને સર્વથા નિર્મૂળ કરી જ નાખે છે. સર્વથા નિર્મૂળ કરી નાખવાની જે ઉચ્ચ ભૂમિકા તે જ આરમ્ભ ગુણસ્થાન છે. આ ગુણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરવા સુધીમાં અર્થાત્ મોહને

સર્વથા નિર્મૂળ કર્યા પહેલાં વચમાં નવમું અને દશમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરવું પડે છે. આ રીતે બેતાં પહેલી શ્રેણિવાળા હોય કે ખીજી શ્રેણિવાળા હોય પણ એ બધા નવમું દશમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે જ છે. ખન્ને શ્રેણિવાળાઓમાં અંતર એટલું જ હોય છે કે પહેલી શ્રેણિવાળાઓ કરતાં ખીજી શ્રેણિવાળાઓમાં આત્મશુદ્ધિ તેમજ આત્મબળ ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે.

જેમ કાર્ધ એક જ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ પણ બે પ્રકારના હોય

**દૃષ્ટાંતવડે બે
શ્રેણિના અંતરનું
રૂપદીકરણ**

છે. એક તો એવા હોય છે કે જેઓ સેંકડો પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ પહેલી જ વાર પોતાની પરીક્ષા પાસ કરીને આગળ નથી વધી શકતા. પરંતુ ખીજા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની

ચોખ્ખતાના બળથી બધી મુશ્કેલીઓ વટાવી તે અત્યંત કઠિન

પ્રથમ પદ્યમાં આપણે જોઈએ છીએ કે આપણે જોઈએ છીએ

આપણે જોઈએ છીએ

આપણે જોઈએ છીએ કે આપણે જોઈએ છીએ

આપણે જોઈએ છીએ કે આપણે જોઈએ છીએ

પહેલાં કહીએ ન શકેલી બેલી આત્મચરિત્ર આપણે જોઈએ છીએ કે આપણે જોઈએ છીએ

**ઉપશમશ્રેણિ
અને દાપકશ્રેણિનું
પ્રસ્થાન**

દે છે અને નિશિષ્ટ શુદ્ધિવાળો બીજા દાપક આત્મા એવો પણ મળી આવે છે કે જે મોહના ગંધકારોને ક્રમશઃ જડભૂતથી ઉમેડતો ઉમેડતો આગળ વધે છે અને છેવટે તે બધા ગંધકારોને સર્વથા નિર્મળ કરી નાંખે છે. એ રીતે આપણે આત્માનું પ્રસ્થાન અર્થાત્ અંતરાત્મભાવના વિકાસ દ્વારા પરમાત્મભાવરૂપ સર્વોપરિ ભૂમિકાની સમીપે પહોંચનાર આત્માઓ એ શ્રેણિમાં ગ્રહેવાઈ જાય છે.

પ્રથમ શ્રેણિવાળા આત્માઓ તો એવા હોય છે, કે જેઓ

**ઉપશમશ્રેણિવાળા
આત્માની ત્રણ
ભૂમિકાઓ**

એક વાર મોહને સર્વ પ્રકારે દબાવી તોડે છે; પરંતુ તેને નિર્મળ નથી કરી શકતા. જેમ વરાળના વેગથી ઢાંકણ ઉચે ચડે છે અને વેગ ઘટતાં નીચે પડે છે, અથવા તો જેમ

રાખ નીચે દબાયેલો અગ્નિ પવનનો ઝપાટો લાગતાં જ પોતાનું કામ કરવા માંડે છે; અથવા તો જેમ પાણીને તળીયે રહેલો મેલ થોડો ક્ષોભ.

તાં જ ઉપર આવી પાણીને ગંદું કરી નાખે છે; તેમ પહેલાં દયાવી
લામાં આવેલો પણ મોહ આંતરિક સુદમાં યદિક્ષા એ પ્રથમ શ્રેણિ-
વાળા આત્માઓને પોતાના બંધથી નીચે પડે છે. એકવાર સર્વથા
દયાવા પછી પણ મોહ જે ભૂમિકાથી આત્માને દરાવી નીચે પાડી
છે તે જ અગિયારમું ગુણસ્થાન છે. મોહને અનુક્રમે દયાવતાં દયા-
વતાં સર્વથા દયાવવા સુધીમાં ઉત્તરોત્તર વધારે વધારે વિશુદ્ધિવાળી
જે ભૂમિકાઓ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. જે નવમું તથા દશમું
ગુણસ્થાન કહેવાય છે. અગિયારમું ગુણસ્થાન અધઃપતનનું સ્થાન છે,
કારણ કે તેને પ્રાપ્ત કરનાર આત્મા આગળ ન વધતાં એકવાર તો
અવશ્ય નીચે પડે છે.

બીજી શ્રેણિવાળા આત્માઓ મોહને ક્રમશઃ નિર્મૂળ કરતા કરતા

**ક્ષપકશ્રેણિગામી
આત્માની ત્રણ
ભૂમિકાઓ**

છેવટે તેને સર્વથા નિર્મૂળ કરી જ નાખે છે.
સર્વથા નિર્મૂળ કરી નાખવાની જે ઉચ્ચ
ભૂમિકા તે જ આરમ્ભ ગુણસ્થાન છે. આ ગુણ-
સ્થાનને પ્રાપ્ત કરવા સુધીમાં અર્થાત્ મોહને

સર્વથા નિર્મૂળ કર્યા પહેલાં વચમાં નવમું અને દશમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત
કરવું પડે છે. આ રીતે બેતાં પહેલી શ્રેણિવાળા હોય કે બીજી
શ્રેણિવાળા હોય પણ એ બધા નવમું દશમું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે જ
છે. બન્ને શ્રેણિવાળાઓમાં અંતર એટલું જ હોય છે કે પહેલું
શ્રેણિવાળાઓ કરતાં બીજી શ્રેણિવાળાઓમાં આત્મશુદ્ધિ તેમજ
આત્મબળ ઉચ્ચ પ્રકારનું હોય છે.

જેમ દાદા એક જ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ પણ બે પ્રકારના હોય

**દૃષ્ટાંતવડે બે
શ્રેણિના અંતરનું
રૂપદીકરણ**

છે. એક તો એવા હોય છે કે જેઓ સેંકડે
પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ પહેલી જ વાર પોતાની
પરીક્ષા પાસ કરીને આગળ નથી વધી શકતા
પરંતુ બીજા વિદ્યાર્થીઓ પોતાની

ચોખ્ખતાના બળથી બધી મુશ્કેલીઓ વટાવી તે અત્યંત

પરીક્ષામાંથી પણ નિઃશંક રીતે પસાર થઈ જાય છે. એ જાનને દળતાં અંતરનું કારણ એમની આંતરિક યોગ્યતાનું યોગ્યવધતાપણું મેળ છે. તેવી જ રીતે નવમા તથા દશમા ગુણુસ્થાનને પ્રાપ્ત કરનાર જાનને શ્રેણિગામી આત્માઓની આધ્યાત્મિક વિશુદ્ધિ યોગી વધારી હોય છે. જેને લીધે પ્રથમ શ્રેણિવાળા તો દશમા ગુણુસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી છેવટે અગિયારમા ગુણુસ્થાનમાં મોહથી હારી નીચે પડે છે અને બીજી શ્રેણિવાળા દશમા ગુણુસ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને એટલું વધારે આત્મગળ પ્રકટ કરે છે કે છેવટે તેઓ મોહનો સર્વથા નાશ કરી બારમા ગુણુસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી જ લે છે.

જેમ અગિયારમું ગુણુસ્થાન અવશ્ય પુનરાવૃત્તિનું છે, તેમ જ બારમું ગુણુસ્થાન અપુનરાવૃત્તિનું છે; અર્થાત્ અગિયારમા ગુણુસ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર આત્મા એકવાર અવશ્ય તેનાથી નીચે પડે છે અને બારમા ગુણુસ્થાનને પ્રાપ્ત થનાર તેનાથી કદી નીચે પડતો નથી બદલે ઉપર જ ચઢે છે. કદાચ એક પરીક્ષામાં નાપાસ થનાર વિદ્યાર્થી જેવી રીતે પરિશ્રમ અને એકાગ્રતાથી યોગ્યતા વધારી ફરી તે પરીક્ષા પાસ કરી લે છે, તેવી જ રીતે એકવાર મોહથી હાર ખાનાર આત્મા પણ અપ્રમત્તભાવ અને આત્મગળની વિશેષતાથી ફરી મોહને અવશ્ય ક્ષીણ કરી દે છે. ઉપર કહેલ જાનને શ્રેણિવાળા આત્માઓની તરતમ-ભાવાપન્ન આધ્યાત્મિક વિશુદ્ધિ જાણે કે પરમાત્મભાવરૂપ સર્વોચ્ચ ભૂમિકા ઉપર ચઢવાની બે નીસરણીઓ જ છે. જેમાંથી એકને જૈનશાસ્ત્રમાં ઉપશમશ્રેણિ અને બીજીને ક્ષપકશ્રેણિ કહેલ છે. પહેલી કાંઈકે ઉપર ચડાવી પાડનારી અને બીજી તો ઉપર ચડાવનારી જ છે. પહેલી શ્રેણિથી પડનાર આત્મા આધ્યાત્મિક અધઃપતનદ્વારા બલેને ઠેક પહેલા ગુણુસ્થાન સુધી આજો જાય, પરંતુ તેની તે અધઃપતિત સ્થિતિ કાયમ રહેતી નથી. ક્યારેક ને ક્યારેક તો તે ફરી બમણા બલથી અને બમણો સાવધાનીથી

ધાર થઇને મોહ શત્રુની સામે થાય છે અને છેવટે બીજી શ્રેણીની
પ્રાપ્તિ કરી મોહનો સર્વથા ક્ષય કરી નાખે છે. અવહારમાં
અર્થાત્ આધિભૌતિક ક્ષેત્રમાં પણ જોવામાં આવે છે કે જે એકવાર
હાર ખાય છે તે જ પૂરી તૈયારી કરીને પહેલાં પોતાને હરાવનાર
શત્રુને ફરી હરાવી શકે છે.

પરમાત્મભાવનું સ્વરાન્ય પ્રાપ્ત કરવામાં મુખ્ય બાધક મોહ જ
છે. જેના નાશનો આધાર અંતરાત્મભાવના
તેરમું ગુણસ્થાન વિશિષ્ટ વિકાસ ઉપર રહેલો છે. મોહનો
સર્વથા નાશ થયો કે લાગલાં જ અન્ય કર્મ-

આવરણો જે જૈનશાસ્ત્રમાં 'ધાતિકર્મ' ને નામે પ્રસિદ્ધ છે તે
પ્રધાન સેનાપતિ મરાયા પછી અનુગામિ સૈનિકાની માફક એક સાથે જ
છિન્ન ભિન્ન થઇ જાય છે, પછી વાર શી? વિકાસગામી આત્મા તરત
જ પરમાત્મભાવનું પૂર્ણ આધ્યાત્મિક સ્વરાન્ય પ્રાપ્ત કરી અર્થાત્
સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને પૂર્ણપણે પ્રગટાવી નિરતિશય જ્ઞાન, ચારિત્ર
આદિની સંપત્તિ મેળવી લે છે. તેમજ અનિર્વચનીય સ્વાભાવિક
મુખનો અનુભવ કરે છે. જેમ પૂનમની રાતે સ્વચ્છ ચંદ્રની સંપૂર્ણ
દક્ષાઓ પ્રકાશમાન થાય છે તેમ તે વખતે આત્માની ચેતના આદિ
બધી મુખ્ય શક્તિઓ પૂર્ણ વિકાસ પામે છે. એ ભૂમિકાને
જૈનશાસ્ત્રમાં તેરમું ગુણસ્થાન કહે છે.

તેરમા ગુણસ્થાનમાં લાંબા વખત સુધી રહ્યા પછી આત્મા
ચૌદમું ગુણસ્થાન બળેલી દોરડી સમાન બીજાં આવરણોને
અર્થાત્ અપ્રધાનભૂત અધાતિકર્મોને ઉઠાવી ફેંકી
દેવા માટે સૂક્ષ્મક્રિયાપ્રતિપાતિ શુદ્ધધ્યાનરૂપ
પવનનો આશ્રય લઇને માનસિક, વાચિક અને કાયિક વ્યાપારોને સર્વથા
રોકી નાંખે છે. એ જ આધ્યાત્મિક વિકાસની પરાકાષ્ઠા અથવા તો
ચૌદમું ગુણસ્થાન છે. એમાં આત્મા સમુચ્છિન્નક્રિયાપ્રતિપાતિ શુદ્ધ-
ધ્યાનવડે સુમેરુ પર્વતની માફક નિષ્પ્રકંપ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને છેવટે

મોડે...
 છે...
 પ...
 એ...
 મોડે...
 રી...

અહીં સંતોનો પરંપરાનો જોડો આપવાનું સંતોના પારશુરમે

બીજું ગુણસ્થાન

નોની પાન ગમ્મમાં બીજા અને ત્રીજા કે
 જ્ઞાનની જે પાન એવી ગમ્મ છે તે આ પ્રમ
 છે. સમ્પૂર્ણ અથવા તત્ત્વજ્ઞાનવાળી ઉં

ગોળી ગોળે બગિકાઓના રાજમાર્ગથી સુખ શાન્તે ત્યારે
 આત્મા તત્ત્વજ્ઞાનરહિત મિથ્યાદૃષ્ટિવાળી પ્રથમ બગિકાના ઉન
 તરફ વળે છે ત્યારે વગમાં તે નીચે પડતા આત્માની જે કાંઈ અન
 સ્થા થાય છે તે બીજું ગુણસ્થાન છે. જે કે એ ગુણસ્થાનમાં પરંપ
 ગુણસ્થાન કરતાં આત્મશુદ્ધિ કાંઈક વધારે અવશ્ય હોય છે, એટલ
 માટે એનો નંગર પહેલા પછી જ રાખવામાં આવ્યો છે, છતાં એ વાત
 ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે એ ગુણસ્થાનને ઉત્ક્રાન્તિસ્થાન કહી નથી
 શકાતું. કારણકે ઉત્ક્રાન્તિ કરનાર આત્મા પહેલા ગુણસ્થાનને છોડીને
 એ બીજા ગુણસ્થાનને સીધી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી; પરં
 ઉપરના ગુણસ્થાનથી પડનાર આત્મા જ એનો અધિકારી થાય છે
 અધઃપતન મોહના આવેશમાંથી જન્મે છે. એથી જ એ ગુણસ્થા
 વખતે મોહની તીવ્ર કાપાયિક શક્તિનો આધાર લેવા હોય છે. બી
 વગેરેનું મિષ્ટ ભોજન કર્યા પછી ત્યારે વમન થાય છે ત્યારે મોહ
 એક પ્રકારનો વિવક્ષણ સ્વાદ અર્થાત્ નહિ અત્યંત મીઠો કે ન
 અત્યંત ખાટો જેમ અનુભવાય છે તેવી જ રીતે બીજા ગુણસ્થા
 વખતે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ વિવક્ષણ હોય છે. કારણકે તે વખ
 આત્મા નથી હોતો તત્ત્વજ્ઞાનની નિશ્ચિત ભૂમિકા ઉપર કે ન

તો તત્ત્વજ્ઞાનવિનાની નિશ્ચિત બ્રુમિદા ઉપર, અથવા જેવી તે દ્રાઈ માણસ ગણનાં પગથિયાંઓથી ખસી પડી જતીન પર આવીને નથી દેરતો ત્યાં સુધી વચમાં જ તે એક વિલક્ષણ અવસ્થા અનુભવે છે. તેવી રીતે સમ્પદકારી પડીને મિથ્યાત્વને પ્રાપ્ત કર્યા સુધીમાં અર્થાત્ વચમાં આત્મા એક વિલક્ષણ આધ્યાત્મિક અવસ્થા અનુભવે છે. એ વાત આપણા એ અવદારિક અનુભવથી પણ સ્પષ્ટ છે કે ત્યારે દ્રાઈ નિશ્ચિત ઉત્તમ અવસ્થાથી પડીને દ્રાઈ નિશ્ચિત અવનત અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે ત્યારે વચ્ચે એક વિલક્ષણ પરિસ્થિતિ ઉભી થાય છે.

ત્રીજું ગુણસ્થાન આત્માની એવી નિશ્ચિત અવસ્થાનું નામ છે

ત્રીજું ગુણસ્થાન જેમાં નથી દોતી માત્ર સમ્પદદષ્ટિ કે નથી દોતી માત્ર મિથ્યાદષ્ટિ. પરંતુ એમાં આત્માની આધ્યાત્મિક સ્થિતિ દોલાગમાન હોય છે. તેથી એની બુદ્ધિ સ્વાધીન ન હોવાને કારણે સંદેહસીલ હોય છે. અર્થાત્ તેની સામે જે કાંઈ આવે તે બધાને તે માણું માની લે છે; અર્થાત્ તેની બુદ્ધિ તત્ત્વને એકાંત અતત્ત્વ સ્વરૂપ પણ નથી જાણતી અને તત્ત્વ અતત્ત્વનો વાસ્તવિક પૂર્ણ વિવેક પણ નથી કરી શકતી.

જેમ દ્રાઈ ઉત્ક્રાન્તિ કરનાર આત્મા પહેલાં ગુણસ્થાનથી નીકળી સીધો જ ત્રીજું ગુણસ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે અને દ્રાઈ અપદાન્તિ કરનાર આત્મા પણ ચોથા આદિ ગુણસ્થાનથી પડી ત્રીજે ગુણસ્થાને આવે છે. એ રીતે ઉત્ક્રાન્તિ કરનાર અને અપદાન્તિ કરનાર બન્ને પ્રકારના આત્માઓનું આશ્રયસ્થાન ત્રીજું ગુણસ્થાન છે. એ જ ત્રીજું ગુણસ્થાનની બીજા ગુણસ્થાન કરતાં વિશેષતા છે.

આને તે સ્વાચ્છાન્દિ છે. એમાં ન આત્માના જેવું, વૈદિક અને
બૌદ્ધ એ વર્ણ પ્રાચીન સ્થાનોમાં વિષ્ણુ પ્રવચના વિષયે મહા
આને છે. એ વિચાર જૈનશાસ્ત્રમાં અનુભવોના નામથી, વૈદિક
દર્શનમાં અગ્નિધાત્વોના નામથી અને બૌદ્ધદર્શનમાં અવરમાએના
નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જૈનદર્શનમાં અનુભવોનો વિચાર જેવો
મુદ્ધમ તથા વિરત્તન છે તેના બીજા દર્શનોમાં અસાધિ વેદનામાં અસાધ્ય
નથી. છતાં ઉક્ત વર્ણેય દર્શનોની પ્રવૃત્તિ વિચારણા સંબંધમાં વધુ
સમાનતા છે અર્થાત્ સંકેત, નાનુંનૈસર્ગી તમેરની નિમિત્તા દેવા છતાં
પણુ વસ્તુતત્ત્વની આગતમાં એ વર્ણ દર્શનોનો ભેદ નહિ જોવો છે.
વૈદિકદર્શનના યોગવાશિષ્ઠ, પાતંજલ યોગ આદિ ગ્રંથોમાં આત્માની
ભૂમિધાત્વોનો ખડુ સુંદર વિચાર છે.

જૈનશાસ્ત્રમાં મિથ્યાદષ્ટિ યા અદિરાત્માના નામથી અજ્ઞાની
હવનું લક્ષણ એમ ખતાવવામાં આવ્યું છે કે જે અનાત્મામાં અર્થાત્
આત્મભિન્ન જડ તત્ત્વમાં આત્મશુદ્ધિ કરે છે તે મિથ્યાદષ્ટિ યા
અદિરાત્મા છે ૧૬. યોગવાશિષ્ઠમાં ૧૭ તથા ૧૮ પાતંજલ યોગસૂત્રમાં અજ્ઞાની
હવનું એ જ લક્ષણ ખતાવવામાં આવ્યું છે. (૧) જૈનશાસ્ત્રમાં ૧૯ મિથ્યાત્
મોહનીયનું સંસારવૃદ્ધિ અને દુઃખરૂપ ફલ વર્ણવવામાં આવ્યું છે.
એ જ વાત યોગવાશિષ્ઠના નિર્વાણ પ્રકરણમાં અજ્ઞાનના ફલરૂપે વર્ણુ
વાયેલી નજરે પડે છે. (૨) યોગવાશિષ્ઠના નિર્વાણ ૨૦ પ્રકરણના પૂર્વા
ર્થમાં અવિદ્યાથી તૃષ્ણા અને તૃષ્ણાથી દુઃખનો અનુભવ તથા વિદ્યાર્થ
અવિદ્યાનો ૨૧ નાશ એ ક્રમ જોવો વર્ણુવાએલો છે તેવો જ ક્રમ જૈન
શાસ્ત્રમાં મિથ્યાજ્ઞાન અને સમ્યજ્ઞાનના નિરૂપણદ્વારા જગોએ જગોએ
વર્ણુવેલો છે. (૩) યોગવાશિષ્ઠના ઉક્ત પ્રકરણ ૨૨માં જ જે અવિદ્યાનો
નાશ વિદ્યાથી અને વિદ્યાનો નાશ વિચારથી ખતાવ્યો છે તે જૈન
શાસ્ત્રમાં મનાયેલા મતિજ્ઞાન આદિ ક્ષાયોપશમિક્ષજ્ઞાનથી મિથ્યાજ્ઞાન
નાશ અને ક્ષાયિક્ષજ્ઞાનથી ક્ષાયોપશમિક્ષજ્ઞાનના નાશની સમ

છે. (૨) જૈનશાસ્ત્રમાં મુખ્ય રીતે મોક્ષને જ અંધ-સંસારનો
 હેતુ માનવામાં આવેલો છે. ૨૭યોગવાશિષ્ઠમાં એ જ વાત બીજી રીતે
 કહેલી છે, તેમાં જે દૃશ્યના અસ્તિત્વને અંધનું કારણ કહેલ છે તેનું
 તાત્પર્ય દૃશ્યનું અભિમાન વા અધ્યાસ એ છે. (૫) જેમ જૈનશાસ્ત્રમાં
 અધિભેદનું વર્ણન છે તેમજ ૨૪યોગવાશિષ્ઠમાં પણ છે. (૬) વૈદિક
 ગ્રંથોમાં એવું જે વર્ણન મળે છે કે ધ્વજ માયાના સંસર્ગથી હવલ
 ધારણ કરે છે અને મનના સંસર્ગથી સંકલ્પ-વિકલ્પાત્મક ઐદ્રજ્ઞલિક
 સૃષ્ટિ રમે છે તેમજ સ્થાવરજંગમ (ચિથર અને ગતિવાળા) સ્વરૂપ જગતની
 કલ્પના સ્વઅંતમાં નાશ થાય છે વગેરે. એનો સમન્ય જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે
 આ રીતે થઈ શકે. આત્મા અવ્યવહાર રાશિથી અવધારરાશિમાં આવે
 છે એ જ ધ્વજનો હવભાવ છે. અનુક્રમે સુદમ તથા સ્થૂલ મનદ્વારા સંનિત્ય
 (ચિંત્ય સમગ્નુશક્તિ) પ્રાપ્ત કરીને આત્મા કલ્પનાગ્નિમાં વિગરે છે. તે જ
 સંકલ્પ-વિકલ્પાત્મક ઐદ્રજ્ઞલિક સૃષ્ટિ છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રકટ
 થવાથી જે સંસારી પર્વાયોનો નાશ થયા એ જ કલ્પના અંતમાં
 સ્થાવર-જંગમાત્મક સ્વરૂપનો નાશ છે. આત્મા પોતાની સત્તા બૂલીને
 જલ સત્તાને પોતાની સત્તા માને છે કે જે અદ્ય-મમત્વ લાવનારૂપ
 મોક્ષનીયનો હિત છે અને તેના અંધનું કારણ છે; તે જ અદ્ય-મમત્વ
 લાવના વૈદિક વર્ણન રાહી પ્રમાણે અધેતુભૂત દૃશ્ય સત્તા છે. ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ,
 વિદાસ, સ્વર્ગ અને નરક આદિ જે હવની અવરથાઓ વૈદિક ગ્રંથોમાં
 વર્ણવેલી છે તે જૈન દૃષ્ટિ પ્રમાણે અવધારરાશિગત હવના પર્વાયો (અવ-
 રથાઓ) છે. (૭) ૨૭યોગવાશિષ્ઠમાં સ્વરૂપસ્થિતિને જ્ઞાનીનું અને સ્વરૂપ-
 અંશને અજ્ઞાનીનું લક્ષણ કહ્યું છે. જૈનશાસ્ત્રમાં પણ સમ્યક્જ્ઞાનનું અને
 મિથ્યાદૃષ્ટિનું અનુક્રમે એ જ સ્વલક્ષણ બતાવેલ છે. (૮) યોગવાશિષ્ઠમાં ૨૮
 જે સમ્યક્જ્ઞાનનું લક્ષણ છે તે જૈનશાસ્ત્રને અનુકૂલ છે. (૯) જૈનશાસ્ત્રમાં
 સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ, સ્વલાવ અને આલ નિગિત એમ બે પ્રકારથી
 બતાવેલી ૩૦ છે. યોગવાશિષ્ઠમાં પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો તેવો જ ક્રમ સૂચવા-
 એલો ૩૧ છે. (૧૦) જૈનશાસ્ત્રના ચૌદ શુદ્ધસ્થાનોની જગોએ ચૌદ

આવે તે સ્વાભાવિક છે. એથી જ આર્યોવર્તના જ્ઞેન, વૈદિક અને જૌદ્ધ એ ત્રણે પ્રાચીન દર્શનોમાં ઉક્ત પ્રકારના વિચારો મળી આવે છે. એ વિચાર જ્ઞેનદર્શનમાં ગુણુસ્થાનોના નામથી, વૈદિકદર્શનમાં ભૂમિકાઓના નામથી અને જૌદ્ધદર્શનમાં અવસ્થાઓના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. જ્ઞેનદર્શનમાં ગુણુસ્થાનોનો વિચાર જોયો સૂક્ષ્મ તથા વિસ્તૃત છે તેવો બીજા દર્શનોમાં અદ્યપિ જોવામાં આવ્યો નથી. છતાં ઉક્ત ત્રણેય દર્શનોની પ્રસ્તુત વિચારણા સંબંધમાં ઘણી સમાનતા છે અર્થાત્ સંકેત, વર્ણુનશૈલી વગેરેની લિખિતા હોવા છતાં પણ વસ્તુતત્ત્વની બાબતમાં એ ત્રણે દર્શનોનો ભેદ નહિ જોવો છે વૈદિકદર્શનના યોગવાશિષ્ઠ, પાતંજલ યોગ આદિ ગ્રંથોમાં આત્માનું ભૂમિકાઓનો બહુ સુંદર વિચાર છે.

જ્ઞેનશાસ્ત્રમાં મિથ્યાદષ્ટિ યા બહિરાત્માના નામથી અત્મા ઉપનું લક્ષણ એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે જે અનાત્મામાં અથોત આત્મભિન્ન જડ તત્ત્વમાં આત્મબુદ્ધિ કરે છે તે મિથ્યાદષ્ટિ યા બહિરાત્મા છે^{૧૬}. યોગવાશિષ્ઠમાં^{૧૭} તથા ૧૮ પાતંજલ યોગસૂત્રમાં અજ્ઞાની ઉપનું એ જ લક્ષણ બતાવવામાં આવ્યું છે. (૧) જ્ઞેનશાસ્ત્રમાં^{૧૮} મિથ્યાત્વ મોહનીયનું સંસારવૃદ્ધિ અને દુઃખરૂપ ફલ વર્ણવવામાં આવ્યું છે. એ જ વાત યોગવાશિષ્ઠના નિર્વાણ પ્રકરણમાં અજ્ઞાનના ફલરૂપે વર્ણુવાયેલી નજરે પડે છે. (૨) યોગવાશિષ્ઠના નિર્વાણ^{૨૦} પ્રકરણના પૂર્વાર્ધમાં અવિદ્યાથી તૃણા અને તૃણાથી દુઃખનો અનુભવ તથા વિદ્યાર્થ અવિદ્યાનો ^{૨૧}નાશ એ ક્રમ જોયો વર્ણુવાયેલો છે તેવો જ ક્રમ જ્ઞેનશાસ્ત્રમાં મિથ્યાજ્ઞાન અને સમ્યજ્ઞાનના નિરૂપણદ્વારા જગોએ જગો વર્ણુવેલો છે. (૩) યોગવાશિષ્ઠના ઉક્ત પ્રકરણ^{૨૨}માં જ જે અવિદ્યાનાશ વિદ્યાર્થી અને વિદ્યાનો નાશ વિચારથી બતાવ્યો છે તે જ્ઞેનશાસ્ત્રમાં મનાયેલા મતિજ્ઞાન આદિ ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનથી મિથ્યાજ્ઞાનનાશ અને ક્ષાયિકજ્ઞાનથી ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનના નાશની સમ

(૪) જૈનશાસ્ત્રમાં મુખ્ય રીતે મોદને જ જંમ-સંસારનો માનવામાં આવેલો છે. રજ્યોગવાશિષ્ઠમાં એ જ વાત બીજી રીતે કી છે, તેમાં જે દશના અસ્તિત્વને જંમનું કારણ કહેલ છે તેનું પણ દશનું અભિમાન થા અધ્યાસ એ છે. (૫) જેમ જૈનશાસ્ત્રમાં ધેમેદનું વર્ણન છે તેમજ રજ્યોગવાશિષ્ઠમાં પણ છે. (૬) વૈદિક શામાં એનું જે વર્ણન મળે છે કે બ્રહ્મ માયાના સંસર્ગથી ઉત્પત્ત થયું છે એ અને મનના સંસર્ગથી સંકલ્પ-વિકલ્પાત્મક ચૈદ્રગ્નલિક છે એ છે તેમજ રમાવરજંગમ (ચિદ અને ગતિવાળા) સ્વરૂપ જગતની પના રૂપઅંતમાં નારા થાય છે વગેરે. એનો સમન્વય જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે । રીતે થઈ શકે. આત્મા અવ્યયદાર શશિમી અવ્યયદારશિમાં આવે એ જ બ્રહ્મનો અવભાવ છે. અનુક્રમે સુક્ષ્મ તથા સૂક્ષ્મ મનકારા સંજિત્ય (સેવરમગ્નુશક્તિ)પ્રાપ્ત કરીને આત્મા કલ્પનાગ્નિમાં વિચરે છે. તે જ કલ્પ-વિકલ્પાત્મક ચૈદ્રગ્નલિક સૃષ્ટિ છે. શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રકટ થાયી જે સંસારી પર્વાગિનો નાશ થયા એ જ કલ્પના અંતમાં આવર-જંગમાત્મક સ્વરૂપનો નાશ છે; આત્મા પોતાની સત્તા બ્રહ્મને ઉસતાને પોતાની સત્તા માને છે કે જે અદાંત્ય-મમત્વ આવનારૂપ બનીયનો હિંસ છે અને તેના જંમનું કારણ છે; તે જ અદાંત્ય-મમત્વ યના વૈદિક વર્ણન દોરી પ્રમાણે અધોલુપ્ત દશ્ય સત્તા છે. ઉત્પત્તિ, વૃદ્ધિ, ક્રમ, સ્વર્ગ અને નરક આદિ જે અવની અવરથાઓ વૈદિક પ્રથોમાં ધુવેલી છે તે જૈન દષ્ટિ પ્રમાણે અવ્યયદારશિગત અવના પર્વાગો (અવ-યાઓ) છે. (૭) રજ્યોગવાશિષ્ઠમાં સ્વરૂપચિત્તિને જ્ઞાનીનું અને સ્વરૂપ-શિને અજ્ઞાનીનું લક્ષણ કહ્યું છે. જૈનશાસ્ત્રમાં પણ સમ્યક્જ્ઞાનનું અને મેથ્યાદષ્ટિનું અનુક્રમે એ જ લક્ષણ ગતાંવલ છે. (૮) યોગવાશિષ્ઠમાં સમ્યક્જ્ઞાનનું લક્ષણ છે તે જૈનશાસ્ત્રને અનુકૂલ છે. (૯) જૈનશાસ્ત્રમાં અચર્યનની પ્રાપ્તિ, સ્વભાવ અને જાલ નિમિત્ત એમ એ પ્રકારથી જ્ઞાપેલી છે. યોગવાશિષ્ઠમાં પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો તેવો જ ક્રમ સૂચવા-લો છે. (૧૦) જૈનશાસ્ત્રના ઔદ શુણ્ડથાનોની જગોએ ઔદ

ભૂમિદાઓનું વર્ણન ઊરગોપાશિષ્યમાં સ્થિર નેમન વિસ્તૃત છે, એમાં સાત ભૂમિદાઓ જ્ઞાનની અને સાત અજ્ઞાનની વર્ણવવામાં આવી છે જે જેન પરિભ્રામા પ્રમાણે અન્યથા ગિજ્ઞાનની અને મુક્તિની અવસ્થાનો મગક છે. (૧૧) યોગવાશિષ્ઠમાં નત્તજ, રામદષ્ટિ, પુરુષોત્તમ અને મુક્તાપુરુષનું જે વર્ણન છે તે જેન સંકેત પ્રમાણે ચોથા પથે ગુણસ્થાનોમાં રહેલા આત્માને લાગુ પડે છે. જેનશાસ્ત્રમાં જ્ઞાનનું જે માદત્વ વર્ણવેલું છે તે જ યોગવાશિષ્ઠમાં પ્રજ્ઞાભાદાત્મ્યના ત્રામથી ઉલ્લિખિત છે.

યોગસંગ્રહી વિચાર

ગુણસ્થાનના વર્ણનથી કે અજ્ઞાન તથા જ્ઞાનની ભૂમિદાઓના

**ગુણસ્થાન અને
યોગના વિચારમાં
અંતર શું છે ?**

વર્ણનથી માલુમ પડે છે કે આત્માનો આ-
ધ્યાત્મિક વિકાસ કયા ક્રમથી થાય છે અને
યોગના વર્ણનથી માલુમ પડે છે કે મોક્ષનું
સાધન શું છે; અર્થાત્ ગુણસ્થાનમાં
આધ્યાત્મિક વિકાસના ક્રમનો વિચાર મુખ્ય છે અને યોગમાં મોક્ષના
સાધનનો વિચાર મુખ્ય છે. એ રીતે બન્નેના મુખ્ય પ્રતિપાદ તત્ત્વો
બુદ્ધિ હોવા છતાં પણ એકના વિચારમાં બીજાની છાયા અવશ્ય આવી
જાય છે. કારણ કે કોઈ પણ આત્મા મોક્ષના છેલ્લા (અંતરે તથા અ-
વ્યવહિત) સાધનને એકદમ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. પરંતુ વિકાસના
ક્રમ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર સંલગ્ન સાધનોને પગથિયાની માફક પ્રાપ્ત
કરતો કરતો છેવટે છેલ્લા સાધનને પ્રાપ્ત કરી લે છે. એથી જ યોગના
મોક્ષસાધન વિષયના વિચારમાં આધ્યાત્મિક વિકાસના ક્રમની છાયા
આવી જ જાય છે. એવી જ રીતે આધ્યાત્મિક વિકાસ કયા ક્રમથી થાય
છે એનો વિચાર કરતી વખતે આત્માના શુદ્ધ, શુદ્ધતર અને શુદ્ધતમ
પરિણામ કે જે મોક્ષના સાધનભૂત છે તેની છાયા પણ એ વિચારમાં

આની જાણ છે એથી શુભરચાનના વર્ણન પ્રસંગે સંક્ષેપમાં યોગસ્વરૂપ વર્ણવાવી દેવું અપ્રાસંગિક નથી.

આત્માનો જે ધર્મવ્યાપાર મોક્ષનો મુખ્ય હેતુ અર્થાત્ ઉપા-

**યોગ કેને કહે-
વામાં આવે છે ?**

દાન કારણ તેમજ વગર વિદ્યો એ કૃણ આપનાર હોય તેને યોગ^{૩૬} કહે છે. એવો વ્યાપાર શુભ લાવ કે શુદ્ધ લાવ પૂર્વક કરાત પ્રણિધાન^{૩૭} આદિ ક્રિયા એ છે. ઉપાતંત્ર

દર્શનમાં ચિત્તની વૃત્તિઓના નિરોધને યોગ કહેલ છે. તેની પણ એ જ મતલબ છે અર્થાત્ એવો નિરોધ એ મોક્ષનું મુખ્ય કારણ છે, કારણ કે તેની સાથે કારણ અને કાર્ય રૂપથી શુભ તેમજ શુદ્ધ લાવને અવશ્ય સંબંધ હોય છે.

આત્મા અનાદિ કાલથી જન્મ મરણના પ્રવાહમાં પડેલ છે

**યોગની
શરૂઆત
કયારથી
થાય છે ?**

અને તેમાં તે અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરતો રહે છે. તેથી એ પ્રશ્ન થાય છે કે તેની પ્રવૃત્તિને કયારથી યોગ સ્વરૂપ માનવી ? એનો ઉત્તર ઉદ્દેશસ્ત્રમાં એ આપવામાં આવ્યો છે કે ત્યાં સુધી આત્મા મિથ્યા

તથી વ્યાપ્ત બુદ્ધિવાળો હોવાને લીધે દિગ્મહત્તની માફક ઉલટી દિશામાં ચાલનાર અર્થાત્ આત્મલક્ષ્યથી બ્રષ્ટ હોય ત્યાં સુધી તેની ગર્ભ પ્રવૃત્તિ પ્રણિધાન આદિ શુભ લાવ વિનાની હોવાને કારણે યોગ કહી શકાય નહિ. તેથી ઉલટું ત્યારે મિથ્યાત્વનું તિમિર ખસી જવાને લીધે આત્માની બ્રાંતિ મટવા લાગે છે અને તેની ગતિ સીધી અર્થાત્ સં-માર્ગાભિમુખ થાય છે ત્યારથી તેની પ્રવૃત્તિ પ્રણિધાન આદિ શુભ લાવવાળી હોવાને કારણે યોગરૂપ કહી શકાય. સારાંશ એ છે કે આત્માના અનાદિ સાંસારિક કાલના બે ભાગ પડી જાય છે. એક ચરમ-પુદ્ગલપરાવર્ત અને બીજો અચરમપુદ્ગલપરાવર્ત કહેવાય છે. ચરમ-પુદ્ગલપરાવર્ત એ અનાદિ સાંસારિક કાલનો આખરનો અને બીજો

પાતંજલદર્શનમાં અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય એ બે ઉપાય યોગ

**યોગના ઉપાયો
અને
ગુણસ્થાનોમાં
યોગની ંહેચણી**

ખતાવેલા છે. તેમાં વૈરાગ્ય પણ પર અને અપરરૂપે બે પ્રકારે કહેલો છે ૪૪. યોગનું કારણ હોવાથી વૈરાગ્યને યોગ માની જૈનશાસ્ત્રમાં અપર વૈરાગ્યને અતાર્ત્વિક ૪૫ ધર્મસંન્યાસ (ચક્ષિત થનાર) અને પર વૈરાગ્યને તાર્ત્વિક ધર્મસંન્યાસ (ચક્ષિત ન થનાર) યોગ કહેલ છે. જૈનશાસ્ત્રમાં યોગનો આરંભ ૪૬ પૂર્વસેવાથી મનાયેલો છે. પૂર્વસેવાથી અધ્યાત્મ, અધ્યાત્મથી ભાવના, ભાવનાથી ધ્યાન તથા સમતા, ધ્યાન તથા સમતાથી વૃત્તિસંક્ષય અને વૃત્તિસંક્ષયથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. એથી વૃત્તિસંક્ષય જ મુખ્ય યોગ છે અને પૂર્વસેવાથી લઈને સમતા પર્યંતના બધા ધર્મવ્યાપારો સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ યોગના ઉપાય ૪૭ માં છે. અપુનર્બંધક એટલે જે આત્મા મિથ્યાત્વને ત્યાગવા તત્પર અને સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિને અભિમુખ હોય છે, તેને પૂર્વસેવા તાર્ત્વિકરૂપે હોય છે અને સદૃશ્યંબંધક, (એક જ વાર પ્રવળ મોહને ખાંડનાર અને પછી મુક્ત થનાર) દ્વિર્બંધક (બે જ વાર પ્રવળ મોહમાં પડી પછી છૂટનાર) આદિને પૂર્વસેવા અતાર્ત્વિકરૂપથી હોય છે. અધ્યાત્મ અને ભાવના અપુનર્બંધક તેમજ સંબંધદારનયથી તાર્ત્વિક અને દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિને તાર્ત્વિક કહેવા છે. અપ્રમત્ત સર્વવિરતિ આદિ ગુણસ્થાનોમાં સમતા ઉત્તરોત્તર તાર્ત્વિકરૂપથી હોય છે. વૃત્તિસંક્ષય મોહના ગુણસ્થાનમાં હોય છે ૪૮. સંપ્રજાનયોગ અધ્યાત્મથી શરૂ થી જાય છે અને અસંપ્રજાનયોગ વૃત્તિસંક્ષયને નોંધ્યાથી જાય છે. ગુણસ્થાન સુધીમાં સંપ્રજાન અગુણસ્થાન અસંપ્રજાનયોગ સમજાવેલો છે ૪૯.

શુદ્ધ દેવ આદિ પૂજ્યવર્ગનું પૂજન, સદાચાર તપ અને મુક્તિ

**પૂર્વસેવા આદિ
શબ્દોની
વ્યાખ્યા**

પ્રત્યે 'અદ્વેષ' એ બધી ધાર્મિકવૃત્તિ 'પૂર્વસેવા' કહેવાય છે. (૨) ઉચિત પ્રવૃત્તિરૂપે અણુવ્રત અને મહાવ્રતથી યુક્ત થઇ મૈત્રી આદિ લાવનાપૂર્વક શાસ્ત્રાનુસારે જે તત્ત્વ-

ચિંતન કરવું તે 'અધ્યાત્મપઠ' છે. (૩) અધ્યાત્મનો શુદ્ધિસંગત વધારેને વધારે અભ્યાસ કરવો એ જ 'લાવનાપઠ' છે. (૪) બીજા વિષયના પ્રવેશ વિના જ કોઇ એક વિષયનો જે ધારાવાહી પ્રવાહ-બંધ પ્રશસ્ત સૂક્ષ્મબોધ તે 'ધ્યાનપઠ' છે. (૫) અવિદ્યાકલ્પિત જે કષ્ટિ તથા અનિષ્ટ વસ્તુઓ છે તેમાં વિવેકપૂર્વક તત્ત્વશુદ્ધિ કરવી અર્થાત્ ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની લાવના છોડીને ઉપેક્ષા ધારણ કરવી તે 'સમતાપઠ' છે. (૬) મન અને શરીરના સંયોગથી કૃત્ત્રિય થનાર વિકલ્પરૂપ તથા ચેષ્ટારૂપ વૃત્તિઓનો નિર્મૂળ નાશ કરવો એ વૃત્તિસંક્ષય છે. ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીએ પોતાની પાતં-જલ સૂત્ર ઉપરની વૃત્તિમાં 'વૃત્તિસંક્ષયપઠ' શબ્દની ઉક્ત વ્યાખ્યા કરતાં વધારે વિસ્તૃત વ્યાખ્યા આપી છે. તેમાં વૃત્તિનો અર્થાત્ કર્મના બંધની ચોગ્યતાનો સંક્ષય અર્થાત્ હાસ કે જે અચિન્તેયથી શરૂ થઇને ચૈદમ્મા શુણ્ઠ્યાનમાં સમાપ્ત થાય છે, તેને વૃત્તિસંક્ષય કહેલ છે. અને શુદ્ધ-ધ્યાનના પહેલા બે ભેદમાં સંપ્રજ્ઞાતનો અને પાછલા બે ભેદમાં અસંપ્રજ્ઞાતનો સમાવેશ કરેલો છે ૫૫.

બૌદ્ધદર્શનમાં પણ આત્માની સંસાર મોક્ષ આદિ અવ

**બૌદ્ધ દર્શનમાંનું
વિકાસક્રમનું
વર્ણન**

માનવામાં આવી છે તેથી તેમાં આત્મા
ક્રમિક વિકાસક્રમનું વર્ણન મળતું સ્વાભાવિક
સ્વરૂપોન્મુખ થવાની દશાથી માંડીને સાર
પરાકાશએ પહોંચવા સુધીની

વર્ણન પદ્ધતિ અગ્રિમમાં છે. જેના પાંચ ભાગો પાડવામાં આવ્યા
તેનાં નામ આ પ્રમાણે—(૧) ધર્માનુસારી (૨) સોત
(૩) સકલગામી (૪) અનાગામી અને (૫) અરહત. જે
ધર્માનુસારી યા અદ્વાનુસારી એને કહેવામાં આવે છે કે જે કે
માર્ગને અભિમુખ હોય પણ તેને પ્રાપ્ત થયા ન હોય. જેનસાર
તેને માર્ગાનુસારી કહેવામાં આવે છે અને તેના પાંચીસ મુજબ
માર્ગમાં આવ્યા પછી છે મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત થયેલ આત્માઓના ત્રિસ
વ્યવસ્થાપિતવાને ત્રિપિ સંતાપજાતિ આરબંદ પડે છે. જે આત્મા અભિનિ
ધર્યા પડેલ અને તેને સંજોગીપરાપણ હોય તેને સંતાપજાતિ કહે
જાતાપણ આત્મા પાવમા પદ્ધતિમાં અરહત નિર્વાણ મેળવે છે.
જો આત્મા આ પદ્ધતિમાં અરહત મેળવે છે તેને આ
પદ્ધતિમાં સંતાપજાતિ કહેવાય છે જે આ બૌદ્ધમાં પદ્ધતિ હોય
પદ્ધતિ નથી ત્રિપિ નામ પદ્ધતિ હોય તેને આત્માઓ કહે
જાતાપણ આત્મા પાવમા પદ્ધતિમાં અરહત મેળવે છે.
જો આત્મા આ પદ્ધતિમાં અરહત મેળવે છે તેને આ

પદ્ધતિમાં સંતાપજાતિ કહેવાય છે જે આ બૌદ્ધમાં પદ્ધતિ હોય
પદ્ધતિ નથી ત્રિપિ નામ પદ્ધતિ હોય તેને આત્માઓ કહે
જાતાપણ આત્મા પાવમા પદ્ધતિમાં અરહત મેળવે છે.
જો આત્મા આ પદ્ધતિમાં અરહત મેળવે છે તેને આ
પદ્ધતિમાં સંતાપજાતિ કહેવાય છે જે આ બૌદ્ધમાં પદ્ધતિ હોય
પદ્ધતિ નથી ત્રિપિ નામ પદ્ધતિ હોય તેને આત્માઓ કહે
જાતાપણ આત્મા પાવમા પદ્ધતિમાં અરહત મેળવે છે.

મે પણ માર (કામ)ના વેગને ઉત્તરોત્તર ઝાઢી છે.

માં દશ સંયોજનાઓદર (વિકાર-બંધનો)નું વર્ણન થયેલું છે. પાંચ ઉદ્ભાગીય (શર્યાતની) અને પાંચ ઉદ્ભાગીય છે. પહેલી ત્રણ સંયોજનાઓનો ક્ષય થવાથી સોતાપત્ર થાય છે. ત્યાર પછી રાગદ્વેષ અને મોહ શિથિલ ગામી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. પાંચ ઝોરલાગીય નાશ થવાથી અનાગામી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. અનાગામી નાશ થવાથી અરહાપદ મળે છે. એ વર્ણન ના કર્મપ્રકૃતિઓના ક્ષયના વર્ણન જેવું છે. સોતાપત્ર આદિ ૧૧૦૦નો વિચાર યોગેથી યોદમા સુધીના ગુણસ્થાનોના થે મળતો આવે છે અથવા એમ કહેવું જોઈએ કે એ ચાર યોગ્યાં વજેરે ગુણસ્થાનોનો સંક્ષેપ માત્ર છે.

૫ જૈનશાસ્ત્રમાં લગ્નિયોનું અને યોગશાસ્ત્રમાં યોગની વિભવ વર્ણન છે તેમ જોદશાસ્ત્રમાં આધ્યાત્મિક વિકાસ વખતે ની સિદ્ધિઓનું વર્ણન છે જેને એ શાસ્ત્રમાં અભિજ્ઞા કહેવાય છે. એવી અભિજ્ઞાઓ ૭ છે જેમાં પાંચ સૌકિક મેદ ૨ ક્ષોદ્રોત્તર છે.

જોદશાસ્ત્રમાં જોધિસત્ત્વનું જે દશલક્ષણ છે તે જ જૈનશાસ્ત્ર ને સમ્યગ્દષ્ટિનું લક્ષણ છે. જે સમ્યગ્દષ્ટિ હોય તે જોદશસ્થના જોદશાસ્ત્ર આદિ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય તેથી તેની એ પ્રવૃત્તિ સિદ્ધિપદ-પાત્ર જેની જોદશે ગરમ હોય ઉપર પ્રકાશ પડે તે સદૃશ (પાપભીર) હોય છે. જોદશાસ્ત્રમાં પણ જોધિસત્ત્વનું જે ૨૨ શ્લોક માંની જેને 'કામપાત્ર' અર્થે સરીર માંથી (મનથી વિ) માંસાદિક પ્રવૃત્તિમાં રૂપાંતર કહેવાય છે. તે વિવિધતા નથી હોતી.

विष्णुसूक्तम्

पृ. २६ १० "गंढि ति सुदुग्धेयो कस्तूरधनसुदुग्धं गंढि न्व ।
 जीवसा कम्मजणिचो पणसामनेसपरिणामो ॥११९५॥
 भिज्जग्गि तग्गि लोभा सम्मत्ताइण गोस्सहेऊणं ।
 सो य दुज्जग्गो परिस्समच्चित्तविषायाइनिग्गेहिं ॥११९६॥
 सो तत्थ परिस्सम्मद् घोरमहासपरनिग्गयाइ न्व ।
 विज्जा य सिद्धिकाले जह बहुविग्घा तहा सो वि" ॥११९७॥
 —विशेषावश्यक भाष्य ।

पृ. २७ २० "जह वा तिग्गि मणुस्सा जंतडविपहं सहावगमणेणं ।
 वेलाइक्कमभीया तुरंति पत्ता य दो चोरा ॥१२११॥
 दट्ठं मग्गतडत्थे ते एगो मग्गओ पडिन्नियत्तो ।
 वित्तिओ गहिओ तइओ समइक्कंतुं पुरं पत्तो ॥१२१२॥
 अडवी भवो मणूसा जीवा कम्मट्ठिई पहो दीहो ।
 गंठी य भयट्ठाणं रागदोसा य दो चोरा ॥१२१३॥
 भग्गो ठिईपरिवुड्ढी गहिओ पुण गंठिओ गओ तइओ ।
 सम्मत्तपुरं एवं जोएज्जा तिण्णि करणाणि" ॥१२१४॥
 —विशेषावश्यक भाष्य ।

"यथा जनालयः केऽपि महापुरं यियासवः ।
 प्राप्ताः कचन कान्तारे स्थानं चौरैः भयंकरम् ॥६१९॥
 तत्र द्रुतं द्रुतं यान्तो ददृशुस्तस्करद्वयम् ।
 तद् दृष्ट्वा त्वरितं पश्चादेको भीतः पलायितः ॥६२०॥

दृष्टान्तोपनयधात्र जना जीवा भवोऽटवी ।
 पन्था कर्मस्थितिर्धन्विदेशस्त्वह भयास्पदम् ॥६२२॥
 रागेद्वयौ तत्करौ द्वौ तर्हीतो वलितस्तु सः ।
 ग्रन्थि प्राप्यापि दुर्भावाद यो ज्येष्ठस्थितिवन्धकः ॥६२३॥
 चौररुद्धस्तु स ज्ञेयस्तादृगरागादिबाधितः ।
 ग्रन्थि भिनत्ति यो नैव न चापि वलते ततः ॥६२४॥
 स त्वर्गीष्टपुरं प्राप्तो योऽपूर्वकरणाद् द्रुतम् ।
 रागद्वेषावपाकृत्य सम्यग्दर्शनमाप्तवान् ॥६२५॥
 —लोकप्रकाश सर्ग ३ ।

पृ. २८ ३५ मिथ्यात्वे मन्दतां प्राप्ते मित्राद्या अपि दृष्टयः ।
 मार्गाभिमुखभावेन कुर्वते मोक्षयोजनम् ॥३१॥
 —श्रीयशोविजयजीकृत योगायतारव्याप्तिशिक्षा ।

४५ सञ्चरद्वासंगतो बोधो दृष्टिः सा चाष्टधोदिता ।
 मित्रा तारा वला दीप्रा स्थिरा कान्ता प्रभा परा ॥२५॥
 तृणगोमयकाष्ठमृत्तिकादीप्रप्रभोपमा ।
 रत्नतारार्कचन्द्राभा क्रमेणैश्वरादिसन्निभा ॥२६॥
 “आद्याश्चतस्रः सापायपाता मिथ्यादृशामिह ।
 तत्त्वतो निरपायाश्च भिन्नग्रन्थेस्तथोत्तराः” ॥२८॥

—योगायतारव्याप्तिशिक्षा ।

पृ. २९ ५५ आना भाटे जुगोः—श्रीहरिलक्ष्मणरिद्धत योगदृष्टिसमुच्चय तथा
 उपाध्याय यशोविजयकृत २१ थी २४ सुधीनी या २ व्याप्तिशिक्षायाः ।

“यथाप्रवृत्तकरणं नन्वनाभोगरूपकम् ।

भवत्यनाभोगतश्च कथं कर्मक्षयोऽग्निनाम् ॥ ६०७ ॥

“ यथा मिश्रो घर्षणेन मानाणोऽग्निदीगताः ।

स्युश्चित्राकृतयो ज्ञानशून्या अपि स्वभावतः ॥ ६०८ ॥

तथा यथाप्रवृत्ताःस्युरग्ननाभोगलक्षणात् ।

लघुस्थितिककर्माणो जन्तवोऽत्रान्तरेऽथ च ” ॥ ६०९ ॥

—लोकप्रकाश सर्ग ३ ।

७ अने दिग्भ्यश्चन्द्रप्रदायमां ‘ यथाप्रवृत्तकरणं ’ इति छे. आना
भाटे लुओः—तत्त्वार्थ—अध्याय ६ ना १ ला सत्रनुं १३ भुं राज्यातिदि.

“ तीव्रधारपर्शुकल्पाऽपूर्वाख्यकरणेन हि ।

आविष्कृत्य परं वीर्यं ग्रन्थि भिन्दन्ति केचन ” ॥ ६१८ ॥

—लोकप्रकाश सर्ग ३ ।

“ परिणामविशेषोऽत्र करणं प्राणिनां मतम् ” ॥ ५९९ ॥

—लोकप्रकाश सर्ग ३ ।

१० “अथानिवृत्तिकरणेनातिस्वच्छाशयात्मना ।

करोत्यन्तरकरणमन्तर्मुहूर्त्तसंमितम् ॥ ६२७ ॥

कृते च तस्मिन् मिथ्यात्वमोहस्थितिर्द्विधा भवेत् ।

तत्राद्यान्तरकरणादधस्तन्यपरोर्ध्वगा ॥ ६२८ ॥

तत्राद्यायां स्थितौ मिथ्यादृक् स तदलवेदनात् ।

अतीतायामथैतस्यां स्थितावन्तर्मुहूर्त्ततः ॥ ६२९ ॥

प्राप्नोत्यन्तरकरणं तस्यावक्ष्ण एव सः ।

सम्यक्त्वमौपशमिकमपौद्रलिकमाप्नुयात् ॥ ६३० ॥

यथा वनदवो दग्धेन्धनः प्राप्यातृणं स्थलम् ।

स्वयं विध्यायति तथा मिथ्यात्वोपदवानलः ॥ ६३१ ॥

अवाप्यान्तरकरणं क्षिप्रं विध्यायति स्वयम् ।

तदौपशमिकं नाम सम्यक्तवं लभतेऽसुमान् ॥ ६३२ ॥

—लोकप्रकाश सर्ग ३ ।

पृ. ३१ ११॥ जिनोक्तादविपर्यस्ता सम्यग्दृष्टिर्निगद्यते ।

सम्यक्त्वशालिनां सा स्यात्तच्चैवं जायतेऽङ्गिनाम् ॥ ५९६ ॥

—लोकप्रकाश सर्ग ३ ।

पृ. ३८ १२॥ योगसंन्यासतस्यागी योगानप्यखिलैस्त्यजेत् ।

इत्येवं निर्गुणं ब्रह्म परोक्तमुपपद्यते ॥ ७ ॥

वस्तुतस्तु गुणैः पूर्णमनन्तैर्भासते स्वतः ।

रूपं त्यक्तात्मनः साधोर्निरभ्रस्य विधोखि ॥ ८ ॥

—ज्ञानसार, त्यागाष्टक ।

पृ. ४० १३॥ अन्ये तु मिथ्यादर्शनादिभावपरिणतो बाह्यात्मा, सम्यग्दर्शनादिपरिणतस्त्वन्तरात्मा, केवलज्ञानादिपरिणतस्तु परमात्मा । तत्राद्यगुणस्थानत्रये बाह्यात्मा, ततः परं क्षीणमोहगुणस्थानं यावदन्तरात्मा, ततः परन्तु परमात्मेति । तथा व्यक्त्या बाह्यात्मा, शक्त्या परमात्मान्तरात्मा च । व्यक्त्यान्तरात्मा तु शक्त्या परमात्मा अनुभूतपूर्वनयेन च बाह्यात्मा, व्यक्त्या परमात्मा, अनुभूतपूर्वनयेनैव बाह्यात्मान्तरात्मा च ॥

—अध्यात्ममतपरीक्षा, गाथा १२५ ।

“बाह्यात्मा चान्तरात्मा च परमात्मेति च त्रयः ।

कायाधिष्ठायकध्येयाः प्रसिद्धा योगवाङ्मये ॥ १७ ॥

અન્યે મિથ્યાત્વસમ્યક્ત્વકેવલજ્ઞાનભાગિનઃ ।

મિશ્રે ચ ક્ષીણમોહે ચ વિશ્રાન્તાસ્તે ત્વયોગિનિ ” ॥ ૧૮

—યોગાવતારદ્વાત્રિશિકા

પૃ. ૪૧ ૧૪ “આર્તરૌદ્રધર્મશુક્લાનિ ।” —તત્ત્વાર્થ ૦ અધ્યાય ૯ સૂત્ર ૨

૧૫ આના માટે જુઓ:—તત્ત્વાર્થ ૦ અ ૦ ૯ સૂત્ર ૩૫ થી ૪
ધ્યાનશતક, ગા ૦ ૬૩ અને ૬૪ તથા આવશ્યક-હારિભદ્રી ટી
પૃ ૦ ૬૦૨. આ વિષયનાં ઉપર કહેલાં મુત્રો માટે રાજવાર્તિક વિશે
જોવા યોગ્ય છે; કેમકે તેમાં શ્વેતાંબર ગ્રંથોથી થોડો મતભેદ છે.

પૃ. ૪૨ ૧૬ “તત્ર મિથ્યાદર્શનોદયવશીકૃતો મિથ્યાદૃષ્ટિઃ” ।

—તત્ત્વાર્થ ૦ અધ્યાય ૯, સૂ ૦ ૧, રાજવાર્તિક ૧૨

“આત્મધિયા સમુપાત્તકાયાદિઃ કીર્ત્યતેઽત્ર વહિરાત્મા ।

કાયાદેઃ સમધિષ્ઠાયકો ભવત્યન્તરાત્મા તુ ” ॥ ૭ ॥

—યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૧૨

“નિર્મલં સ્ફટિકસ્યેવ સહજં રૂપમાત્મનઃ ।

અધ્યસ્તોપાધિસંવન્ધો જડસ્તત્ર વિમુહ્યતિ” ॥ ૬ ॥

—જ્ઞાનસાર, મોહાષ્ટક

“નિત્યશુચ્યાત્મતાત્યાતિરનિત્યાશુચ્યનાત્મસુ ।

અવિદ્યા તત્ત્વધીર્વિદ્યા યોગાચાર્યૈઃ પ્રકીર્તિતા” ॥ ૧ ॥

—જ્ઞા ૦ વિષાષ્ટક

“ભ્રમવાટી વહિર્દૃષ્ટિર્ભ્રમચ્છાયા તદીક્ષણમ્ ।

અભ્રાન્તસ્તત્ત્વદૃષ્ટિસ્તુ નાસ્ત્યાં શેતે સુખાઽઽશયા” ॥ ૨ ॥

જ્ઞાનસાર, તત્ત્વદૃષ્ટિ અષ્ટક ।

૧૭ “યસ્યાઽજ્ઞાનાત્મનોઽજ્ઞસ્ય દેહ એવાત્મભાવના ।

ઉદિતૈતિ રૂપૈવાક્ષરિપવોઽભિભવન્તિ તમ્” ॥ ૩ ॥

—નિર્વાણપ્રકરણ, પૂર્વાધિ, સર્ગ ૬ ।

१॥ अनित्याऽशुचिदुःखाऽनात्मसु नित्यशुचिसुखात्मख्यातिरविद्या” ।
—पातञ्जलयोगसूत्र, साधनपाद, सूत्र ५ ।

१६॥ समुदायावयवयोर्विबन्धहेतुत्वं वाक्यपरिसमाप्तैर्वैचित्र्यात्” ।
—तत्त्वार्थ० अध्याय ९, सू० १, वार्त्तिक ३१ ।

“विकल्पचपकैरात्मा पीतमोहासवो ह्ययम् ।
भवेच्चतालमुत्तालप्रपञ्चमर्धितमिति” ॥५॥ ज्ञा० मोहाष्टक ।

२०॥ अज्ञानात्प्रसृता यस्माज्जगत्पर्णपरम्पराः ।
यस्मिंस्तिष्ठन्ति राजन्ते विशन्ति विलसन्ति च” ॥५३॥

“आपातमात्रमधुरस्त्वमनर्थसत्त्वमाद्यन्तवत्त्वमखिलस्थितिमङ्गुरस्त्वम् ।
ज्ञानशाखिन इति प्रसृतानि राम नानाकृतीनि विपुलानि फलानि तानि”
॥६१॥ निर्वाणप्रकरण पूर्वार्ध, सर्ग ६ ।

२१॥ जन्मपर्वाहिनीरन्ध्रा विनाशच्छिद्रचञ्चुरा ।
भोगाभोगरसापूर्णा विचरैकघुणक्षता” ॥११॥ सर्ग ८ ।

२२॥ मिथःस्वान्ते तयोरन्तश्छायातपनयोरिव ।
अविद्यायां विलीनायां क्षीणे द्वे-एव कल्पने ॥२३॥

एते राघव ! लीयेते अवाप्यं परिशिष्यते ।
अविद्यासंक्षयात् क्षीणो विद्यापक्षोऽपि राघव !” ॥२४॥ सर्ग ९ ।

पृ. ४३ २३॥ अविद्या संसृतिर्विबन्धो माया मोहो महत्तमः ।
“द्रष्टुर्दृश्यस्य सत्ताऽङ्गवन्ध इत्यभिधीयते ।
द्रष्टा दृश्यबलाद् बद्धो दृश्याऽभावे विमुच्यते” ॥२०॥

—उत्पत्तिप्रकरण सर्ग १ ।

योग० निर्णयप्र० म० १७०; निर्णयप्र० उ० म० ११९।

योग० निर्णयप्रकरण स० ५७; निर्णयप्र० स० १९९।

“जामार्ति ज्ञानमपि धेनुणा कण्ठादिजाड्यली।

पूर्णानन्दस्य तन्किं स्यादेत्याशङ्कितवेदना” ॥४॥

—ज्ञानसार, पूर्णताष्टक

“अस्ति चेद् गच्छिभिर् ज्ञानं किं निद्रैस्तन्त्रयन्त्रणैः।

प्रदीपाः कोपयुज्यन्ते तमोनी दृष्टिरेव चेत् ॥६॥

मिथ्यात्वशैलपद्मिण्यद् ज्ञानदम्भोलिशोभितः।

निर्गयः शक्रवशोगी नन्दत्यानन्दनन्दने ॥७॥

पीयूषमसमुद्रोत्थं रसायनमनौषधम्।

अनन्यापेक्षमैश्वर्यं ज्ञानमाहुर्मनीषिणः” ॥८॥ ज्ञा० ज्ञानाष्टक

“संसारे निवसन् स्वार्थसज्जः कज्जलवेश्मनि।

लिप्यते निखिले लोको ज्ञानसिद्धो न लिप्यते ॥१॥

नाहं पुद्गलभावानां कर्त्ता कारयिता च न।

नानुमन्तापि चेत्यात्मज्ञानवान् लिप्यते कथम् ॥२॥

लिप्यते पुद्गलस्कन्धो न लिप्ये पुद्गलैरहम्।

चित्रव्योमाञ्जनेनेव ध्यायन्निति न लिप्यते ॥३॥

लितताज्ञानसंपातप्रतिघाताय केवलम्।

निर्लेपज्ञानमग्नस्य क्रिया सर्वोपयुज्यते ॥४॥

तपःश्रुतादिना मत्तः क्रियावानपि लिप्यते।

भावनाज्ञानसंपन्नो निष्क्रियोऽपि न लिप्यते।” ॥५॥

—नसार, निर्लेपाष्टक।

“यद्यपि ननु भवति शास्त्रसिद्धिं विना न तदा
प्राप्नुवति परं रोदं यस्यान्तः परं परं” ॥१॥

“यज्ञानादिमहामन्त्रं साधनं चारुतनम् ।
भर्गो राममुभाकृत्यं शास्त्रमाहुर्मर्त्ययः ॥३॥

शास्त्रोक्तानारकर्ता न शास्त्रज्ञः शास्त्रदेशकः ।
शास्त्रैकम् महायोगी प्राप्नोति परमं पदम्” ॥८॥

ज्ञानसार, शास्त्राष्टक ।

“ज्ञानमेव बुधाः प्रादुः कर्मणां तापनातपः ।
तदाभ्यन्तरेमेवैः बालं तदुपबृंहकम् ॥१॥

आनुमोतसिक्ती वृत्तिर्बालानां सुखशीलता ।
प्राप्तिमोतसिक्ती वृत्तिर्ज्ञानिनां परमं तपः” ॥२॥

“सदुपायप्रवृत्तानामुपेयमधुरस्वतः ।
ज्ञानिनां नित्यमानन्दबुद्धिरेव तपस्विनाम्” ॥४॥

ज्ञानसार, तपोष्टक ।

३५ “न तद् गुरोर्न शास्त्रार्थानिपुण्यात् प्राप्यते पदम् ।
यत् साधुसद्भाभ्युदिताद्विचारविशदाद्धृदः ॥१७॥

सुन्दर्या निजया बुद्ध्या प्रज्ञयेव वयस्यया ।
पदमासाधते राम ! न नाम क्रिययाऽन्यया ॥१८॥

यस्योज्ज्वलति तीक्ष्णाग्रा पूर्वापरविचारिणी ।
प्रज्ञादीपशिखा जातु जाड्यान्ध्यं तं न बाधते ॥१९॥

दुरुत्तरा या विपदो दुःखकल्लोलसंकुलाः ।
तीयन्ते प्रज्ञया ताम्यो नावाऽपद्भ्यो महामते ! ॥२०॥

“अन्त्यार्षेणुभास्तः शास्त्रसीपं विना न ज्ञानं
प्राप्नुवन्ति परं शेरं पश्यन्तः परं परं” ॥१॥

“अज्ञानादिमलमन्त्रं रात्र्यन्तः परं ज्ञानम् ।
भर्गोराममुभाकृत्यं शास्त्रमाहुर्महर्षयः ॥७॥
शास्त्रोक्तानारकर्ता न शास्त्रज्ञः शास्त्रदेशकः ।
शास्त्रैकम् महायोगी प्राप्नोति परमं पदम्” ॥८॥

ज्ञानसार, शास्त्राष्टक ।

“ज्ञानमेव नुभाः प्राहुः कर्मणां तापनातपः ।
तदाभ्यन्तरमेवेष्टं बालं तदुपबृंहकम् ॥१॥
आनुष्ठोतसिक्ती वृत्तिर्बालानां सुसशीलता ।
प्राप्तिसोतसिक्ती वृत्तिर्ज्ञानिनां परमं तपः” ॥२॥
“सदुपायप्रवृत्तानामुपेयमधुरत्वतः ।
ज्ञानिनां नित्यमानन्दबुद्धिरेव तपस्विनाम्” ॥४॥

ज्ञानसार, तपोष्टक ।

३५ “न तद् गुरोर्न शास्त्रार्थान्निपुण्यात् प्राप्यते पदम् ।
यत् साधुसङ्गाभ्युदिताद्विचारविशदाद्धृदः ॥१७॥
सुन्दर्या निजया बुद्ध्या प्रज्ञयेव वयस्यया ।
पदमासाधते राम ! न नाम क्रिययाऽन्यया ॥१८॥
यस्योज्ज्वलति तीक्ष्णाग्रा पूर्वापरविचारिणी ।
प्रज्ञादीपशिखा जातु जाड्यान्ध्यं तं न बाधते ॥१९॥
दुरुत्तरा या विषदो दुःखकल्लोलसंकुलाः ।
तीयन्ते प्रज्ञया ताभ्यो नावाऽपद्भ्यो महामते ! ॥२०॥

૩૨૧ "યોગધિયત્તુરિનિરોધઃ । પાત્રત્વસામૂહ, પા૦ ૧, પૂ૦ ૨ ।

૩૨૨ "સુલ્ભ્યં નાન્તરક્ત્યાન્ ફલારોપાગ દર્શિતમ્ ।

નરમે પુદ્ગલાદર્તે યત્તુ પુત્રસ્ય સંભવઃ ॥૨॥

ન સન્માર્ગાભિમુલ્યં સ્વાદાયતંપુ પરેષુ તુ ।

મિથ્યાભ્યુદયબુદ્ધીનાં શિશ્વમૂઢાનામિવાક્ષિનાન્" ॥૩॥

—યોગલક્ષણદ્વાર્ત્રિશિક્ષા ।

૪૬ "નરમાયર્તિનો જન્તોઃ સિમેરાસન્નતા ધ્રુવમ્ ।

મૂયાંસોઝ્મી વ્યતિક્રાન્તાસ્તેષ્વેકો વિન્દુરબુધો ॥૨૮॥

—મુલ્યવ્યવસ્થાપ્રાધાન્યદ્વાર્ત્રિશિક્ષા ।

૪૧ "યોજનાયોગ શ્ચુક્તો મોહ્નેણ મુનિસત્તમઃ ।

સ નિષ્ક્રાપિકારાયાં પ્રકૃતો લેચતો ધ્રુવઃ" ॥૧૪॥

—અપુનર્યન્ધદ્વાર્ત્રિશિક્ષા ।

૪૨ "અન્યાત્મં ભાવના પ્યાનં સમતા શ્રુતિસંક્લયઃ ।

યોગઃ પદ્ધતિઃ પ્રોક્તો યોગમાર્ગવિશારદૈ" ॥૧૫॥

—યોગભેદદ્વાર્ત્રિશિક્ષા ।

૪૩ ભુઝો પાદ ૧ સૂત્ર ૧૭ અને ૧૮.

૪૮ ૪૪ ભુઝો પાદ ૧ સૂત્ર ૧૨, ૧૫ અને ૧૬.

૪૫ "વિષયદોષદર્શનજનિતમાપાતધર્મસંન્યાસલક્ષણં પ્રથમમ્, સ-
ત્તિચિન્તયા વિષયોદાસીન્યેન જનિતં દિતીયાપૂર્વકરણભાવિતાત્વિકધર્મ-
પ્રાસલક્ષણં દિતીયં વૈરાગ્યં, યત્ર ક્ષાયોપશમિકા ધર્મા અપિ ક્ષીયન્તે
યેકાધોત્પદન્તે इत्यસ્માકં સિદ્ધાન્તઃ" ।

તીયશોબિજયજીકૃતપાતંજલદર્શનસૂત્રવૃત્તિ પાદ ૧, સૂત્ર ૧૬ ।

प्रज्ञया वादिनः सर्वे स्वविकल्पविलासिनः ।
 जयन्ति सुभटप्रख्यान्नरानप्यतिभीरवः ॥३३॥
 चिन्तामणिरियं प्रज्ञा हृत्कोशस्था विवेकिनः ।
 फलं कल्पलतेवैषा चिन्तितं सम्प्रयच्छति ॥३४॥
 भव्यस्तरति संसारं प्रज्ञयापोद्यतेऽधमः ।
 शिक्षितः पारमाप्नोति नावा नाप्नोत्यशिक्षितः ॥३५॥
 धीः सम्यग्याजिता पारमसम्यग्योजिताऽऽपदम् ।
 नरं नयति संसारे भ्रमन्ती नीरिवार्णवे ॥३६॥
 विवेकिनमसंमूढं प्राज्ञमाशा गणोत्थिताः ।
 दापा न परिबाधन्ते, सन्नद्धमिव सायकाः ॥३७॥
 प्रज्ञयेह जगत्सर्वं सम्यगेवाक्ष दृश्यते ।
 सम्यग्दर्शनमायान्ति नापदो न च संपदः ॥३८॥
 पिधानं परमार्कस्य जडात्मा विततोऽसितः ।
 आहंकाराद्बुद्धौ मत्तः प्रज्ञावातेन बाध्यते ॥३९॥

—उपशमप्र० प्रज्ञामादात्म्य

पृ. ४५ "मोक्षेण योजनोदेव योगो हात्र निरुच्यते ।
 लक्षणं तेन तन्मुपयुक्त्येवमुपापारतास्य तु" ॥१॥

—योगलक्षणद्वारिचिन्तिका

३०० प्रणिधानं प्रवृत्तिश्च तथा निम्नजगत्त्रिधा ।
 मिद्विधं निर्नयामश्च एते कर्मशुभाशयाः ॥१०॥
 "तद्वैराग्ययोगेन्द्र विना धर्माय न क्रिया ।
 प्रवृत्त प्रवृत्तयः नानातोषक्रिया यथा" ॥१६॥

—योगलक्षणद्वारिचिन्तिका

३८“योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः । पातञ्जलसूत्र, पा० १, सू० २।

३९“मुह्यत्वं चान्तरङ्गत्वात् फलान्नपाद्य दर्शितम् ।

चरमे पुद्गलावर्ते यत एतस्य संभवः ॥२॥

न सन्मार्गाभिमुह्यं स्यादावर्तेषु परेषु तु ।

मिथ्यात्वच्छन्नबुद्धीनां दिङ्मूढानामिवाक्षिणाम्” ॥३॥

—योगलक्षणद्वार्त्रिशिका ।

पृ. ४६ ४०“चरमावर्तिनो जन्तोः सिद्धेरासन्नता ध्रुवम् ।

भूयांसोऽभी व्यतिक्रान्तास्तेष्वेको विन्दुरम्बुधो ॥२८॥

—मुक्त्यद्वेषप्राधान्यद्वार्त्रिशिका ।

४१“योजनाद्योग इत्युक्तो मोक्षेण मुनिसत्तमैः ।

स निवृत्ताधिकारायां प्रकृतौ लेशतो ध्रुवः” ॥१४॥

—अपुनर्वन्धद्वार्त्रिशिका ।

४२“अध्यात्मं भावना ध्यानं समता वृत्तिसंक्षयः ।

योगः पञ्चविधः प्रोक्तो योगमार्गविशारदैः” ॥१॥

—योगभेदद्वार्त्रिशिका ।

४३ लुओ। पा६ १ सूत्र १७ अने १८.

पृ. ४८ ४४ लुओ। पा६ १ सूत्र १२, १५ अने १६.

४५“विषयदोषदर्शनजनितमापातधर्मसंन्यासलक्षणं प्रथमम्, स-
तत्वचिन्तया विषयोदासीन्येन जनितं द्वितीयापूर्वकरणभावितात्त्विकधर्म-
संन्यासलक्षणं द्वितीयं वैराग्यं, यत्र क्षायोपशमिका धर्मा अपि क्षीयन्ते
क्षायिकाश्चेत्पद्यन्ते इत्यस्माकं सिद्धान्तः” ।

—श्रीयशोविजयजीकृतपातञ्जलदर्शनसूत्रवृत्ति पाद १, सूत्र १६ ।

प्रज्ञया चादिनः सर्वं स्याद्विकल्पविनाशिनः ।
 जयन्ति मुग्धप्रज्ञाजगन्मयतिभीरवः ॥३३॥
 निन्तामगिरियं प्रज्ञा तत्कोशस्था निवेदिनः ।
 फलं कल्पते वैषा निमित्तं सम्प्रयच्छति ॥३४॥
 भव्यस्तरति संसारं प्रज्ञापोषतेऽभमः ।
 शिक्षितः पारमान्धोति नात्रा नाऽन्धोऽशिक्षितः ॥३५॥
 धीः सम्यग्याजिता पारमसम्यग्योजिताऽऽपदम् ।
 नरं नयति संसारे भ्रमन्ती नौरिवार्णवे ॥३६॥
 विवेकिनमसंमूढं प्राज्ञमाशा गणोद्यिताः ।
 दापा न परिवाभन्ते, सन्नद्धमिव सायकाः ॥३७॥
 प्रज्ञेयैह जगत्सर्वं सम्यगेवाह्न दृश्यते ।
 सम्यग्दर्शनमायान्ति नापदो न च संपदः ॥३८॥
 पिधानं परमार्कस्य जडात्मा विततोऽसितः ।
 अहंकाराम्बुदो मत्तः प्रज्ञावातेन वाध्यते ॥३९॥

—उपशमप्र० प्रज्ञामाहात्म्य ।

पृ. ४५ ३६ “भेदेण योजनोदेव योगो ह्यत्र निरुच्यते ।
 लक्षणं तेन तन्मुख्यहेतुव्यापारतास्य तु” ॥१॥

—योगलक्षणद्वार्विशिका ।

३७ “प्रणिधानं प्रवृत्तिश्च तथा विघ्नजयस्त्रिधा ।
 सिद्धिश्च विनियोगश्च एते कर्मशुभाशयाः” ॥१०॥
 “एतैराशययोगैस्तु विना धर्माय न क्रिया ।
 प्रत्युत प्रत्यपायाय लोभक्रोधक्रिया यथा” ॥१६॥

—योगलक्षणद्वार्विशिका ।

३८॥“योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः । पातञ्जलसूत्र, पा० १, सू० २।

३९॥“मुख्यत्वं चान्तरङ्गत्वात् फलान्तेषाञ्च दर्शितम् ।

चरमे पुद्गलावर्ते यत एतस्य संभवः ॥२॥

न सन्मार्गाभिमुख्यं स्यादावर्तेषु परेषु तु ।

मिथ्यात्वच्छन्नबुद्धीनां दिङ्मूढानामिवाङ्गिनाम्” ॥३॥

—योगलक्षणद्वार्षिकशिका ।

४६ ४०॥“चरमावर्तिनो जन्तोः सिद्धेरासन्नता ध्रुवम् ।

भूयांसोऽमी व्यतिक्रान्तास्तेष्वेको विन्दुरम्बुधौ ॥२८॥

—मुक्त्यद्वेपप्राधान्यद्वार्षिकशिका ।

४१॥“योजनायोग इत्युक्तो मोक्षेण मुनिसत्तमैः ।

स निवृत्ताधिकारायां प्रकृतौ लेशतो ध्रुवः” ॥१४॥

—अपुनर्वन्धद्वार्षिकशिका ।

४२॥“अध्यात्मं भावना ध्यानं समता वृत्तिसंक्षयः ।

योगः पञ्चविधः प्रोक्तो योगमार्गविशारदैः” ॥१॥

—योगभेदद्वार्षिकशिका ।

४३ लुओ। पा६ १ सूत्र १७ अने १८.

पृ. ४८ ४४ लुओ। पा६ १ सूत्र १२, १५ अने १६.

४५॥“विषयदोषदर्शनजनितमापातधर्मसंन्यासलक्षणं प्रथमम्, स-
त्त्वचिन्तया विषयोदासीन्येन जनितं द्वितीयापूर्वकरणभाविताविकधर्म-
संन्यासलक्षणं द्वितीयं वैराग्यं, यत्र क्षायोपशमिका धर्मा अपि क्षीयन्ते
क्षायिकाश्चोत्पद्यन्ते इत्यस्माकं सिद्धान्तः” ।

—श्रीयशोविजयजीकृतपातञ्जलदर्शनसूत्रवृत्ति पाद १

पृ. ४९ ५० "अचिन्त्याद्वैतयुक्तस्य वचनात्तत्त्वचिन्तनम् ।

मैत्र्यादिभावसंयुक्तमध्यात्मं तद्विदो विदुः" ॥ १२ ॥

—योगभेदद्वित्रिशिका ।

५१ "अभ्यासो वृद्धिमानस्य भावना वृद्धिसंगतः ।

निवृत्तिरशुभान्यासाद्भाववृद्धिश्च तत्फलम्" ॥ ९ ॥

—योगभेदद्वित्रिशिका ।

५२ "उपयोगे विजातीयप्रत्ययान्वयवधानभाक् ।

शुभैकप्रत्ययो ध्यानं सूक्ष्माभोगसमन्वितम्" ॥ ११ ॥

—योगभेदद्वित्रिशिका ।

५३ "व्यवहारकुट्टद्योच्चैरिष्टानिष्टेषु वस्तुषु ।

कल्पितेषु विवेकेन तत्त्वधीः समतोच्यते" ॥ २२ ॥

—योगभेदद्वित्रिशिका ।

५४ "विकल्पस्यन्दरूपाणां वृत्तीनामन्यजन्मनाम् ।

अपुनर्भावतो रोधः प्रोच्यते वृत्तिसंक्षयः" ॥ २५ ॥

—योगभेदद्वित्रिशिका ।

५५ "द्विविधोऽप्ययमध्यात्मभावनाध्यानसमतावृत्तिसंक्षयभेदेन

पञ्चधोक्तस्य योगस्य पञ्चमभेदेऽवतरति" इत्यादि ।

—पाद, १, सू० १८

५६ लुओ। त्रीजुं विभृतिपाद.

५७ लुओ। आवस्यद्विनिर्युक्ति, गा० ६६ अने ७०.

पृ. ५० ५८ लुओ। त्री० सि० पि० राज्याडे सम्पादित-

मन्त्रिमनिशयनो भराडी अनुवाद सू० ६. त्री० २, सू० २२.

त्री० १५, सू० ३४. त्री० ४, सू० ४८. त्री० १०.

४६ “पूर्वसेवा तु गोगरय गुरुदेवादिपूजनम् ।

सदाचारस्तपो मुक्त्यद्वेषश्चेति प्रकीर्तिताः” ॥१॥

—पूर्वसेवाद्वात्रिशिका ।

४७ “उपायत्वेऽत्र पूर्वपामन्य एवावशिष्यते ।

तत्पञ्चमगुणस्थानादुपायोऽर्वागिति स्थितिः” ॥३॥

—योगभेदद्वात्रिशिका ।

४८ “शुक्लपक्षेन्दुवत्प्रायो वर्धमानगुणः स्मृतः ।

भवाभिनन्दिदोषाणामपुनर्वन्धको व्यये ॥१॥

अस्यैव पूर्वसेवोक्ता मुह्ययाऽन्यस्योपचारतः ।

अस्यावस्थान्तरं मार्गपतिताभिमुखौ पुनः ” ॥२॥

—अपुनर्वन्धकद्वात्रिशिका ।

“अपुनर्वन्धकस्यायं व्यवहारेण तात्त्विकः ।

अध्यात्मभावनारूपो निश्चयेनोत्तरस्य तु ॥१४॥

सकृदावर्तनादीनामतात्त्विक उदाहृतः ॥

प्रत्यपायफलप्रायस्तथा वेपादिमात्रतः ॥१५॥

शुद्धचपेक्षा यथायोगं चारित्र्यवत् एव च ।

हन्त ध्यानादिको योगस्तात्त्विकः प्रविजृम्भते” ॥१६॥

—योगविवेकद्वात्रिशिका ।

४९ “संप्रज्ञातोऽवतरति ध्यानभेदेऽत्र तत्त्वतः ।

तात्त्विकी च समापत्तिर्नात्मनो भाव्यतां विना ” ॥१५॥

“असम्प्रज्ञातनामा तु संमतो वृत्तिसंक्षयः ॥

सर्वतोऽस्मादकरणनियमः पापगोचरः” ॥२१॥

—योगावतारद्वात्रिशिका ।

१.४९ ५० "श्रीनित्याद्भूतपुण्यस्य वननात्तत्त्वनिन्तनम् ।

मैत्र्यादिभावसंयुक्तगण्यामं तद्विदो विदुः" ॥२॥

—योगभेदद्वयप्रशिक्षा ।

५१ "अन्यासो गृहिमानस्य भावना बुधिसंगतः ।

निवृत्तिरशुभान्यासाद्भावगृहिध तत्फलम्" ॥९॥

—योगभेदद्वयप्रशिक्षा ।

५२ "उपयोगे विजातीयप्रत्ययाव्यवधानभाक् ।

शुभैकप्रत्ययो ध्यानं सूक्ष्माभोगसमन्वितम्" ॥११॥

—योगभेदद्वयप्रशिक्षा ।

५३ "व्यवहारकुट्टद्योर्धेरिष्टानिष्टेषु वस्तुषु ।

कल्पितेषु विवेकेन तत्त्वधीः समतोच्यते" ॥२२॥

—योगभेदद्वयप्रशिक्षा ।

५४ "विकल्पस्यन्दरूपाणां वृत्तीनामन्यजन्मनाम् ।

अपुनर्भावतो रोधः प्रोच्यते वृत्तिसंक्षयः" ॥२५॥

—योगभेदद्वयप्रशिक्षा ।

५५ "द्विविधोऽप्ययमव्यात्मभावनाध्यानसमतावृत्तिसंक्षयभेदेन

पञ्चद्योक्तस्य योगस्य पञ्चमभेदेऽवतरति" इत्यादि ।

—पाद, १, सू० १८

५६ लुग्रे। श्रीनृत्तं विभूतिपाद.

५७ लुग्रे। आपश्चादनिर्मुक्तिः, गा० ६६ अने ७०.

पृ. ५० ५८ लुग्रे। ग्रे० सि० पि० राज्याडे सम्पादित-

मन्त्रिभूतिशयने। मराठी अनुवाद सू० ६, ग्रे० २, सू० २२.

ग्रे० १५, सू० ३४, ग्रे० ४, सू० ४८, ग्रे० १०.

אשר יצאנו ממצרים ונעלה אל הרי סיני

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 10

१-३-१९५५

॥ अथ श्रीगणेशाय नमः ॥

[illegible]

योगभेदप्रतिपत्तिः ।

* "श्रीगणेशाय नमः" इति ।

म ॥ मिनि-रुद्रोपायमयुनि-पठो अये ॥ १॥

अस्यैव पूर्वसिद्धोक्ता मृगयाऽन्यमप्युपपादतः ।

अस्यावस्थान्तं मार्गपन्तिमिमुक्षौ पुनः " ॥२॥

अपुनयेन्यक्यात्रिशिका ।

"अपुनर्चे-भक्त्यायं स्वप्नेण तालिकः ।

अप्याग्भाननास्त्वो निधयेनोत्तरस्य तु ॥१४॥

सकृदावर्तनादीनामतात्त्विक उदाहृतः ॥

प्रत्यपायफलप्रायस्तथा वेपादिमात्रतः ॥१५॥

शुद्धचपेक्षा यथायोगं चास्तिवत् एव च ।

हन्त ध्यानादिको योगस्तात्त्विकः प्रविजृम्भते" ॥१६॥

—योगविवेकद्वित्रिशिका ।

४६॥संप्रज्ञातोऽवतरति व्यानभेदेऽत्र तत्त्वतः ।

तात्त्विकी च समापत्तिर्नात्मनो भाव्यतां विना ” ॥१५॥

“असम्प्रज्ञातनामा तु संमतो वृत्तिसंक्षयः ॥

सर्वतोऽस्मादकरणनियमः पापगोचरः” ॥२१॥

—योगावतारद्वान्विशिक्षा।

पृ. ४९ ५०१ श्रीचित्यास्तयुक्तस्य वचनात्तत्त्वनिस्तनम् ।

भैरव्यादिभावसंयुक्तगण्यमानं तद्विदो विदुः ॥ १२ ॥

—योगभेदद्वानिश्चिता ।

५०२ "अन्यासो वृद्धिमानस्य भावना बुद्धिसंगतः ।

निवृत्तिरशुभान्यासाज्जवद्विद्ध तत्फलम्" ॥ १३ ॥

—योगभेदद्वानिश्चिता ।

५०३ "उपयोगे विजातीयप्रत्ययान्वयवधानमाह ।

शुभैकप्रत्ययो ध्यानं सूक्ष्माभोगसमन्वितम्" ॥ १४ ॥

—योगभेदद्वानिश्चिता ।

५०४ "व्यवहारकुट्टद्योर्धिरिष्टानिष्टेषु वस्तुषु ।

कल्पितेषु विवेकेन तत्त्वधीः समतोच्यते" ॥ १५ ॥

—योगभेदद्वानिश्चिता ।

५०५ "विकल्पस्यन्दरूपाणां वृत्तीनामन्यजन्मनाम् ।

अपुनर्भावतो रोधः प्रोच्यते वृत्तिसंक्षयः" ॥ १६ ॥

—योगभेदद्वानिश्चिता ।

५०६ "द्विविधोऽप्ययमन्यासभावनाध्यानसमतावृत्तिसंक्षयभेदेन

पञ्चयोक्तस्य योगस्य पञ्चमभेदेऽवतरति" इत्यादि ।

—पाद, १, सू० १८

५०७ लुब्धो ग्रीष्मं विवृतिपादः

५०८ लुब्धो आपस्यधनियुक्तिः, गा० ६६ अने ७०.

पृ. ५० ५०९ लुब्धो ग्री० ग्री० वि० रा० त्याडे सम्पादित-

भक्तिभूतिनाथनो भराही अनुवाद सू० ६, ग्रे० २, सू० २२.

ग्रे० १५, सू० ३४, ग्रे० ४, सू० ४८, ग्रे० १.

એશ. એ. શાહ. માદલપુર-અમદાવાદ.

સાહિત્યરસિકો અને ઐતિહાસિક વિદ્વાનોને સંબંધવા યોગ્ય કેટલીક બાંધેલી કાઠલો

પ્રથમ વર્ષ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, વધારા સાથે દરેકની કિંમત
પ્રથમ વર્ષ ૬, ૭, ૮, ૯, અને ૧૦ દરેકની કિં.

(ત્રીજી મોદનસાલ દરમિયાન ગાંધી)

પુસ્તકો વર્ષ ૧ થી ૫ (સં. રસિકલાલ પરીખ) ૫

કિંમત દરેક વર્ષની છુટી સગળવી.

જેન સાહિત્ય સંસ્થાપક (સં. યુનિ. જિનવિજયજી) પ્રથમ વર્ષ

દ્વિતીય વર્ષ ૬ અને તૃતીય વર્ષ ૭ રૂપિયા.

જેનગુપ્ત (સં. મોદનસાલ દ્વિતીય દેશાઈ) વર્ષ ૧, ૨, ૩, ૪

જેનોએ ખાસ સંબંધવા યોગ્ય દરેક વર્ષના રૂપિયા ૩

પ્રસ્થાન (ત્રીજી રામનારાયણ પાઠક અને રસિકલાલ) વર્ષ ૧ થી

જેમાં સમાજ અંદ, કાંત અંદ, નાટક અંદ, પારદોષી અંદ ગાંધી અ
વગેરે આવે છે; દરેક વર્ષના

મુદ્રણના દરેક પુસ્તકાલયમાં એ દોના આવજીય છે.

કુમાર વર્ષ ૧ થી ૬ સં. રસિકલાલ પરીખ. દરેક વર્ષના

પ્રથમ વર્ષ ૭ ત્રીજી રમણલાલ (ખાલદો માટે ખાસ)

શ્રીજી શાહ પણ માસિકનાં આવક ચક્ર શ્રદાય છે.

અનેકાન્ત નામક નવીન માસિક

સં. ૫૦ પં. જુગલકિશોરજી મુસ્તાર

જેનોફે લિયે હિન્દી ભાષાના સર્વોત્તમ માસિક છે.

તરતમાં બહાર પડનારાં જેન નેમજ અન્ય પુસ્તકો.

અનંતિતક સાગ પાંચગો (સં. પં. અખલાલ અને ખેચરદાસ)

તરતાર્થસાગ પીએ (પં. અખલાલજી) વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના

શ્રીવસ્તુપાત્ર ચરિત્ર ભાષાંતર	૧—૮—
શ્રીમદ્વિજનાથ ચરિત્ર ભાષાંતર	૧—૮—૧
શ્રીપરિશિષ્ટ પર્વ ભાષાંતર	૧—૮—૧
શ્રીશાન્તિનાથ ચરિત્ર ભાષાંતર	૨—૦—૧
જ્ઞેન અંથાવસિ	૧—૮—૧
જ્ઞેન હીરકટરી ભા. ૧-૨ સાથે	૧—૦—૦
.. .. ભા. ૧ લે	૦—૮—૦
ધર્મવર્ણન (આનંદશંકર આપુસાઇ દ્રુપ)	૧—૪—૦
દિન્દુ વેદધર્મ	૨—૮—૦
આપજો ધર્મ	૪—૦—૦
દિન્દુ ધર્મની આગયોથી	૦-૧૨-૦
તત્ત્વાર્થભાષ્યાનુસારિણી ટીકા પહેલો ભાગ (સં. પ્રો. હીરાલાલ કાપડીયા)	૨૥
તેનીસૂત્ર	૨૥
અનુયોગદ્વારગુરુ	૨૬
લોકપ્રકાશનું ગુરુત્તરાતી ભાષાંતર ભાગ ૧	૩૥
નિઝ્યદેવ માદા-અથ	બેદ
આવશ્યકગૂત પૂર્તિ (મહાગિરી ટીકા)	૪
નિર્મોગ્ધસિક્ષા (ગુરુ મોદનલાલ સોલિસિટર)	૧૥
લોકપ્રકાશ ગ્રંથકૃત ભાગ ૧ તથા ૨	૪૥
દશપદના ખ્યાયકૃત	૨
મદાનીચરિત્ર પ્રાકૃત	૪
વિચાર રત્નાકર	૩
વિશેષાવસ્થાકલાપ મૂલ તથા ટીકાનું ગુરુત્તરાતી ભાષાંતર ભાગ ૧-૨ કિંમત અન્નેની (અભ્યાસિયોને ઉપયોગી)	૫

સીમારૂપે	મદદાદિત પ્રાપ્તિ
નિર્માણની જગ્યા પોષકારી	
અનુભવને વર્ણન આપે	
નાના નાના ભાગ ભાગ ૩ થી	..
.. નામ ૨ થી	..
લિપિ	..
નિર્માણના	..
દેવતાંક પ્રાપ્તિ ભાગ ૩ થી	..
દેવતાંક પ્રાપ્તિ ભાગ ૨ થી	..
સંસ્કારમંથન	..
ઉદ્ધોષન	..
અર્ધશતાબ્દિના અનુભવ પોષ	..
વસન્તોત્સવ	..
સમપર્જની કથાઓ નરસિંહભાઈ પટેલ	
કિરીટ અને ખીટી વાને (સં. ૨૦ રાવળ)	
જીવનસિદ્ધિ [ટોચરટ્ટોય]	
ત્યારે કરીશું શું ? જે ભાગ ..	
કાકાના લેખો ભાગ, જેના	
ખાદીનિબંધ [અનુ. જગનન્દ્રાજ વંતેશ]	
દેવવણીના પાયા [કિશોરજ્ઞાનભાઈ]	
નરવીર જ્ઞાનજી	
રસધાર ભાગ ૧ લો [મેઘાણી] નવીન મુધારેલી આગતિ	
અલીયાયા [વિદ્યામેન	

[illegible]

આધુનિક જૈનોનું કલાવિહીન ધાર્મિક જીવન (પરમાનંદ કુંવરજી કાપડીયા)	૧૧૧
ઈટલીનો રણયજ્ઞ નરસિંહભાઈ પટેલ	૧
કાવ્ય સમુચ્ચય ભાગ ૧, ૨ (રામનારાયણ પાઠક) બીજી આવૃત્તિ રા.	
૧ આત્માનો વિકાસક્રમ અને મદામોહનો પરાગત્ય તથા ૨ જ્ઞાનનો પંથ જ્ઞાનનો પ્રકાશ (લેખક પ્રકાશક અને આ. વિજયદેશર મુરશિવરજી)	૧૧
બે લાય જોડી છોટાજાલજી	૧
રામનો ઇતિહાસ (આત્મારામજી દિવાનજી)	૧૧૧
ગૃહલક્ષ્મી (મહાશંકર ઇંદ્રજી દેવે)	૧૧

કેટલાંક હિંદી બીજાં મનનીય પુસ્તકો

મહારાણા પ્રતાપસિંહ(મદામહોપાધ્યાય ગૌરીશંકર દીરાચંદ ઓઝા)	૧૧૧
ઉદયપુર રાજ્યકા ઇતિહાસ	૯
સચિત્ર વિસ્તાર પૂર્વક ઉદયપુર રાજ્યની હકીકત સાથે. ઇતિહાસના અભ્યાસીઓને ખાસ ઉપયોગી.	
નરમેશ્વર લે. ચંદ્રભાલ જૌહર	૨
વિજયા બારડોલી (વૈજનાથ મહેાદય)	૨
તામિલવેદ-રાજ સંસ્કરણ ગીતા જેતું ઉત્તમ પુસ્તક	૧૧૧
દેવતાઓંકે ગુણામ (મીસ મેયોએ લખેલ પુસ્તકનો ઉત્તમોત્તમ અનુવાદ ૩ માનવહૃદયકી કથાયે' (મદનગોપાલ વકીલ)	૧
ધૃત્યામયી (ઇલાચંદ્ર જોશી) નવલકથા	૧
ચંદ્રકલા (ચંદ્રગુપ્ત વિદ્યાલંકાર કુરુકુલ કાંમડી)	૧૧૧

મુનિશ્રીજિનવિજયજી અને પં. સુખલાલજી
સંપાદિત કેટલાક ગ્રંથોનો વધુ પરિચય.

જીતકલ્પસૂત્ર ભાષ્યકાર યુગપ્રધાન શ્રીજિનભદ્રગણી ક્ષમા-
મણીની આમતા ગાયધર અને સ્થવિર પુરુષો જેટલી જ મનાય છે.
મેમનું રચેલું છતકલ્પ સૂત્ર અઘાપિ બહુ દુર્લભ હતું, અને આજ
સુધીમાં કોઇએ પ્રકટ કર્યું ન હતું. એ સૂત્ર અતિ ઉત્કૃષ્ટ પદ્ધતિએ
ગ્રંથાવીને બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. આમાં પ્રથમ ક્ષમાક્ષમણજી-
ત મૂળ જીતકલ્પ સૂત્ર છે પછી સિદ્ધસેનગણિકૃત પ્રાકૃત ભાષામાં
આએલી પ્રાચીન ચૂર્ણિ છે. તે પછી એ ચૂર્ણિના વિષમ પદો પર
પંદ્રસૂત્રિએ લખેલી સંસ્કૃત ટિપ્પણી આપવામાં આવી છે, ચૂર્ણિ ગ્રંથ
તાડપત્રની જૂની પ્રતો ઉપરથી પરિશ્રમ પૂર્વક અને આધુનિક વિદ્વ-
ન્માન્ય પદ્ધતિએ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. પુસ્તકની શરૂઆતમાં
જૂજરાતી ભાષામાં લાંબી પ્રસ્તાવના લખવામાં આવી છે. માટે દરેક
સાધુ તથા સાધ્વીઓ અને જ્ઞાન ભંડારોને આ સૂત્ર અવસ્ય સંગ્રહીય છે.

આ અપૂર્વ અને અલભ્ય ગ્રંથ ની કિં ૩૦ ૩-૦-૦ પોસ્ટેજ જુદું.

આચારાંગસૂત્ર એમ તો આચારાંગસૂત્રની આજ સુધીમાં
ઘણી આવૃત્તિઓ છપાઇ ગએલ છે. પરંતુ શુદ્ધતા અને ઉત્તમતાની
દૃષ્ટિએ એની બરોબરી કરી શકે એવી એકે બીજી આવૃત્તિ બહાર
પડી નથી. આ આવૃત્તિ જર્મનીના એક વિદ્વાને વર્ષો સુધી આચારાંગ-
સૂત્રનો ઉડો અભ્યાસ કરી તૈયાર કરેલ છે. સારા કાગળ ઉપર સુંદર
રીતે અને નવી પદ્ધતિએ છપાવવામાં આવેલ છે. પાછળ શબ્દકોશ
આપવામાં આવેલ છે, છતાં આ આવૃત્તિની મૂળ કિં ૪૮૦૦ માત્ર
૧ રૂપિયો જ રાખવામાં આવી છે, માટે મંગાવવાની ઇચ્છાવાળાએ
શીઘ્રતા કરવી.

જૈન ઇતિહાસિક ગુર્જરકાવ્યસંચય ૧૪ મા સૈકાથી લઈ ૧૮ મા સૈકા સુધીમાં જૈન ધર્મમાં મહાન પ્રભાવક આચાર્યો, વાક્યો, વિદ્વાન યતિઓ, સાધ્વીઓ વગેરે જે અનેક પ્રભાવશાળી વ્યક્તિઓ થઈ ગઈ છે. તેમાંની ૨૭ વ્યક્તિઓના સંબંધવાળા ૩૩ સોનો આ સંચયમાં ઉત્તમ સંગ્રહ થયેલો છે. જૈન ધર્મના ઇતિહાસની અપેક્ષાએ તો આ સંગ્રહ અપૂર્વ છે જે પણ ગુર્જરાતી ભાષાના વ્યાસની દૃષ્ટિએ પણ આ પુસ્તક ઘણું મહત્ત્વનું છે. લગભગ ૫૦૦ નાનો દળદાર ગ્રંથ છે. કાગળ, છપાઈ વગેરે સર્વે ઉત્તમ પ્રકારનાં પાકું પુરું મૂલ્ય માત્ર ૩.

સુરસુંદરી ચરિયં સં. મુનિ રાજવિજય પ્રાકૃત ભાષામાં ગાયેલી આ જૂની કથા ગદ્ય રસિક અને બોધપ્રદ છે. ૨-૮-૦

શ્રીહરિભદ્રાચાર્યસ્ય સમયનિર્ણય સં. મુનિ જિતવિજય નેદાસના રસિકોએ આ સમય નિર્ણય ખાસ જોવો જોઈએ ૦-૪-૦

મક્ષિમ પ્રાકૃતવ્યાકરણ પ્રાકૃત ભાષા શિખનારાઓ માટે રંભમાં આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે. માત્ર ૮ દિવસમાં પ્રાકૃત ભાષાનો મરત્ત પરિચય આ નાનકડા પુસ્તકના પાકથી થઈ શકે તેમ છે.

વ્રણહેદ મુખ્ય: મૃદ્ધન્કલ્પ-વ્યયહાર-નિશીથ સૂત્રાણિ જૈન ગ્રંથ સાહિત્યમાં આ ત્રણ હેદ મુખ્ય સૌથી વધારે પ્રાચીન અને મહાન આગમ ગણાય છે. ગ્રંથના કતાં ભદ્રબાહુ સ્વામી છે, એ હેદ ત્રણ દિવસ પૂર્વાચાર્યોએ જોડેલી વ્યાખ્યાઓ ત્રણી છે તેટલી બીજા ૭ પણ આગમો દિવસ નથી ત્રણી. અંતમાં જુદા જુદા પાકાન્તરો આગમમાં આપ્યા છે. કથા કાગળ દિવસ મંદર રીતે છપાવેલાં છે. આ ત્રણ ગ્રંથોની કિં. માત્ર ૨૫ રૂપિયા છે.

પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ ભાગ ૨ જો આમાં વિક્રમની
મી સદીથી લઈ વીસમી સદી સુધીના ૧૦૦૦ વર્ષના ગાળાના
૫૭ શિલાલેખોનો મહાન સંગ્રહ થયેલો છે. દરેક લેખના સંબંધમાં
તિહાસિક વિગતોથી ભરેલું ભરપૂર વિવેચન લખવામાં આવ્યું છે.
ની સામગ્રીના સાદીસાતસો જેટલા પાનાનો આ ગ્રંથ છે. જૈન
લાલેખોનો આવો અપૂર્વ સંગ્રહ હજી કોઈએ બહાર પાડ્યો નથી.
તિહાસના અભ્યાસીઓને ઉપયોગી છે. કિંમત રૂ. ૪

બુદ્ધ અને મહાવીર જર્મન વિદ્વાન લોયમાન જૈન અને
બૌદ્ધધર્મના જાણીતા અભ્યાસી અને પ્રખ્યાત પંડિત છે. જૈન આગ-
મોના ભાષા, ઇતિહાસ અને તુલનાની દ્રષ્ટિએ જેટલો ઉંડો અભ્યાસ
વિદ્વાને કરેલો છે. તેટલો બીજા કોઈ યુરોપીયન પંડિતે કરેલો
થી એમ કહેવાય છે, જૈન ધર્મનો લગભગ ૫૦ કરતાં વધારે વર્ષ
જેટલો એમનો અભ્યાસ છે. આવશ્યકસૂત્ર, દશવૈકલિકસૂત્ર વગેરે
પત્રેક આગમોના વિષયમાં એમણે ઘણું લખ્યું છે. છેલ્લે તરંગવતી
મની અદ્ભુત જૈન કથાનો જર્મન અનુવાદ કરી એ જૈન કથાને
મેમણે જગ જાણીતી કરી છે, એમના જ હાથે લખાયેલું આ બુદ્ધ
પત્રેક મહાવીર નામનું અપૂર્વ પુસ્તક છે. મુળ જર્મનમાંથી અંશશરી
જુજરાતી ભાષામાં મુંદર ભાષાંતર કરનાર પ્રસિદ્ધ લેખક શ્રી ૦ નરસિંહ-
ભાઈ ઇ. પટેલ છે.

૦-૮-૦

ન્યાયાવતારસુત્ર સિદ્ધસેન દિવાકરપ્રણીત જૈન ન્યાયનો એ
પ્રાચીન ગ્રંથ જૈન સાહિત્યમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. એ ગ્રંથ પ્રમાણમાં બે
બંદુ જ નાનો છે, પણ મહત્વમાં સૌથી મોટો છે જૈન ન્યાય શાસ્ત્રનો

સર્વત્ર 'ફેરી' થું છે? ૨૦ આજની સાધુદીક્ષા એટલે પંગદક્ષિત વર્ગનો બકવો! ૨૧ આજના હિંદુઓ અને જૈનોના જીવનનું સાંગોપાંગ ચિત્ર. ૨૨ જૈન બન્યા સિવાય હિંદનો ઉદ્ધાર નથી! ૨૩ નવયુગનું હિંદ નવા જૈનો માંગે છે. ૨૪ યુવકોને વ્યવહાર જોધ.

ઇત્યાદિ અનેક સર્વોપયોગી અને વ્યવહાર પ્રત્યોપર યોગદ્રષ્ટિથી પ્રકાશ ફેંકવામાં આવ્યો છે. કિં. ૩. ૨

પંડિત ભગવાનદાસ સંપાદિત ગ્રંથો

વિક્રમચરિત્ર ખંડ ૧-૨ (સંસ્કૃત) શુભશીલગણિવિરચિત તદ્દન સરલ સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલું છે. ૨-૦-૦

કર્મગ્રંથ ભા. ૧ લો વિવેચન સહિત આ પ્રથમ ભાગમાં કર્મ-વિપાક, કર્મસ્તવ અને બંધસ્વામિત્વ વિવેચન સહિત પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે. વિવેચન તદ્દન સ્પષ્ટ અને સરલ ભાષામાં સવિસ્તર-પણે કરવામાં આવ્યું છે. પૃ. ૪૪૮ પાકુ બાઇન્ડીંગ ૧-૦-૦

કર્મસ્તવ અને બંધસ્વામિત્વ વિવેચન સહિત પૃ. ૨૪૦ ૦-૮-૦

નવતત્ત્વ વિવેચન સહિત આ વિવેચન સ્પષ્ટ અને સવિસ્તર લખાયેલું છે. પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા વધારે વિશદ કરવામાં આવી છે. અભ્યાસક્રમે અત્યંત ઉપયોગી છે.

નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (સંસ્કૃત ગુજરાતી અનુવાદ સહિત)

ઉપદેશગચ્છીય ક્રમચરિવિરચિત. આ પ્રબંધમાં સમસ્તસિદ્ધ અને તેના પિતા દેશલે વિ. સં. ૧૩૭૨ માં કરેલ શત્રુંજયના ઉદ્ધારનું વર્ણન છે. ક્રમચરિના સમયમાં જ આ વૃત્તાંત બનેલા હોવાથી આ પ્રબંધનું ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ ધણું મહત્ત્વ છે. તે સિવાય આનુષંગિક બૃહદ્ ઐતિહાસિક વાતો પણ આવેલી છે. પૃ. સંખ્યા લગભગ ૫૦૦ પાકુ બાઇન્ડીંગ ૨-૮-૦

નાભિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (સંસ્કૃત)

૦-૧૨-૦

„ (ગુજરાતી અનુવાદ)

૦-૧૨-૦

સાહિત્યરસિકો અને ઐતિહાસિક વિદ્વાનોને સંગ્રહવા યોગ્ય કેટલીક ખાંધેલી ફાઈલો

નવજીવન વર્ષ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, વધારા સાથે દરેકની કિંમત ૬
નવજીવન વર્ષ ૬, ૭, ૮, ૯, અને ૧૦ દરેકની કિં. ૫

(તંત્રી મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી)

પુરાતત્ત્વ વર્ષ ૧ થી ૫ (સં. રસિકલાલ પરીખ) પાના

કિંમત દરેક વર્ષની બુદ્ધી સમજાવી.

જૈન સાહિત્ય સંગ્રહ (સં. મુનિ જિનવિજયજી) પ્રથમ વર્ષ ૧૦

દ્વિતીય વર્ષ ૬ અને તૃતીય વર્ષ ૭ રૂપિયા.

જૈનયુગ [સં. મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ] વર્ષ ૧, ૨, ૩, ૪

[જૈનોએ ખાસ સંગ્રહવા યોગ્ય] દરેક વર્ષના રૂપિયા ૩

પ્રસ્થાન (તંત્રી રામનારાયણ પાંડે અને રસિકલાલ) વર્ષ ૧ થી ૪

જેમાં સમાજ અંક, કોત અંક, નાટક અંક, ખારડોલી અંક ગાંધી અંક,
વગેરે આવે છે. દરેક વર્ષના ૬

ગૃહરાતના દરેક પુસ્તકાલયમાં એ હોવી આવશ્યક છે.

કુમાર વર્ષ ૧ થી ૬ મં. રવિશંકર રાવળ. દરેક વર્ષના ૭

ખાલજીવન પુ. ૭ તંત્રી રમણલાલ (જાલકો માટે ખાસ) ૫

શ્રીજી કોષ્ટ પછી માસિકનાં ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

અનેકાન્ત નામક નવીન માસિક

સં. પં. જુગલકિશોરજી મુસ્તાર ૪

જેનોકે લિયે હિન્દી ભાષાકા સર્વોત્તમ માસિક હૈ.

તરતમાં બહાર પડનારાં જૈન તેમજ અન્ય પુસ્તકો.

અન્નતિતક ભાગ પાંચમો (સં. પં. સુખલાલ અને બેચરદાસ)

તત્ત્વાર્થશૂન ભાગ બીજો (પં. સુખલાલજી) વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના

મર્ચત્ર 'ફેલી' શું છે ! ૨૦ આગતી સાધુદીક્ષા જોટલે પગદક્ષિન વર્ગનો બદલો ! ૨૧ આગતના હિંદુઓ અને જોનોના છવનનું સાંગોપાંગ ચિત્ર. ૨૨ જોન બન્યા સિવાય હિંદનો ઉદ્ધાર નથી ! ૨૩ નવયુગનું હિંદ નવા જોનો માંગે છે. ૨૪ યુવકોને વ્યવહાર જોધ.

દત્યાદિ અનેક સર્વોપયોગી અને વ્યવહાર પ્રતોપર યોગદ્રષ્ટિથી પ્રકાશ ફેંકવામાં આવ્યો છે. કિં. ૩. ૨

પંડિત ભગવાનદાસ સંપાદિત ગ્રંથો

ચિંતમયરિત્ર ખંડ ૧-૨ (સંસ્કૃત) શુભશીલગણિવિરચિત તદ્દન સરલ સંસ્કૃત ભાષામાં લખાયેલું છે. ૨-૦-૦

કર્મગ્રંથ ભા. ૧ લો વિવેચન સહિત આ પ્રથમ ભાગમાં કર્મ-વિપાક, કર્મસ્તવ અને બંધસ્વામિત્વ વિવેચન સહિત પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે. વિવેચન તદ્દન સ્પષ્ટ અને સરલભાષામાં સવિસ્તર-પણે કરવામાં આવ્યું છે. પૃ. ૪૪૮ પાકુ બાઇન્ડીંગ ૧-૦-૦

કર્મસ્તવ અને બંધસ્વામિત્વ વિવેચન સહિત પૃ. ૨૪૦ ૦-૮-૦

નવતત્ત્વ વિવેચન સહિત આ વિવેચન સ્પષ્ટ અને સવિસ્તર લખાયેલું છે. પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા વધારે વિશદ કરવામાં આવી છે. અભ્યાસક્રમે અત્યંત ઉપયોગી છે.

નાલિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (સંસ્કૃત ગુજરાતી અનુવાદ સહિત)

ઉપદેશગચ્છીય ક્રમ્મરિવિરચિત. આ પ્રબંધમાં સમરસિંહ અને તેના પિતા દેશલે વિ. સં. ૧૩૭૨ માં કરેલ શત્રુંઘ્નના ઉદ્ધારનું વર્ણન છે. ક્રમ્મરિના સમયમાં જ આ વૃત્તાંત બનેલો હોવાથી આ પ્રબંધનું ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ ઘણું મહત્ત્વ છે. તે સિવાય આનુષંગિક બીજી અતિહાસિક વાતો પણ આવેલી છે. પૃ. સંખ્યા લગભગ ૫૦૦ પાકુ બાઇન્ડીંગ ૨-૮-૦

નાલિનંદનોદ્ધાર પ્રબંધ (સંસ્કૃત)

૦-૧૨-૦

„ (ગુજરાતી અનુવાદ)

૦-૧૨-૦

સાહિત્યરસિકો અને ઐતિહાસિક વિદ્વાનોને

સંપ્રદવા યોગ્ય કેટલીક બાંધેલી કાઢીલો

પ્રથમ વર્ષ ૧, ૨, ૩, ૪, ૫, ધધારા સાથે દરેકની કિંમત ૧

પ્રથમ વર્ષ ૧, ૭, ૮, ૯, અને ૧૦ દરેકની કિં. ૫

(તંત્રી મોદનદાસ દરમયંદ ગાંધી)

પ્રથમ વર્ષ ૧ થી ૫ (સં. રસિકલાલ પરીખ) ૫૫૫

દેખત દરેક વર્ષની છુદી સમજવી.

જેન સાહિત્ય સંદર્ભક (સં. મુનિ જિનવિજયપદ) પ્રથમ વર્ષ ૧૦

દ્વિતીય વર્ષ ૬ અને તૃતીય વર્ષ ૭ રૂપિયા.

જેનમુગ (સં. મોદનદાસ દલીયંદ દેશાઈ) વર્ષ ૧, ૨, ૨, ૪

જેનોએ બામ સંપ્રદવા યોગ્ય) દરેક વર્ષના રૂપિયા ૩

પ્રસ્થાન (તંત્રી રામનારાયણ પાટક અને રસિકલાલ) વર્ષ ૧ થી ૪

જેમાં સમાજ અંક, કાંત અંક, નાટક અંક, આરડોલી અંક ગાંધી અંક,

વગેરે આવે છે. દરેક વર્ષના ૬

પુસ્તકાલયમાં એ દોષી આવર્યક છે.

કુમાર વર્ષ ૧ થી ૬ સં. રવિદાંતર રાવળ. દરેક વર્ષના ૭

પાલકવન પુ. ૭ તંત્રી રમણલાલ (પાલકો માટે ખાસ) ૫

શ્રીનંદ દોષ પણ મારિકનાં ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

પ્રેનકાન્ત નામક નવીન માસિક

સં. પં. જુગલકિશોરજી મુન્નાર ૪

જેનોકે લિયે હિન્દી ભાષાકા સર્વોત્તમ માસિક છે.

તરતમાં બહાર પડનારાં જેન તેમજ અન્ય પુસ્તકો.

અનંતિતક સાગ પાંચમે (સં. પં. મુખલાલ અને બેચરદાસ)

તત્પર્યવત્ સાગ બીજી (પં. મુખલાલ) વિસ્તૃત પ્રસ્તાવના

અને પરિશિષ્ટાથી અસંકૃત બનશે.
 સ્યાદાદ રતનાકર ભાગ પાંચમો.
 પાટણનું સુચિપત્ર (સં. લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ)
 નાટ્યપ્રકાશની વૃત્તિ.
 શ્રી નિશોધન ભાગ ૨ ને દિશોરીલાલ મશહવાલા
 : યાના શહીદો
 સ્વૈરવિહાર (પાકકણ
 દિરેશની વાતો (બીજી આવૃત્તિ ,,)
 આફ્રિકાનો ઇતિહાસ નાનાભાઈ
 શહેનશાહ અકબરશાહ (મહાકવિ નાનાલાલ)
 ધંદુકુમાર અંક ત્રીજો
 પાંચ ઉપનિષદો સમ્પ્રલોકી
 સંગોધન
 ધર્મમંથન

કુરુક્ષેત્ર-દ્વિતીયકાંડ
 હાસ્તનાપુરનો નિર્વોધ તૃતીય કાંડ

આ સવાળ જોનધર્મનાં ગુર્જરાતી સાહિત્યનાં, તેમજ કેઈ
 પણ સંસ્થાનાં જેવી કે ગૂં વિદ્યાપીઠ, દક્ષિણાવર્તિ, સૌરાષ્ટ્ર, નવજીવન,
 ગૂંપુરાતત્ત્વમંદિર, ગાંડીવ, પ્રેમભક્તિગ્રન્થમાલા આગમોદય સમિતિ,
 દેવચંદ્ર લાલભાઈ પુસ્તકોદ્ધારકેન્દ્ર, ગાયકવાડ જોરીયાંટલ સીરીઝ
 ભાડારકર ઇન્સ્ટિટ્યુટ જોનધર્મ પ્રચારક સભા, આત્માનંદ સભા અને
 સંસ્કૃતનાં કેઈ પણ પુસ્તક માટે અગ્રે: પોસ્ટ અલગ

વિસ્તૃત સુચિપત્ર મફત.

જોમ. જે. શાહ. ગુર્જર અંથરતનકાર્યાલય માહલપુર

અમદાવાદ

